

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

**MÜASİR CƏNUBİ AZƏRBAYCAN POEZİYASINDA
MİLLİ-MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRİN BƏDİİ İNİKASI (1979-2019)**

İxtisas: 5716.01 – Azərbaycan ədəbiyyatı

Elm sahəsi: Filologiya

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş

DİSSERTASIYA

İddiaçı: _____ Sabir Alim oğlu Əsədov

(imza)

Elmi rəhbər: _____ Filologiya elmləri doktoru, professor

(imza)

Vüqar Mikayıl oğlu Əhməd

Bakı – 2024

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3
I FƏSİL. MÜASİR DÖVRDƏ İRANDA İCTİMAİ-SİYASİ, ƏDƏBİ MÜHİT VƏ ONUN POEZİYADA MİLLİ ÖZÜNÜDƏRK PROSESİNƏ TƏSİRİ.....	11
1.1. İslam inqilabından sonra İranda ictimai-siyasi və ədəbi mühit.....	11
1.2. Poeziyada milli özünüdərək prosesinin təzahürü və onu şərtləndirən amillər.....	34
1.2.1. Heydər Əliyev və ənubi Azərbaycanda ədəbi proses.....	49
II FƏSİL. CƏNUBİ AZƏRBAYCANDA MİLLİ-MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRİN MÜHAFİZƏSİ PROBLEMLƏRİ VƏ BU SAHƏDƏ POEZİYANIN ROLU.....	56
2.1. Milli-mənəvi dəyərlərin poeziyada inikası.....	56
2.2 Anadili poeziya milli-mənəvi dəyərlərin mühafizə vasitəsi kimi.....	83
III FƏSİL. MİLLİ MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRİN POEZİYADA FORMA AXTARIŞLARINA TƏSİRİ.....	106
3.1. Milli-mənəvi dəyərlər və poeziyada vəzn problemi.....	106
3.2. Poeziyada poetika məsələləri.....	121
NƏTİCƏ.....	145
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	148

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Cənubi Azərbaycan poeziyasının son 200 ili çox çətin və gərgin sınaqlardan çıxmış, əzab-əziyyətli bir mərhələ keçmişdir.

Poeziyada məzmun və keyfiyyət yenilikləri, milli-mənəvi dəyərlər, bu dəyərlərin qorunması, ədəbi yeniliklər və bu yeniliklərin təşəkkül tapması dövrün ən diqqətçəkən məsələlərindəndir. 1979-2019-cu illər Cənubi Azərbaycan poeziyası bir çox xüsusiyyətləri ilə diqqəti cəlb edir. Bu dövr aralığında istər Cənubi, istərsə də Şimali Azərbaycan ədəbiyyatında bir çox şair və yazarlar yetişdi, yeni şeir şəkilləri və mükəmməl poetik əsərlər meydana gəldi.

İran inqilabından sonra Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatında klassik şeirlə yanaşı, poeziyada yeni, modern şeirin də formalaşaraq inkişaf etməsi bədii fikrin daha intəhasız şəkildə ifadə olunması zərurətindən irəli gəlirdi. Məhz bu baxımdan istər Şimali Azərbaycan, istərsə də Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatında yeni şeir şəkilləri ilə mükəmməl poetik əsərlər yaradan onlarla şair yetişdi.

İran inqilabı ərəfəsində Cənubi Azərbaycanda baş verən ictimai-siyasi canlanma, dövrün yetişdirməsi olan ədəbi hərəkat barədə xeyli əsər yazılmış, hadisələrin mahiyyətinə işıq salan çoxlu fikir və mülahizələr irəli sürülmüşdür. Lakin aparılan araşdırmalar göstərir ki, tədqiqi bu gün dünəndən daha aktual mənə kəsb edən ədəbi hərəkat barədə hər şeyin deyildiyini iddia etmək elmi-nəzəri və əməli cəhətdən doğru olmaz.

Dissertasiya işində 1979-2019-cu illər Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatına və poeziyasına aid əsas xüsusiyyətlər nəzərdən keçirilmiş, Ümummilli lider Heydər Əliyevin bu sahəyə diqqəti və qayğısı önə çəkilmiş, elmi müqayisələr, təhlillər əsasında Cənubi Azərbaycan poeziyasının həm klassiklərimizin irsinə, həm Şimali Azərbaycan, həm də Avropa və Amerika ədəbiyyatına zəruri ədəbi inteqrasiyası nümunələr əsasında diqqətə çatdırılmış, Şəhriyar, Səhənd, Həbib Sahir və s. tanınmış şairlərin yaradıcılığını müasirləri ilə birləşdirən, eləcə də fərqləndirən ən mühüm amillər araşdırılmış, onların yaradıcılığı, gənc nəsələ məktəb rolu oynamaları məsələsi tədqiqatə cəlb edilmişdir.

Məlumdur ki, həm İran inqilabı ərəfəsində, həm də ondan sonrakı dövr ərzində ictimai-siyasi hadisələr tüğyan etmiş, fars şovinst rejimi Cənubi Azərbaycanlılara qarşı açıq-aşkar düşmənçilik mövqeyi nümayiş etdirmiş, xalqın dili, ədəbiyyatı, folklorunu unutturmağa çalışmışdır. Bu dövr həm də milli şüurun oyanışına rəvac vermişdi. Milli şüurun oyanması Cənublu şair və yazıçıların yazmaq eşqini daha da alovlandırmış, onları eyni mövqe və amal ətrafında cəm edə bilmişdi. Bu elə bir mərhələ idi ki, ədəbiyyatda, ən əsas da poeziyada ənənəvi bəşəri mövzulara xalqın özünüdərk prizmasından yanaşılmış, insana məhəbbətin təbliği, təbiət gözəlliklərinin vəsfi, etik-didaktik məsələlər məhz milli-mənəvi dəyərlər yönündən təqdim olunmuşdu. Belə bir şəraitdə Cənubi Azərbaycan poeziyası vətənpərvər şairlərin səyi nəticəsində daha da inkişaf etmiş, bütün çətinliklərə və məhrumiyyətlərə baxmayaraq, yeni forma və məzmun qazanmışdı.

İran inqilabından sonra Cənubi Azərbaycanda ana dilində mətbuat nümunələrinin və poetik parçaların çoxalması, həmin nümunələrin bir qisminin müasir tələblərə uyğun, yüksək səviyyədə çap olunması, bu əsərlərin xalq dilinə yaxınlığı anadilli poeziyanın da formalaşması üçün real zəmin yaratdı və bu poeziya, əsasən, 1980-ci illərin ikinci yarısından inkişaf etməyə başladı.

Mövzunun aktuallığını təmin edən amillərdən biri də 1980-ci illər və ondan sonra Cənubi Azərbaycan poeziyasında özünəməxsus dəsti-xətti olan şairlərin yaradıcılıqlarına və ortaya çıxardıqları əsərlərdən nümunələrə yer verilməsi, onların tədqiqat obyektini kimi təhlil olunmasıdır.

Dissertasiyada diqqəti çəkən vacib məsələlərdən digəri isə 1990-cı illər ədəbi nəslinin yaradıcılığında meydana çıxan xüsusiyyətlərin araşdırılması, analitik təhlili, onlara elmi-tənqidi qiymətin verilməsidir.

1979-2019-cu illər ərzində yaranan poeziyada siyasi-publisistik üslubla yanaşı, analitik-psixoloji üslubun müxtəlif çalarlarına və şəkillərinə müraciət olundu və bundan poeziyanın mənəvi-etik məzmunu da dolğunlaşmağa başladı. Bu mənada şeirimiz Qulamrza Səbri Təbrizinin, Məlihə Əzizpurun, Nigar Xiyavinin, Türkan Nəsiminin, Eldar Muğanlının, Aqşin Ağkəmərlinin, Hüseyn Əlimuradinin, Atilla Maralanlının, Rüqəyya Kəbirinin, Rəsul Yunanın, Sayman Aruzun və başqa şairlərin

yaradıcılığında mühüm yeniliklər əldə etmişdir. Bu dövrdə meydana çıxan şairlərin əksəriyyəti Şəhriyar, Səhənd, Sahir xəzinəsindən bəhrələnərək yeni ədəbi incilər yaratdılar və çağdaş Cənubi Azərbaycan poeziyasında həmişəyaşar poetik ənənənin daşıyıcısına çevrildilər.

İran İslam İnqilabından sonra Cənubi Azərbaycanda gedən ədəbi proses Vüqar Əhmədin “Cənubi Azərbaycan poeziyası (1950-2010)” və “Cənubi Azərbaycan poeziyasında yeni mərhələ (2001-2010-cu illər)”, Almaz Məmmədovanın “Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatının inkişaf mərhələləri (1946-1990-cı illər, şeir və nəsr)”, Bahar Bərdəlinin “Cənubi Azərbaycan mühacir poeziyası (1947-1990)”, Sabir Əmirovun “Cənubi Azərbaycan milli-demokratik ədəbiyyatı (1941-1990-cı illər)”, Ələkbər Radpur Əlincəqin “Müasir Cənubi (İran) Azərbaycan şeiri (1960-2005)”, Esmira Fuadın “Güney Azərbaycanda çağdaş ədəbi proses (2011-2014)” və “XX əsr Güney Azərbaycan epik şeiri”, Pərvanə Məmmədlinin “Cənubi Azərbaycan: ədəbi şəxsiyyətlər, portretlər” və “Cənubi Azərbaycanda ədəbi-bədii prosesin inkişaf mərhələləri”, Yeganə Hacıyeva “İran İslam inqilabından sonra cənubi azərbaycanlıların ana dili uğrunda mübarizəsi (1979-2005)”, Esmira İsmayılova “Məhəmmədhüseyn Şəhriyarın anadilli poeziyasında milli yaddaş və onun yaratdığı milli özünüifadə ənənəsi”, Nadir Nadirpur “Məşrutə inqilabından sonra fars şeirində baş vermiş dəyişikliklərə bir baxış” kimi tədqiqatlarında müxtəlif istiqamətlərdən tədqiq edilsə də, 1979-cu ildən sonrakı qırx il boyunca müasir Cənubi Azərbaycan poeziyasında milli-mənəvi dəyərlərin bədii inikasını xüsusi monoqrafik tədqiqat mövzusu olmamışdır. Bu baxımdan “Müasir Cənubi Azərbaycan poeziyasında milli-mənəvi dəyərlərin bədii inikasını (1979-2019)” mövzusunda dissertasiya işi aktualdır.

Tədqiqatın obyektini və predmetini. Dissertasiyanın adından görüldüyü kimi, tədqiqatın obyektini 1979-2019-cu illər Cənubi Azərbaycan şeiri, həmin dövrün poeziyasını özündə ehtiva edən müxtəlif antologiya və məcmuələrdə, qəzet və jurnallarda, kitablarda yer almış bir sıra poetik nümunələr, lirik və epik əsərlərdir. Dissertasiya işində həmçinin İran İslam İnqilabından sonra işıq üzünə görmüş müxtəlif müəlliflərə aid elmi əsərlərdən, avtoreferatlardan, Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı antologiyalarından, internet saytlarındakı uyğun materiallardan, mövzu ilə bağlı tarixi

mənbələrdən də istifadə olunmuşdur. Tədqiqatın predmeti isə 1979-2019-cu illərdə ərsəyə gələn Cənubi Azərbaycan şeirində milli-mənəvi dəyərlərin əks olunması məsələlərinin təhlilidir. Dissertasiya işində Cənub şeirinin əsas inkişaf meyilləri, müxtəlif poetik nəsillərin özünəməxsus yaradıcılıq yolu, onların fərqli və orijinal cəhətləri, ayrı-ayrı şairlərin fərdi yaradıcılıq üslubları da nəzərdən keçirilir.

Tədqiqatda tarixi faktlara istinad olunaraq dövrün ictimai-siyasi mənzərəsi barədə təsəvvür yaradılmış, inqilabi proseslərin Cənubi Azərbaycan poeziyasında rolu məsələsinə toxunulmuşdur. Dissertasiyada milli-mənəvi dəyərlərin poeziyada inkişaf məsələlərindən, ana dilinin milliliyin əsas mühafizə vasitəsi kimi rolundan danışılmışdır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiyanın başlıca məqsədi Cənubi Azərbaycanın müasir şeirini, habelə onun inkişaf yollarını, mərhələlərini, janr, mövzu rəngarəngliyini araşdırmaq olmaqla yanaşı, tədqiq olunan dövrün şairlərini geniş oxucu kütləsinə tanıtdırmaq və ədəbiyyatda oynadıqları rolu aşkar etməkdir.

Tədqiqat işinin əsas qayəsi 1979-cu ildən bütün çətinliklərə və qadağalara baxmayaraq inamlı addımlarını atan ədəbi hərəkatın tarixini izləmək, onun mövzu və mündəricəsinin mahiyyətini qiymətləndirməkdən ibarətdir.

Təqdim edilən əsərdə dissertantın qarşısına qoyduğu məqsədlərdən biri də 1979-2019-cu illər Cənubi Azərbaycan ədəbi prosesinin mərhələlərini müəyyənləşdirmək, ədəbiyyatın inkişaf səviyyəsini, ayrı-ayrı yazarların oynadığı rolu, ədəbi cərəyanları, Cənubla Şimalın qarşılıqlı ədəbi əlaqəsini araşdırmaq və bütün bunları sistemli şəkildə elmi təhlil süzgəcindən keçirməkdir.

Deyilənləri gerçəkləşdirmək üçün qarşıya aşağıdakı vəzifələr qoyulmuşdur:

- Məsələnin həlli üçün ictimai-tarixi və ədəbi-elmi mühiti öyrənmək;
- Tədqiq olunan dövr sənətkarlarının əsərlərini təhlilə cəlb etmək, şairlər haqqında qısa məlumat vermək;
- Dövrün poetik nümunələrinin ideya-məzmun, janr istiqamətini müəyyənləşdirmək;
- Tədqiqata cəlb edilən şairlərin yaradıcılığında xalq ədəbiyyatı, folklor və klassik ədəbi ənənənin təsirini müəyyənləşdirmək;

- Mərsiyə ədəbiyyatına müraciət etmiş sənətkarların yaradıcılığını ümumbəşəri aspektdən təhlil etmək;
- Satirik janrda yazılmış əsərləri dövrün hadisələri fonunda tədqiqata cəlb etmək;
- 1979-cu il və ondan sonrakı Cənubi Azərbaycan poeziyasının əsas problemlərinin elmi şərhini vermək.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Bu dissertasiyada Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində mühüm mərhələ olan 1979-2019-cu illər ilk dəfə tədqiq olunmuşdur. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin tərkib hissəsi olan Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatının müasir dövrü diqqət və səbirlə, müxtəlif ədəbi və tarixi mənbələrə, ayrı-ayrı ədəbi simaların əsərlərinə istinadən dövrün ədəbi prosesinin əsas istiqamətləri, ədəbiyyatın aparıcı mövzuları, poeziyanın əsas xüsusiyyətləri və s. milli-mənəvi dəyərlər nöqteyi-nəzərindən araşdırılır. Tədqiqat zamanı vaxtilə bilərəkdən, planlı şəkildə və ya təsadüfən unudulmuş bəzi şəxsiyyətlərin ədəbi prosesdəki rolu ilk dəfə sistemli tədqiqata cəlb olunur.

Dissertasiyada Davər Dönməz, İman Dadaş, Haşım Tərhan, Yəhya Şeyda, Həmid Nitqi, Mədinə Gülgün, Atilla Maralanlı, Səhənd, Əli Şərif Dilçuyi, Seyid Murad Musapur, Həmidə Rəis zadə, Nigar Xiyavi, Eldar Muğanlı, Bəxtiyar Əlimuradi, Ərsan Ərel, Rüqəyyə Kəbiri, Nəsrin Şirdil, Mənüçöhr Əbədi və onlarla digər sənətkarların yeri və xidmətləri müəyyən edilir. Tədqiqat işində bir sıra qələm sahiblərinin yaradıcılıqlarının spesifik xüsusiyyətləri haqqında ilk dəfə məlumat verilir. Dissertasiyada Cənubi Azərbaycanın 40 ilini əhatə edən dövrdə yaranan müasir şeirin ideya-məzmunu, janr rəngarəngliyi haqqında məlumat verilmişdir. Tədqiqat zamanı bədii təsvir və ifadə vasitələrinə diqqət yetirilir, janrların müxtəlifliyi nəzərə alınır, yeri gəldikcə klassik şeir nümunələri ilə qarşılıqlı müqayisələr aparılır.

Bu elmi tədqiqat işində 1979-2019-cu illər ərzində yazıb-yaradan şairlərin əsərləri, onların yaradıcılığı tədqiq olunmuşdur. Yuxarıda göstərildiyi kimi, 1979-cu il İslam İnqilabından sonra İranda bu barədə heç bir elmi araşdırma işi aparılmamışdır. İran İslam Respublikasında və Azərbaycan Respublikasında, habelə başqa ölkələrdə nəşr olunan kitab və jurnallarda səthi xarakter daşımış, ya da tək-cə bir neçə şairin əsəri elmi araşdırma mövzusu olmuşdur. Əlbəttə, təsadüfi hallarda nəşr olunan həmin əsərlər

Azərbaycan və ya fars dillərində olmuşdur. Belə demək mümkünsə, bu cür araşdırmalar özəl xarakter daşımışdır. Müxtəlif illərdə bəzi tədqiqat işləri meydana gəlsə də, 1979-2019-cu illər müasir Cənubi Azərbaycan poeziyasında milli-mənəvi dəyərlərin bədii inikasını mövzusu ilk dəfə olaraq bu dissertasiyada geniş və fundamental tədqiqata cəlb edilmişdir.

Tədqiqat işində onlarla məşhur şairin həyat və yaradıcılığı haqqında yığcam ümumi məlumat öz əksini tapır.

Tədqiqatın metodları. Tədqiqat işi tarixi-müqayisəli ədəbiyyatşünaslığın prinsiplərinə və qazandığı uğurlara əsaslanır. Dissertasiyada tədqiqata cəlb edilən sənətkarların bədii əsərləri təhlil edilərkən elmi-nəzəri şərh sahəsində Azərbaycan və dünya ədəbiyyatşünaslığının zəngin təcrübəsindən də bəhrələnmişdir.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar. Tədqiqat işində aşağıdakı müddəalar irəli sürülür:

– 1979-2019-cu illərdə Cənubi Azərbaycan ədəbi prosesində milli mənəvi dəyərlərə, xüsusilə ana dilinin təbliğinə böyük önəm verildiyi izlənilir;

– Cənubi Azərbaycanın ictimai-siyasi və ədəbi həyatında milli-mənəvi dəyərlərə sahib çıxılmasında, ümumiyyətlə Cənubi Azərbaycanla bağlı məsələlərdə ulu öndər Heydər Əliyevin bir ümummilli lider kimi xidmətləri danılmazdır. Tədqiqata cəlb olunan materiallar onu söyləməyə imkan verir ki, Şimali Azərbaycanda yaşayan Güneyli ədiblərimiz onun qayğısını daim hiss etmişlər;

– İran İslam İnqilabından sonra Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatının özünəməxsus xüsusiyyətlərini nəzərdən keçirdikdə ədiblərin ana dili, milli-mənəvi dəyərlərin qorunmasına xüsusi önəm verdiyini görür, ayrı-ayrı ədəbi simaların Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafındakı rolunu daha yaxşı müəyyən edə bilirik;

–1979-2019-cu illər ərzində ayrı-ayrı sənətkarların Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatında novatorluq meyillərinin gücləndiyi gözə çarpır. Bu isə daha çox Şimali Azərbaycanda gedən ədəbi prosesin təsiri ilə izah oluna bilər;

– 1979-2019-cu illər Cənubi Azərbaycan ədəbi prosesinin mərhələlərini müəyyənləşdirərkən Azərbaycanın həm Şimalında, həm də Cənubunda baş verən ictimai-siyasi prosesləri nəzərə almaq vacibdir;

– 1979-2019-cu illər Cənubi Azərbaycan ədəbi prosesinin mərhələlərini təxminən 1979-1987-ci illər, 1988-1992-ci illər, 1993-2003-cü illər və nəhayət 2004-2019-cu illər kimi dövrləşdirmək olar. Bu isə ədəbiyyatın özünəməxsus xüsusiyyətlərini diktə edən hadisələrlə: İran İslam İnqilabından sonra nisbi milli-mənəvi azadlıq şəraitinin formalaşması, ermənilərin Azərbaycana qarşı ərazi iddiaları və Qarabağ ətrafında baş verən proseslər, Ulu öndər Heydər Əliyevin Azərbaycan Respublikasında ali siyasi rəhbərliyə qayıdışı və otaylı-butaylı Azərbaycan xalqının ümid çırağına çevrilməsi, Prezident İlham Əliyevin Azərbaycan Respublikasına rəhbərliyi müddətində Azərbaycanın regionda və dünyada lider dövlətlərdən birinə çevrilməsi ilə bağlıdır;

–1979-2019-cu illər aralığında Cənubi Azərbaycanda ictimai-siyasi və tarixi ədəbi mühitin öyrənilməsi nəticəsində Qulamrza Səbri Təbrizi, Məlihə Əzizpur, Nigar Xiyavi, Türkan Nəsimi, Eldar Muğanlı, Aqşin Ağkəmərlı, Hüseyn Əlimuradi, Atilla Maralanlı, Rüqəyya Kəbiri, Rəsul Yunan, Sayman Aruzun və başqa şairlərin yaradıcılığında milli-mənəvi dəyərlərin təbliğinə daha çox yer verildiyi üzə çıxır;

– 1979-cu il və ondan sonrakı Cənubi Azərbaycan poeziyasının qabartdığı əsas problemlərdən biri, bəlkə də birincisi ana dilinin saflığının qorunması məsələsi idi.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı bütünlüklə Azərbaycan ədəbiyyatının tərkib hissəsidir. Ona görə də Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatını öyrənmək həm də mübarizələrlə dolu olan Azərbaycan tarixini və mədəniyyətini öyrənmək deməkdir. Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, onun nəticələrindən müasir Cənubi Azərbaycan şeirinin, bütünlüklə Azərbaycan poetik fikrinin inkişaf mərhələlərinin və xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsində, təhlilə cəlb edilib haqlarında məlumat verilən müəlliflərin yaradıcılıqlarının gələcəkdə daha ətraflı şəkildə araşdırılmasında, milli ədəbiyyat tarixlərinin, ali və orta məktəb dərsliklərinin yazılmasında, habelə ali və orta ixtisas məktəblərində xüsusi kursların tədrisində faydalanmaq olar.

Dissertasiya gələcəkdə müasir Cənubi Azərbaycan ədəbi prosesinin iştirakçısı olan hər bir şairin yaradıcılığının ayrıca araşdırılması üçün elmi baza rolunu oynaya bilər.

Tədqiqatın aprobasiyası və tətbiqi. Tədqiqatın məzmunu ilə bağlı məqalələr müxtəlif elmi toplularda Rusiyada, Ukraynada və Azərbaycanda nəşr olunmuş, ölkədə və xaricdə keçirilən yerli və beynəlxalq əhəmiyyətli konfransda məruzələr edilmişdir.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya işi AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun Türkdilli əlyazmaların tədqiqi şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya işi giriş (14280 işarə), üç fəsil (birinci fəsil iki paraqraf və bir bənd – 69279 işarə, ikinci fəsil iki paraqraf – 78400 işarə, üçüncü fəsil iki paraqraf – 61700 işarə), nəticə (5160 işarə) və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Tədqiqat işi 228819 işarədən ibarətdir.

I FƏSİL

MÜASİR DÖVRDƏ İRANDA İCTİMAİ-SİYASİ, ƏDƏBİ MÜHİT VƏ ONUN POEZİYADA MİLLİ ÖZÜNÜDƏRK PROSESİNƏ TƏSİRİ

1.1. İslam inqilabından sonra İranda ictimai-siyasi və ədəbi mühit

1970-ci illərin sonunda İranda şah rejiminə qarşı narazılıqlar daha da artmağa, nümayişlər güclənməyə başladı. Bunun da əsas səbəbləri xarici dövlətlərin ölkənin daxili işlərinə qarışması, həmçinin şah rejiminin apardığı islahatlar oldu. Ümumiyyətlə, bu illər həm İranda, eyni zamanda Güney Azərbaycanda ziddiyyətli və gərgin bir dövrdür. İlk öncə həmin tarixi dövrə qısa bir nəzər salaq.

1977-ci il 12 dekabr tarixində Təbrizdə Təbriz Universiteti tələbələrinin şah üsuli-idarəsi əleyhinə nümayişi baş verdi. Həmin il dekabrın sonlarında isə Qum şəhərində monarxiyanın ləğv edilməsi tələbi ilə çıxışlar gücləndi. Bu hərəkət tarixə “Qum üsyanı” adı ilə daxil oldu. Lakin şahın qanlı siyasəti nəticəsində “Qum üsyanı” qəddarlıqla yatırıldı. 1978-ci il 18 fevralda isə Təbrizdə yüz min nəfərin iştirakı ilə “29 bəhmən üsyanı” qalxdı. Bu üsyan Qum hadisələri zamanı həlak olanların dəfninin 40-cü günü baş verdi. Bu üsyan şah rejiminə böyük zərbə vurdu və bir il sonra baş verəcək İran İslam inqilabına ilk və böyük təkan oldu. Bu təkan vəziyyətin nəzarət altından çıxmasına şərait yaratdı. Düzdür, şah rejimi və onun tərəfdarları bu üsyanı da yatırdılar. Amma artıq, necə deyərlər, saman tayfasına od düşmüşdü. Beləliklə, 1978-ci ilin sentyabrında inqilabın II mərhələsi başladı. Bu inqilabda ruhanilərin rolu artdı və Fransada mühacirətdə olan inqilab lideri Ayətullah Xomeyninin xalq kütləsi içərisində təsiri çoxaldı. Tez bir zamanda çıxışlar bütün ölkədə genişləndi.

1979-cu il yanvarın 16-da Məhəmməd Rza şah Pəhləvi İrandan qaçdı və bununla da İranda şah rejimi dağıldı.

Bir sözlə, 1978-1979-cu illər İran İslam İnqilabı şah rejimini süquta uğratdı. Beləliklə, *“İran yalançı müstəqillikdən öz həqiqi tarixi məcrasına döndü. İran nə Amerika, nə Rusiya və nə də Qərbi Avropanın diktəsi ilə deyil, ilk dəfə öz yolunu*

müəyyən edən, həqiqi müstəqil ölkəyə çevrildi” [49, s.81]. Buna baxmayaraq, fars sovinizmi yenə də davam etdi, Azərbaycan dilinin təbliği, anadilli məktəblərin fəaliyyəti, milli mətbuatın dərc olunması yenə də əvvəlki kimi qadağalarla üzləşdi.

Bu dövr xalqın ictimai-siyasi həyatına, yaşayışına təsir etdiyi kimi, ədəbiyyatına, dilinə, milli-mənəvi dəyərlərinə də təsirsiz ötüşməmişdir və başqa cür ola da bilməzdi. Çünki ümumiyyətlə tarixə nəzər salsaq, son iki əsr ərzində Cənubi Azərbaycanda xalqın dilinin, mədəniyyətinin ədəbiyyatının paniranizm təzyiqlər altında çətin və gərgin həyat yaşamasının şahidi oluruq.

Şah rejimi uzun illər Güney Azərbaycanı hərtərəfli sıxışdırmış, müəyyən təzyiqlər altında saxlamış, xalqın təkcə ədəbiyyatını deyil, dilini, mədəniyyətini, musiqisini də məhv etmək üçün əlindən gələni əsirgəməmişdir.

Bəli, 1979-cu il inqilabı şah rejimini devirdi. Baş verən hadisələr milli şüurun yüksəlişinə, ədəbi mühitdə canlanmaya təkan verdi. Ölkədə demokratik meyillər gücləndi. İranda Azərbaycan dilində “Varlıq”, “Dədə Qorqud”, “Çənlibel”, “Koroğlu” və s. jurnallar işıq üzü gördü. Amma, əfsuslar olsun ki, bu nəşrlərin çap olunması və buna şərait yaradılması uzun çəkmədi.

Şah rejimi devrilib, ölkə İran İslam Respublikası elan ediləndən sonra 1979-cu ilin dekabrında İranın konstitusiyası qəbul edildi. Təəssüf ki, bu konstitusiyaya görə, azərbaycanlılar heç bir hüquq və azadlıqlar ala bilmədilər. Düzdür, 1979-cu il inqilabı Güney Azərbaycanda böyük ümidlər oyatmışdı. Qədim tarixi, parlaq sənət inciləri olan Güney Azərbaycan ədəbiyyatı və ədəbiyyatçıları yeni bir mərhələnin başlayacağına ümid edirdilər. Lakin bütün ümidlər puç oldu.

Şah rejimi dövründə ana dilinə qoyulan qadağalara, dilin yasaqlanmasına qarşı açıq şəkildə də olmasa, gizli etirazlar var idi.

1978-1979-cu illər İrən inqilabı zamanı azərbaycanlıların azru və istəkləri həyata keçməsə də, bu inqilab müasir cəmiyyətdə bir çox xüsusiyyətləri ilə yadda qaldı.

Bu inqilabda 25000-dən çox azərbaycanlı həlak oldu.

Doğrudur, İran inqilabına qədər Cənubi Azərbaycanda ana dilimizdə də bəzi bədii ədəbiyyat nümunələri yaranırdı, lakin yalnız fars dilində olan ədəbiyyat çap edilirdi. İnqilabdan sonra isə az da olsa, Azərbaycan dilində əsərlər nəşr olunaraq yayılmağa

başladı. Ustad Şəhriyarın “*ikinci Mədinə Gülgün*” deyə yaradıcılığını təqdir etdiyi Fəriba İbrahimi Afaqın 1974-cü ildə qələmə aldığı “Ana yurdum” şeirində inqilab nəfəsi hiss olunurdu:

Şəhriyar yurdusan, qəhrəman diyar,

Xətai, Nəsimi, Füzuliyə yar.

Məhsəti, Natəvan, Gülgün bir əyar,

Tapmışam dünyalar varacağında mən.

... Koroğlu, Babəklər, Nəbilər yurdu,

Qoymarıq göz açma səndə heç qurdu.

Azadlıq təməlin Səttarxan qurdu,

Sıyrılmış qılınca sınağında mən [43, s.21-22].

Bədii ədəbiyyatda aparıcı yeri poeziya tuturdu. Bəs nə üçün məhz poeziya?

Çünki digər janrlarla müqayisədə, poeziya baş verən hadisələr, ictimai-siyasi mühitdəki olaylara anında, yerində və tez müdaxilə edə bilir, hadisələri özündə canlandırır. Aktual mövzuların inikası və əksi şeirdə daha rahat idi və daha geniş imkanlara malik idi.

Məlumdur ki, tarixi mövzuda yazmaq üçün müəyyən mənada tarixlə bağlılığın olmalı və tarixi faktlara sahib olmalısın. 1978-1979-cu il inqilabı ərəfəsində və ondan sonra belə bir mühit yaranmışdı. Həmin mövzuları qələmə alan sənətkarlar bilavasitə tarixi hadisələrin canlı şahidləri idi.

Ümumiyyətlə, 1978-1979-cu illər inqilabından sonra ədəbiyyatda türklük, türkçülük, azərbaycançılıq meyilləri daha da gücləndi, vətən həsrəti, tanrı sevgisi, poeziyanın başlıca leytmotivini təşkil etdi. Şairlərin aşırı şeiri üslubunda yazdığı şeirlərində də, elə qəzəl yaradıcılığında da yeni hisslər meydana çıxdı. Bu dövr ədəbi axtarışlarda yeni bir mərhələnin başlanğıcı oldu. Geridə qalan inqilab özündən sonra hələ də açıq-aşkar özünü biruzə verməsə də, gizli azadlıq duyğulu, qardaş həsrətli əsərlərin, poetik nümunələrin yaranmasına səbəb oldu. Amma təəssüf ki, yuxarıda da qeyd etdiyim kimi, bu ümid hissləri özünü doğrultmadı və buna da yalnız heyfslənmək olar.

1978-1979-cu illər inqilabından sonra poeziya ədəbi axtarışlarla zəngin olub.

1950-ci illərdə Şəhriyar ana dilində “Heydərbabaya salam” poemasını yazmış və bu əsər çox böyük səs-küyə səbəb olmuşdu. Şəhriyardan sonra bir çox sənətkarlar meydana çıxdı. Amma həmin dövrdə ana dilində əsər yazmaq və onu mətbuata gətirmək, çap etdirmək təbii ki, ya o qədər də asan deyildi, ya da ümumiyyətlə mümkün deyildi.

Ədəbiyyatşünas, tarixçi, publisit, yazıçı, şair, bir sözlə söz adamı həyatda və məişətdə həmişə gördükləri haqqında müşahidələr və təhlillər aparır, onları kağıza köçürür, özünə aid olanı elm sahəsinə gətirir. 1979-cu il İslam inqilabından sonra da belə oldu. Düzdür, Cənubi Azərbaycanlıların istəkləri bu inqilabdan sonra, öncə də qeyd olunduğu kimi, həyata keçmədi. Amma şairlər, poeziya yaradıcıları, eləcə də yazıçılar və hekayəçilər öz istəklərini əsərlərində, yazdıqlarında canlandırmağa çalışırdılar. Bu inqilabdan sonra xalqda, xalqın içindən çıxmış yazıçı-şair təbəqəsində millətçilik, türkçülük meyilləri daha da gücləndi, geniş şəkil aldı.

İnqilabdan sonra Cənubi Azərbaycanda sənətkarların yaradıcılığına Şəhriyarın ədəbi təsiri ciddi hiss olunurdu. Dövrün mənzərəsi aşağıdakı kimi idi: *“İnqilabdan sonrakı Güney ədəbiyyatının daim öz üzərində təsirini hiss etdiyi Şəhriyardan sonra ikinci sima Bulud Qaraçorlu Səhənd idi. Səhənd Pəhləvi rejiminin qəti qadağalar dövründə yazdığı anadilli əsərləri, xüsusən “Dədə Qorqud” dastanları əsasında qələmə aldığı “Sazının sözü” poeması ilə şöhrət tapmışdı. Bu kitab özündən sonra yeni poemaların, o cümlədən Məhəmmədağlı Zehtabinin “Şahin zəncirdə”, Sönməzin “İsanın son şamı”, Barışmazın “Nəğmə dağı”, Savalanın “Xan Çoban və Sara”, Heydər Xətibinin “Püstə nənə”, İmran Səlahinin “Ağbulaq qəhrəmanı” və bu kimi başqa poemaların yaranmasına səbəb oldu. Səhəndin Şəhriyarın özünü belə ana dilində əsər yazmağa çağırması Şəhriyarın ona böyük sevgi ilə ithaf etdiyi “Səhəndiyyə” poeması Səhəndi ədəbi mühitin ən görkəmli şəxsiyyətlərindən, ustadlarından birinə çevirmişdi. Şəhriyar və Səhənd gənc nəslə milli ruha, milli varlığa hədsiz sevgiləri ilə cəlb edirdilər”* [47, s.12].

Güney Azərbaycanda, otaylı, bu taylı Azərbaycan həsrətli poetik nümunələr yaranmaqda davam edirdi.

Davər Dönməzin “Azərbaycan” şeirinə diqqət yetirək:

Ürək coşur, qan-qan deyir.

Ürək dolu can-can deyir.

Ürək yanır, yan-yan deyir.

Sən qanadlan, Azərbaycan!

Sənə qurban, Azərbaycan.

Sənə vurğun olan çoxdur,

Sənə yardım edən yoxdur,

Sən tikansan, adın oxdur.

Əldə kaman Azərbaycan,

Sənə qurban, Azərbaycan.

Aşıqların nəərə çəksin,

Şairlərin nəğmə çəksin,

Gələcəyə nəqşə çəksin.

Fikrə cuman Azərbaycan,

Sənə qurban, Azərbaycan.

O tökülən nahaq qanlar,

Öldürülən çox insanlar,

Qalan görüb işin anlar.

Buna inan, Azərbaycan!

Sənə qurban, Azərbaycan.

Dönməz deyib, dönməyəcək.

Bu alovlar sönməyəcək.

Qələm haqdan dönməyəcək.

Özün al qan, Azərbaycan.

Sənə qurban, Azərbaycan [18, s.322].

Bu şeirdə Azərbaycan sevgisi, Azərbaycana bağlılıq, yurd həsrəti mühüm yer tutur. “Ümumən, bu qəlibli şeir və poemaların əsas ruhunu soykökə qayıdış, tarixə və folklorə yardımı münasibətin poetik təzahürləri kimi də qiymətləndirmək mümkündür” [28, s.13].

1979-cu il inqilabından sonra mövcud olmuş ədəbi proseslə tanış olmaq və dövrün poetik mənzərəsi haqqında məlumat almaq üçün bir çox nümunələrə, şeir və poetik parçalara müraciət etmək məqsədəuyğundur.

İran inqilabından sonra xalqın yaddaşında yaşayan aşiq yaradıcılığında da müəyyən irəliləyişlərin, dirçəlmələrin şahidi oluruq. Xalq şeiri özünün yeni mərhələsinə qədəm qoyur. Saz-sənət ustası İmanın (İman Dadaş) “Sazın sözü” gəraylısına diqqət yetirək:

*Telli sazı dindirəndə
Görün nələrdən danışır.
El obanın şirin dili
Görün nələrdən danışır.*

*Divanəsi mərifətədi,
Ruhanisi həqiqətədi,
Goqça gölü sədaqətədi.
Görün nələrdən danışır.*

*Dəşti-pərdə deyir oyan,
Həqiqətdən mətləbi qan.
Dindirəndə səni İman,
Görün nələrdən danışır [18, s.342].*

Bütün bu hadisələr aşiq-xalq şeirinin inkişafı, yeni mərhələyə qədəm qoyması, poeziyada azərbaycançılıq-türkçülük hissləri yeni cürcətilərdən, oyanışdan, buludlar arxasında dustaq qalmış günəşin yenidən şüalarını səpələməsindən xalqın ədəbi dünyagörüşünə və düşüncə tərzinə işıq salmasından xəbər verirdi. Ümumiyyətlə, “Söz sənəti nə qədər, təbiətli, insanın lirik duyğu və düşüncələri ilə bağlıdırsa, bir o qədər

də həyatla, ictimai proseslərlə, cəmiyyət quruculuğu və siyasi mübarizələrlə bağlıdır” [58, s.136].

1978-1979-cu illər inqilabından sonra Cənubi Azərbaycanda anadilli mətbuat oqranlarının sayının artması ana dilində poeziya nümunələrinin çoxalmasına şərait yaratdı. Yeni gənc nəsil formalaşmağa başladı. Düzdür, ədəbi prosesdə əvvəlki nəslin təsiri və dəsti-xətti aydın hiss olunurdu. Bu da qəbuledilən və normal idi. Eyni zamanda sənətkarlar yeni yaradıcılıq axtarışlarına çıxır, özünəməxsus poeziya nümunələri yartamağa çalışır, ədəbiyyata yeni ruh gəlirdi. Düzdür, ədəbiyyat tamamilə dəyişdi, yeni bir forma qazandı, fərqli bir ədəbiyyat yarandı deyə bilmərik, amma hər gün yeni cəhdlər, yeni fikir, məzmun və forma axtarışları müəyyən mənada özünü büruzə verirdi. İnqilabdan sonra yazıb-yaradan sənətkarları birləşdirən əsas xüsusiyyətlərdən biri onların vahid bir dil ətrafında birləşməyə çalışması, düşüncələrini ana dilində qələmə almaq istəkləri idi.

“Ötən əsrin 60-cı illərində Əlirza Nabdil Oktay çox gənc olmasına baxmayaraq, Güney şeirində yenilik yaratdı. Ə.Nabdil Oktayın “Tozlu piano”, “Yurd”, “İşıq”, “Səttarxan atlıları” və s. əsərləri orijinal deyim tərzilə diqqəti cəlb etdi. Cənubi Azərbaycan poeziyasında süjetli lirikanın gözəl örnəklərini yarada bildi, bununla ədəbiyyatda yeni cığır açdı, yeniləşmə, modernləşmə apardı. Həbib Sahir və Bulud Qaraçorlu Səhənd 29 yaşında həyatı tərk etmiş bu nakam şairin yolunu davam etdirdilər. Təbrizli Həbib Sahir ali təhsil ardınca Türkiyəyə getdi. İstanbul ədəbi mühitini, Cəlal Sahiri, Tofiq Fikrəti, Şarl Bodleri dərinlən müəllim kimi tanıdı, eləcə də Türkiyə ədəbiyyatına, fransız dilinə və ədəbiyyatına bələdliyi və vurğunluğu sonralar onu çağdaş Güney Azərbaycan ədəbiyyatında modernist bir şair kimi tanıtdırdı. O, ədəbiyyata təpəzə təsvir və ifadə vasitələri tapıb gətirdi. Onun “Səhər işıqlanır”, “Rövşən” və s. kitablarındakı əsərləri bunun parlaq nümunəsidir...”

... Sahir və Səhənd şeirə yenilik gətirdilər: Sahir formada, biçimdə; Səhənd isə yeni, Çağdaş məzmununda. Sahirin şeirləri romantizmi, Səhəndinki isə siyasi motivləri ilə seçilirdi” [47, s.10-11].

1979-cu il inqilabından sonra yaranan və formalaşan ədəbiyyat həm də özündən əvvəl meydana çıxan ədəbiyyatın davamı, ardı idi. Ədəbiyyat həm romantik, həm də

siyasi səviyyədə inkişaf edirdi. Sadəcə, bu dövr ədəbiyyatında bir silkələnmə, tərpəniş, milli oyanış da özünü göstərməyə başlamışdı.

Ümumiyyətlə, İran inqilabı da tarixdə baş vermiş digər inqilablar kimi ədəbiyyata yeni geniş mövzu, material və nümunələr verdi. Özünü təsdiq meyillərinin meydana çıxması, üsyankar ruhda şeirlərin yazılması, milli birlik və bütövlük ideyaları genişləndi. Poeziya özündən əvvəlki bir çox ədəbi dövrlərdə də olduğu kimi aparıcı mövqedə davam etdi. Poeziyanın digər janrlarında olduğu kimi, qəzəl janrında da dirçəliş, oyanış baş verdi. Yeni ədəbi simalar meydana çıxdı. “... *Hələ keçmiş zamanlardan Şərq ədəbiyyatında məzmunla bədii sənətkarlıq arasındakı düzgün tənəsüb gözəl bir ənənə olmuşdur. Əsrlər boyu öz dövrünün xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq bu ənənələrdən yaradıcı surətdə istifadə və onlara düzgün əməl etməyi bacaran sənətkarlar həqiqi novatorlar kimi çıxış etmiş və ölməz əsərlər qoyub getmişlər*” [54, s.134].

1979-cu il inqilabdan sonra Güney Azərbaycan ədəbiyyatı axtarışlarla zəngin olub, desək, yanılmarıq. İnqilab dövründə yazan sənətkarlar artıq bir dövr yaşamış, tarixi hadisələrin real şahidləri olmuşdular. Onlar özlərindən əvvəlki sənətkarlardan bəhrələnir, əsasən isə yeni poetik ifadələr, deyim tərzini axtarır, yeni nümunələr yaratmağa çalışırdılar.

Dövrün Güney Azərbaycan poeziyasından danışarkən, onun bəhrələndiyi və bu ədəbiyyata təsir edən Quzey Azərbaycan, həmçinin Türk ədəbiyyatının da adını çəkmək lazımdır. Bu təsir yaranan əsərlərin dilində də özünü göstərir. Görkəmli ədib Süleymanoğlunun aşağıdakı fikri də bunu təsdiq edir: “*Dil varlığın evidirsə, Cənubda azərbaycanlılar uçurulmuş bir evdə yaşamaq zorunda qalıblar*” [72].

Ümumiyyətlə, 1979-80-ci illər ədəbiyyatının əsas mövzusu ictimai-siyasi, xalq həyatını və əhalinin yaşayışını əks etdirmək idi.

Dövrün öndə gedən şairlərindən biri Haşım Tərhan idi. O, (Mir Haşım Həsənzadə) 1923-cü ildə Bakıda cənublu fəhlə ailəsində anadan olmuşdur. Haşım Tərhanın “Dilimi qaytarın mənə” şeirinə diqqət yetirək. Vətən həsrəti, ana dili ağrısı, biganəliyə qarşı üsyan, Güney Azərbaycanda doğma ana dilinin sıxışdırılmasına qarşı etiraz, bu şeirin əsas leytmotivini, məğzini təşkil edir:

*Qürbət ellərdə qəribsədim,
Elimi qaytarın mənə.
Dərələrim köz bağlayıb,
Selimi qaytarın mənə.*

*Axtarıram həzin-həzin,
İtirdiyim gülün izin,
Dünyada hər nə var sizin,
Gülümü qaytarın mənə.*

*Dil deyirəm... məni qanmır,
Səsləyirəm, öz dayanmır.
Nəvələrim məni qanmır,
Dilimi qaytarın mənə.*

*Bax! Urmidən göy Xəzərə,
Oxşar səni hər mənərə,
Bu azərdən o azərə,
İlimi qaytarın mənə.*

*Azəriyəm, elim, varım,
Haray salır söz qatarım.
Susuz qalıb sonalarım,
Gülümü qaytarın mənə.*

*Şair də var söz oynadan,
Günbər üstə qoz oynadan,
Fəqət mənə güz oynadan,
Elmi qaytarın mənə.*

Dilim getsə, qalar nəyim,

Necə bu dərdə bel əyim.

Nəsimidən öyrəndiyim,

Telimi qaytarın mənə [18, s.181-182].

Haşım Tərlanın bu şeirində diqqət çəkən bir çox maraqlı məqamlar oxucunu özünə cəlb edir. Realistik yanaşma, rejimin dili unudurmağa çalışmasına etiraz, dilin qorunmasının vacibliyi məsələsi ön planda durur.

Ümumiyyətlə, bu illərdə qələmə alınan poeziya nümunələrində önə çıxan əsas cəhətlər mübarizə, üsyan ruhu idi. *“Bu dövrdə mədəniyyətin inkişafı təkcə adları çəkilən cəmiyyətlərin və onların mətbuat orqanları fəaliyyəti ilə məhdudlaşmır”* [19, s.176].

İran inqilabından sonra, 1980-ci illərin əvvəllərində şeirə gələn aparıcı gəncliyin nümayəndələri özündən əvvəlki ədəbiyyatı, demək olar ki, təkrarlamaq istəmədilər. Onlar, özlərindən əvvəl gələn ədəbiyyatla bu və ya digər cəhətdən razılaşmadılar və yeni axtarışlara çıxdılar. Düzdür, öncə olduğu kimi burada Şimali Azərbaycan poeziyasının təsiri, mübarizə ruhu da yer alırdı. Amma əsas xüsusiyyət dövrün gətirdiyi yeniləşmənin və ehtiyacın ədəbiyyata gətirdiyi yenilik idi. Bu məqam 1980-ci illər şairlərini yazdıqları əsərlərdə xalq birliyə, mübarizəyə, bütövlüyə səsləyir, üzərlərinə düşən vəzifəni layiqincə yerinə yetirməyə çalışırdılar. Bu gün 1979-cu il İran inqilabından sonra meydana çıxan ədəbiyyat, poeziya, şeir haqqında danışmaq, onu təhlil etmək, dövrün tələbinə uyğun meyarlarını müəyyənləşdirmək vacib məsələlərdən biridir.

İctimai-siyasi hadisələrə öz münasibətini bildiren sənətkarlar sırasında Yəhya Şeydanın (Yəhya Həsən oğlu Şeyda) adını çəkməmək olmaz.

Yəhya Şeyda 1924-cü il 10 may tarixində Cənubi Azərbaycanın Təbriz şəhərində anadan olmuşdur. Həyatı boyu qəlbi Azərbaycanla döyünən şairin irsində Vətən və xalq sevgisi qızıl xətlə keçir. Ədibin yaradıcılığının ilk dövründə qələmə aldığı *“Azərbaycanım”* şeiri buna ən gözəl bir nümunədir:

Ey sevgili yurdum, yaşayır səndə min amal,

Sənsiz açə bilməz bu xəyalım quşu heç bal.

*Ey şanlı vətən, şairi bu gənc çağında,
Sən saxlamısan isti məhəbbət qucağında.*

*Mən fəxr edirəm sənə ki, doğma vətənimdən,
Bağım, çiçəyim, laləli gülgün çəmənimsən.*

*Sənsiz yaşamaq xeyli müsibətədi cahanda,
Sən saxlamısan canımı eşqinlə amanda.*

*Eşqin mənə aləmdə böyük şunu-cələldir,
Sənsiz işim hər yanda bütün ahu-mələldir.*

*Şeyda sənə eşqinlə belə tazə cavandır,
Fəxr ilə deyir: “Torpağım Azərbaycandır!” [94]*

Buradan bir daha aydın olur ki, həqiqətən də, zaman-zaman baş verən tarixi, ictimai və siyasi hadisələr birbaşa ədəbiyyata təsir göstərir. Cənubi Azərbaycanda da belə oldu. Ölkədəki vəziyyətin anadilli ədəbiyyata birbaşa təsiri özünü göstərdi, yeni məzmun və yeni formalar meydana çıxdı. “*Amma bunu da unutmaq ki, Cənubi Azərbaycanda ədəbi dilin gəlişməsi müxtəlif siyasi və tarixi hadisələrdən dolayı çox az olmuşdur*” [2, s.17].

1979-cu ildə Şah rejimi, Pəhləvilər hakimiyyəti devrildi, nisbi azadlıq mühiti yaranmışdı. “*Ölkədə indiyədək görünməmiş siyasi rejim – “islam demokratiyası” rejimi quruldu*” [50, s.356]. Anadilli ədəbiyyatda canlanma baş verdi. Lakin bu sevinc uzun çəkmədi. Cəmi bir neçə il sonra ana dilində meydana gəlmiş qəzet və jurnalların, ədəbi orqanların çapına qadağa qoyuldu. Yazıçı və şairlər sonu görünməyən bir yola çıxdıqlarını anladılar. Fars şovinist rejimi xalqın və onun nümayəndələrinin qəlbində baş qaldırmış azadlıq günəşinin şəfəqlərini boğmaq üçün bütün vasitələrə əl atdı. Ana dilində yazan sənətkarların başı üzərini qara buludlar aldı. Anadilli ədəbiyyat təzyiqlər altında qaldı. Xalqın arzusu yenə də gözümdə qaldı, bir çox sənətkarlar ümitsizliyə

qapıldı. Buna baxmayaraq, rejimin anadilli ədəbiyyata qarşı qoyduğu qadağalar əleyhinə əsərlər də yazılmağa başladı.

“1978-79-cu illər İran inqilabından sonra yaradıcı ziyalılarda millətsevərlik, türklük hissləri daha da gücləndi. Xalqın uzun illər yaddaşında qalıb yaşayan aşiq yaradıcılığına, dastanlara, qəzəl janrına geniş meydan açıldı. 1980-90-cı illərdən başlayaraq ədəbi prosesdə canlanma baş verdi. Ədəbiyyata yeni nəsil, yeni dalğa gəldi” [47, s.11-12].

Bildirməliyik ki, İslam inqilabından sonra şairlər ana dilində az da olsa, əsərlər yazıb çap etdirməyə imkan tapdılar. Yeni meyarlar yaradan 1979-cu il inqilabından sonra ədəbiyyata yeni ovqat gətirən şairlər içərisində Həmid Nitqinin adını çəkə bilərik. *“Həmid Nitqinin heç bir zaman öyrənmək ehtiyacı bitmir, hər zaman bu istəyi içində daşıyır”* [96].

Həmid Nitqi 1920-ci ildə Təbrizin Surxab məhəlləsində dünyaya göz açmışdır. Təpədən dırnağa Azərbaycan sevdalı, Azərbaycan həsrətli bir sənətkardır desək, yanılmazıq. Həbib Sahir onun müəllimi olmuşdur. Onun Həbib Sahirə həsr etdiyi şeir insanı çox düşündürür, şairin özünün də dediyi kimi, oxucunu uzaq sahillərə aparır, düşünməyə vadar edir. *“Hər dövr və nəsil öz şairini elə ona görə böyük poeziyaya gətirir ki, əvəzində şair də nəlsini, dövrünü böyük poeziyaya gətirsin”* [24, s.8].

“Bir ovuc işıq üçün” şeiri realistik çalarlar, eyni zamanda gözəl romantikası ilə insanı özünə bağlayır:

Müəllim,

O gün də qapımı çaldın.

Titrəyirdi əlin.

Elimin matəmli qara günündə

Evimə,

Qəlbimə

Səfa gətirdin.

Əyləşdin

Bir yığın kitab önündə

Şeir dəftərini əlinə aldın –

Oxurkən

Şimşəklər çaxdı gözündə... [52, s.115]

Bu misralarda şairin mənsub olduğu xalqın əzablarına, işgəncələrinə, o xalqa verilən zülmə bir etirazı vardır. Eyni zamanda bu şeirdə dərin fəlsəfi məzmun özünü göstərir:

Oxudun,

Şeirin axışı məni

Uzaq sahillərə aldı, apardı;

Daldığım xülyalar sərxoşluğundan

Bir yanğın yerində birdən oyandım,

Yıxılmış yuvasının halına yandım...

Oxudun,

Hicranlı nəğmələrinə

Qaynayan ürəklər dilə gəldilər.

Köhnə yaraları eşdin

Və deşdin...

Ən gizlin diləklər

Dilə gədilər...

Şair,

Unutmaram o uğursuz gün,

Necə yas tuturdum,

Qan ağlayırdım.

Bir ovuc işıqçün

Qurtuluş üçün

Ayları, günləri necə sayırdım [52, s.115-116].

“Ən gərəkli ideya, kəskin aktual problem, əhəmiyyətli mövzu öz-özünüdə bədii fakta çevrilmir” [73, s.3].

“Bir ovuc işıq üçün” adlı şeirdə iki yerə bölünmüş Vətənin qanı bir, canı bir, dili bir övladlarının ürəklərində yaşatdığı milli-mənəvi bütövlük düşüncəsinin qorunması, bir-birindən ayrı düşən qardaşların çəkdiqləri ağrı-acıları, bir-birindən ayrı düşən qan qardaşlarının ayrılıq əzabından, zillətdən qan ağladığını, bir ovuc azadlıq işığı üçün, qurtuluş üçün ayları, günləri saydığını müəlliminin öz şeirini oxuması ilə Həmid Nitqinin, eyni zamanda minlərlə vətən həsrətli vətən aşıqlərinin yaraları eşilir və köhnə yaralar təzələnilir, yenidən qanı süzülür. Ən gizlin diləklər dilə gəlir. *“Tarix boyu coğrafi və siyasi xəritələr hər yeni qəsbkarın qılıncı ilə yenidən bölünmüşdür. Lakin milli-mənəvi tamlığını və bütövlüyünü xalqlar poeziyada və sənətdə heç zaman itirməmişlər” [24, s.8].* Həmid Nitqinin və eyni zamanda onun kimi şairlərin yazdığı şeirlər özlərindən əvvəl Məhəmməd Hüseyin Şəhriyar, Məmməd Rahim, Süleyman Rüstəm kimi şairlərin Cənubla Şimal arasında saldıqları körpünün inamlı davamı idi.

Böyük ədəbi tənqidçi V.Belinski yazırdı: *“Hər bir xalqın həyatı yalnız ona xas olan şəkildə təzahür edir. Demək, həyatın təsviri düzgündürsə, onda əsər eyni zamanda xəlqidir” [8, s.135].*

Həmid Nitqinin Azərbaycanın xalq şairi Rəsul Rzanın dünyasını dəyişməsinə yazdığı “Ağı” şeirində bir tərəfdən böyük şair həmkarının dünyasını dəyişməsinə bir ağrı, bir təəssüf hissi, digər tərəfdən milli-mənəvi ağrıların doğurduğu hisslər öz əksini tapmışdır:

Rəsul Rza,

Çox gec tapdım mən səni

Və də

Çox tez itirdim.

Təsadiüflər

Şeirinlə

Bir gün qarşıma çıxdın.

Sözlərinlə gözümdən

Doğru

Könlümə axdın.

Sözlərindəki sehrə bütünü qəlbimi verdim.

Bu çeşmə

Sonsuzacan axacaqdır,

Deyirdim...

Elə bil qara tale bunu mənə çox gördü,

Addım basdığın bağça birdən tar-mar oldu... [52, s.54]

Rəsul Rzanı gec tapdığı üçün heyfslənən şair, eyni zamanda birdən-birə böyük bir dərdlə, ayrılıqla da üz-üzə qalır. Gec tapdığı Rəsul Rzanı çox tez itirir, addım basdığı bağça birdən-birə tarmar olur. Rəsul Rzanı çox gec tapmışdı Həmid Nitqi. Niyə? Çünki buna əsl səbəb iki qardaşın bir-birindən ayrı düşməsi, məlum səbəblərdən Azərbaycanın iki yerə parçalanması idi:

... Ardınca

Çiçəklərlə

Məzarının yanında

Matəminin sisində, dumanında

Sanki səf-səf ehtiramla bərabər,

Füzulilər, Nəsimilər, Vaqiflər

Oğullarının yasına gəliblər.

Aldığımız bir kədərli,

Xəbərlə

Elimiz matəmlidir,

Konüllərimiz qəmli

Gözlərimiz nəmlidir” [52, s.55].

Müəllifin bu şeiri narahat dövrün, zamanın ritminə tam uyğundur. Bu şeiri oxuyanda Güney Azərbaycan şairlərinin Azərbaycan sevdası, onların çəkdiyi ağrı-acı göz önündə canlanır. Göstərilən zaman kəsimində Güney Azərbaycanda poeziyanı,

şeyri inkişaf etdirən müəlliflərin xalqın yaşadığı həsrəti öz yaradıcılığında əks etdirməsi idi. Belə ki, biz həmişə cənublu şairlərin əsərlərində bu dərdi, ayrılıq acısını görürük.

“Hər bir dövr və nəsil öz şairini elə ona görə böyük poeziyaya gətirir ki, əvəzində şair də öz nəslini, dövrünü böyük poeziyaya gətirsin” [63, s.35].

1979-cu il inqilabından sonra yaranan Cənubi Azərbaycan poeziyası ədəbiyyat tariximizdə yeni bir mərhələ, yeni dövr kimi yadda qalır. Bir tərəfdən özündən əvvəlki klassik poeziyaya bağlılıq, orta əsrlər ədəbiyyatından bəhrələnmək, digər tərəfdən ikiyə bölünmüş vətən həsrəti, türkçülük meyilləri, fars şovinizminə nifrəti ana dilinin qorunması, digər tərəfdən də yeni yaradıcılıq axtarışları bu dövrün spesifik xüsusiyyətləridir.

Həmid Nitqinin 1980-ci illərdə yazdığı şeirlərdə xüsusi dəsti-xətti onun qələminin gücündən, yaradıcılıq uğurlarından xəbər verir. Onun poeziyasında həyat, dünya, ölüm, varlıq və yoxluq arasındakı məsafə və s. ilə bağlı fəlsəfi düşüncələr, novatorluq özünü göstərir. Onun 1981-ci ildə qələmə aldığı “Üçüncü dünya və çoxluq” şeirinə fikir verdikdə müəllifin özünəməxsus ifadə tərzinin bir daha əyani şahidi oluruq. Həmid Nitqinin 1980-ci illərdə yazdığı şeirlərlə tanış olduqda 60 yaşlı sənətkarın qələminin işləkliyinin bir daha şahidi oluruq:

*Qaranlıq çoxalır,
Ac qarınlar törəyir,
Bərəkətli torpaqlar,
Barlı bağlar, bağçalar,
Doğurqan qadınlardan
Yarışda geri qalır,
Qaranlıqlar çoxalır.*

*Artır hər gün əllərdə,
Ovuclarda qabarlar,
Çoxunuz qışda, qarda,
Təhqat cındır geyirik.*

*Əllərimizdə ərir,
Təndirdən çıxan çörək;
Doya bilmir qarınlar –
Qaranlıqlar çoxalır... [52, s.51]*

Narahat dünyamızda insanların ac, susuz, yeməksiz qalması, yoxsulların güzəranı bu poetik nümunədə parlaq boyalarla olduğu kimi əks etdirilmişdir.

Həmid Nitqinin rübailəri də özünəməxsusluğu ilə seçilir. Biz müəllifin yaradıcılığına fikir verdikdə, onun şeirlərinin zamandan doğulduğunun bir daha şahidi oluruq. Onun rübailərində keçmişlə gələcək, zülmətlə işıq bir-birinə qarşı durur, amma yüksək xətlə, incəliklə bir-birini tamamlayır:

*Zəhmətlə yaşadığ,
Həsrətlə yandıq.*

*Gələni dost sandıq,
Gedənə qandıq.*

*O qara günlərdən
Heç dərslə almadıq.*

*Görəsən,
Gerçəkdən
İndi oyandıq? [52, s.128]*

Həmid Nitqi ayrılıq dərini, vüsal həsrətini ömrü boyu öz qəlbində, ürəyində gəzdirmiş, bir çox şeirlərində, əsərlərində demək ola ki, əks etdirmişdir. Nadir Nadirpur yazır: “*Şairin sənətkarlığı onun qafiyə yaratmasındadır*” [77, s.4].

Həmid Nitqin poetik axtarışlarını davam etdirərək, ömrünün müdriklik, ahıllıq çağında modernist şeirin gözəl nümunələrinin yaradır. Bu istiqamətdən onun 1998-ci ildə yazdığı “Axşam tətili” şeiri xüsusi maraq doğurur. Bu şeirdə fəlsəfi ruh, modernist metod özünü qabarıq şəkildə göstərir:

Saat çaldı.

*Küçələrdə axşam ilə bərabər
Mədəndən insan seli boşaldı,
Ağır-ağır, dəstə-dəstə gedirlər.*

*Əllərində,
Başlarında
Geydikləri paltarlarda
Yorğunluğun hisli, tozlu kölgələri, izləri.
Üzlərində işıldayan
İki közdür
Gözləri.*

*Hər birinin
Can yoldaşı sığınacağı
Papirosu cibində.
Və bir tarla xəyalıdır
Keçmişlərdən arta qalan
Könüllərin dibindən...*

*Bir zamanlar
O tarlada ciüt sürənlər,
Dən səpənlər
Və bir nazlı qadın kimi həvəslərinə dözüb,
Onu candan sevənlər,
İndi yorğun-arğın
Enən bu axşamın
Quha donan dumanını daşırlar.*

*Hər keçən gün
Yavaş-yavaş*

Röyalaşan,

Tarlalardan

Daha uzaqlaşır [52, s.122].

Bu şeir çağdaş poeziyanın gözəl nümunəsidir, eyni zamanda fərdi şair təfəkkürünün, şair düşüncəsinin məhsuludur.

Hələ 1960-cı illərdən başlayaraq modern şeirin seçilən nümunələrini yaradan Həmid Nitqi bütün ömrü boyu öz ədəbi yoluna sadıq qaldı, hər zaman özünəməxsusluğu ilə seçildi. Həmid Nitqi yaradıcılığı, Həmid Nitqi sözü öz geniş oxucu auditoriyasını qazandı, oxucu kütləsini əldə etdi.

Qeyd edək ki, 1978-1979-cu illər inqilabından sonra Güney Azərbaycan şairləri mövzu baxımından, demək olar ki, çətinlik çəkmirdilər. İlk əvvəllər çağırış, üsyan ədəbiyyatı, alovlu nitqlərlə dolu olan poetik parçalar özünü göstərsə də, sonradan romantik şeirlər, qəzəl, sevgi şeirləri də bolluca yazılmağa başladı.

Güney Azərbaycan şairlərinin yaradıcılığında, yazdığı əsərlərdə o taylı-bu taylı vətən həsrəti, bütöv Azərbaycan arzusu, həsrətin ağrısı, acısı həmişə olub, həmişə də olacaqdır. Bu şairlər, Mədinə Gülgünün “Azərbaycan” şeirində dediyi kimi, ilk beşiklərinin Azərbaycan olduğunu bütün ömürləri boyu qeyd edəcəklər:

“Qızıl günəş göy üzündə güləndə,

Nəğməsini quşlar bağ-bağ böləndə,

Mən göz açıb bu dünyaya gələndə

Bəxt ulduzum burda yanan olubdur,

İlk beşiyim Azərbaycan olubdur...” [46, s.11]

Mədinə Gülgün bu şeiri 1978-ci ildə qələmə alıb. Doqquz bənddən ibarət olan bu şeir başdan-başa Azərbaycan sevdalı, Azərbaycan sevgili, Azərbaycan haraylıdır. Lirik qəhrəman əllərindən anasının tutub gəzdirdiyi, sevincinin coşğun ümman olduğu elinin Azərbaycan olduğunu ürək açıqlığı ilə qeyd edir. Azərbaycanın əzəməti, gül-çiçəyinin dərdə dərman olması qeyd olunur. Mədinə Gülgün də ömrü boyu qəlbində ayrılıq həsrəti, vüsəl ağrısı, vətən yanğısı gəzdirən sənətkarlardandır. “Vaxt olur şəfəqə bürünürük biz, vaxt olur, qapımı qarlı qış alır...” deyən şair yazdığı şeirlərdə o taylı-bu taylı vətən sevdasını, xalqın ağrı-acısını ön plana çəkir.

Xalq şairi Süleyman Rüstəmə həsr etdiyi “Çağır” şeiri ilə Mədinə Gülgün oxucunu uzaqlara çəkib aparır, düşünməyə vadar edir. M.Gülgünün “*Bir qolum Bakıdır, bir qolum Təbriz*” misrası doğma yurda uzanan xain əllərə etiraz səsidir:

...Bir torpaq üstündə doğulmuşuq biz,

Bir qolum Bakıdır, bir qolum Təbriz.

Pişvaza çıxanda şairlərimiz,

Süleymanı, Süleymanı çağır sən [46, s.35].

Bu misraları oxuyanda şairin necə hisslər keçirdiyini, hansı ağrını yaşadığını açıq-aydın hiss edirsən. Məlumdur ki, hər bir xalqın tarixi, həyatı, yaşadığı dövr onun ədəbiyyatında yaşayır, desək, yanılmazdır. Güney Azərbaycan şairləri, eyni zamanda, Quzey şairlərindən bəhrələnmiş, onların yaradıcılığını araşdırmış, metod və üslublarını öyrənmişlər. 1980-ci ildən sonra yaranan ədəbiyyat eyni zamanda öz sələflərindən bəhrələnmiş, həmçinin şahidi olduqları tarixi-siyasi hadisələrin öz yaradıcılıqlarında işıqlandırmışlar. Bu amillərin özü də zəngin bir poeziyanın yaranmasına səbəb olmuşdur.

Öncə də qeyd etdiyimiz kimi, Güney Azərbaycan şairlərinin yaradıcılığında və Güney poeziyasında qəzəl janrı həmişə aparıcı mövqedə olmuş, öznəməxsusluğu ilə seçilmiş, xüsusi yer tutmuşdur. Bu o deməkdir ki, İran inqilabı dövründə də, ondan sonrakı zaman kəsiyində də vətən həsrətli, ağırlı-acılı şeirlərlə yanaşı, məhəbbət mövzusunda da əsərlər yazılmışdır.

Belə bir fikir var ki, qəzəllər və ya ümumiyyətlə qəzəl janrı daha çox ali hiss olan məhəbbətə xidmət edir. Lakin ədəbiyyat tariximizə nəzər saldıqda görürük ki, bu janrda həm məhəbbət, həm dini, həm də ictimai-siyasi şeirlər yaranırdı. Ümumiyyətlə, şeirlərin hansı mövzuda yaranması müəllifinin ovqatı ilə yanaşı, eyni zamanda cəmiyyətin və dövrün ehtiyaclarından da asılı olur.

Qeyd etməliyik ki, Cənubi Azərbaycan poeziyasında Şəhriyarın, Səhəndin mövqeyi necədirsə, Haşım Tərmanın da məqamı elədir, bu sənətkarların adı ədəbiyyat tariximizdə təxminən eyni bərabərdə səslənir. Düşünmədən və tam əminliklə deyə bilərik ki, Haşım Tərman yaradıcılığına, poeziyasını oxuyanda onu şeirlərində olan dərin ictimai-fəlsəfi fikir, özünəməxsus deyim tərzini, sənətkarlıq bacarığı oxucunu valeh edir,

tilsimləyir. Onun yaradıcılığı sözün həqiqi mənasında poetik düşünmənin bütün dərinliyi ilə özünü təsdiq edir. Bir tərəfdən də bu sənətkarlığa şairin köksündə gəzdirdiyi vətən həsrəti, ana dilimizə qadağa qoyan rejimə qarşı nifrət, müəllifin açıq üsyanı öz təsirini göstərir:

Fars dilin tuti tək deyib, güləndə

Budaqdan budağa qonursan gülüm.

Bəs nəçin öz ana dilin gələndə

Dilin topuq vurur, donursan gülüm? [85]

Vətənə, ana dilinə, türk dilinə həsr edilmiş şeirlər içərisində Rəhim Kifkabinin 1999-cu ildə yazdığı “Bir-iki bənd gəraylı” şeirinin də adını çəkmək olar. Bu şeir bir daha sübut edir ki, 1978-1979-cu il İran inqilabından sonra, hətta 20 il keçsə belə, yaranan ədəbiyyat, həm də əvvəllərdə olduğu kimi üsyan ruhlu, vətən həsrətli, inamla dolu bir şeirdir:

Mərd oğullar danışsınlar,

İçib meyi, barışsınlar.

Birlik üstə çalışsınlar,

Ana yurdum Azərbaycan [18, s.235].

Bütöv Azərbaycan həsrəti, elin, yurdun birlik arzusu həmişəki kimi bu gün də xalqın qəlbində, canında, suyunda, havasında olub, şairlərin yaradıcılığına hopur və nəqədər ki, xalqımızı sərhədlər ayıracaq əsas mövzu olaraq qalacaq.

Eyni və yaxın üslubda yazan 1990-cı illər ədəbi nəsli modern şeirin yeni nümunələrini yaratdılar. Gənc nəsil özünəməxsus yeni eksperimentlərilə seçilməyə çalışır, həyat cizgilərini, düşüncələrini daha dərindən və fərqli şəkildə ortaya çıxarmaq üçün poeziyanın yaradıcılıq üsullarının dərin qatlarına baş vurmağa çalışırlar. Digər tərəfdən çağdaş Avropa şairlərinin yaradıcılığı da bu nəslin poeziyasına, ədəbi təfəkkür düşüncəsinə təsir göstərirdi. Bəzən bu şairlərin poeziyasında sanki iki aləm bir-biri ilə vəhdət təşkil edirdi. Bu cəhətdən Atilla Maralanlının “Məni mənə qaytarın” şeiri maraqlıdır:

Mən

Yasaq yurdunun vətəndaşıyam.

Yasaqlar içində doğulmuşam

Və “Azadlıq” sözüylə ilk dəfə

Kitablarda tanış olmuşam.

Seçməzdim özüm belə vətəndaşlığı,

Seçdilər mənə bu vətənsizdaşlığı [47, s. 103].

Şeirə diqqət etdikdə, görürsən ki, hər misra, hər söz, hər ifadə xalqın zövqünə, arzusuna, istəyinə uyğundur. Lirik qəhrəman elə ilk misralardan hər şeyin ona yasaq olduğunu, qadağa edildiyini car çəkir aləmə, bütün dünyaya eşitdirməyə çalışır. Atilla Maralanlının bu şeirini oxuduqca, onun ictimai-siyasi həyata yaxınlığı özünü kəskin şəkildə büruzə verir.

Əsəri oxuduqca İran İslam inqilabından əvvəlki dönəmi, dilə qoyulan qadağaları, ana dilimizin məhv edilməsinə yönələn qərarlar və həmin qərarların etiraz edən el oğullarını, el qızlarını xatırlayırsan. Bir tərəfdən də hələ 60-cı illərdən etibarən modern şeirin qurucularından və aparıcı nümayəndələrindən olan Həmid Nitqinin yolunu aydın görürsən:

Birinci sinif çağlarımdan –

Əlifbanı hələ yaxşı bilmədən

Atamla anamın dilmancı oldum.

Dilmanc işlədim onlara ömür boyu:

Farscadan çevirərdim yasaq türk dilinə

Radio-televiziya verilişlərini,

Sonralarsa qəzetlərin

“Hadisələr səhifəsi”nin təzə cinayət xəbərlərini [47, s.105].

Müəllifin bu şeirini sonadək oxuyanda bir daha əmin olursan ki, hətta 1990-cı illərdə belə Güney Azərbaycan şairləri öz şeirlərində ana dili, Azərbaycan sevdası yasaq olunmuş adətlərə qarşı öz etirazlarını davam etdiriblər. 1990-cı illər ədəbi nəslini birləşdirən bir xüsusiyyət onların modern şeirə maraq göstərmələri idisə, digər tərəfdən də xalqın, cənubdan soydaşlarımızın, hətta bu sənətkarların öz sələflərinin, Şəhriyarın harayının ağırlı davamı idi. Atilla Maralanlının bu şeiri hər misrası ilə onun özünün də şahidi olduğu və yaşadığı çətin bir tarixi dövrün real gerçəkliyinə sirayət edir, dərin

nüfuz edirdi. Bu şeir cənublu soydaşlarımızın keçdikləri ağırlı-acılı günlərin danışan nümunəsidir:

*Məktəbdə mənim kimilər əritdirməyə başladılar,
“Əritdirmə”nin farsca belə nə olduğunu bilmədən,
Qərib baxışlar altında cılızlaşmağımı duysam da,
Anbaan böyüyən rüyalarımınla qanadlarımınla qanadlanırdım –
Mən öz dünyamda yaşayırdım,
Nifrət etdim dərsə!*

*Uşaqılıqla yeniyetməliyim tac dövründə basdırıldı,
Gəncliyimsə “Əmmamə dövrü”ndə.
Birisi iki min beş yüz illik şahlıq üsuli-idarəsi,
O birisi də min dörd yüz illik islam düşünməsi ilə
Yozmağa başladılar məni.
Yeni tac-əmmamə fəlsəfəsinə, elə sayılası bir şey deyildim mən,
Sayılmadım da.
Yeni taleyimdə məni qul kimi yoğurmağa çalışdılar,
Özüm özlüyümdə oğurlandım,
Özüm özlüyümlə quylandım.*

*Bu gün
Ruhumun ən dərin qatlarında dolaşan bir səs,
Uzun illərdən bəri çağırır məni.
Yalvarır,
Bağırır,
Hayqırır:
– Qurtarın məni məhbəsdən!
Məni mənə qaytarın!
Məni mənə qaytarın! [47, s.105]*

Şəlalə Cavanşir də “Torpaq altında qalan dilimiz” adlı şeirlər silsinəsinə daxil olan “Ana dilim” başlıqlı şeirində Qarabağın işğalını, şəhid və köçkünlərimizin faciəsini, anaların fəryadını yada salır, original yol tutaraq Cənubi Azərbaycanın şəhər və əyalətlərində də dogma türk dilində ağılar oxunduğunu bildirir:

*Ağzına daş təpildikcə dil açan balaca uşaqların
Herisdən, Vərziqandan, Əhərdən, Qaradağdan
Qara xəbər yayıldı,
Qarabağın qara xəbərlərinə qaralar yayıldı.
Türkcə ağılar söylədi ağbirçək analar,
Türkcə ağladı analar.
Sən ölmədin mənim türkcəm,
Sən yaşayırsan bağrımızda,
Sən yaşayacaqsan aqlımızda [12].*

Bu bölümə İslam inqilabından sonra İranda ictimai-siyasi və ədəbi mühit, eyni zamanda onun inkişafına nəzər saldıq. İslam inqilabından sonra yaranan poeziya nümunələrində diqqətimizi daha çox cəlb edən isə əlbəttə ki, ikiyə bölünmüş ağırlı Vətən həsrəti və dil məsələsidir. Gətirdiyimiz nümunələr bir daha əyani olaraq göstərir ki, Cənubi Azərbaycan poeziyasının inkişafında onun qazandığı ən yüksək nailiyyət Güneyli şairlərin inqilabdan sonra daha çox ana dilində əsərlər yazmağa səy göstərmələridir. Bizə elə gəlir ki, son illərdə ayrı-ayrı şairlərin yaradıcılığında Vətən və dil problemlərinə həsr edilən yazıların artmasını, əsərlərin çoxalmasını ədəbi hərəkatın uğurlu addımlarından hesab etmək lazımdır. Bu sahədə dilin get-gedə saflaşması prosesini də qeyd etmək yerinə düşər. Yaradılan, meydana çıxan anadilli şeirlər, bədii əsərlər bütün çətinliklərə baxmayaraq, Cənubi Azərbaycanda milli ədəbiyyat öz varlığını davam etdirəcək və günbəgün daha da ədəbi-bədii dilimizin inkişafına səbəb olacaqdır.

1.2. Poeziyada milli özünüdərk prosesinin təzahürü və onu şərtləndirən amillər

1979-cu il İran inqilabından sonra poeziya xalqın milli-mənəvi və ictimai-siyasi həyatı ilə öncəki dövrlərə nisbətən daha sıx əlaqədə oldu. Həmin dövrdə ədəbiyyatşünaslıqda yeni bir ədəbi nəsil yetişib formalaşdı. Bu ədəbi nəslin nümayəndələrində türkçülük və azərbaycançılıq meyilləri ön plana keçdi, milli ruh və vətənpərvərlik mövqeyi daha da gücləndi. Baş verən inqilab, ölkədə cərəyan edən proseslər nəticəsində milli azadlıq ideyaları daha da gücləndi, poeziyada vətəndaşlıq abuhavası genişləndi. Bu proseslər Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatının, xüsusən də poeziyasının inkişafında yeni bir dövrün başlanğıcı idi. Ədəbiyyat, sözün həqiqi mənasında, xalqın danışan dili, görən gözü mövqeyini yerinə yetirməyə çalışdı. Bu dövr ədəbi mühitinin qəhrəmanları baş verən tarixi hadisələri, sosial mühitin təsirini öz həyatlarında hiss edən, yaşayan bir qrup idi. Onlar Məhəmmədhüseyn Şəhriyarın, Bulud Qaraçorlu Səhəndin davamçıları, onların aydınlatmağa çalışdıqları yolla getməyi qarşılarına məqsəd qoymuş azadlıq aşıqləri idi. O aşıqlər ki, iki yerə bölünmüş, parçalanmış vətən nisgili, vətən həsrəti qəlblərini xəstə etmiş, qara daş kimi ürəklərindən asılmış, ömürlərini qəm, kədər dağarcığına çevirmişdi. O aşıqlər ki, nə vaxtsa bu ayrılığın bitməsinə, iki yaralı canın vahid olacağına, birləşəcəyinə inanırdılar. Hələ illər öncə Bulud Qaraçorlu Səhənd yazırdı:

Doğrudur, tarix boyu

Belə olmamışıq biz.

Bu cür bölünməmişdi

İki yerə ölkəmiz [84, s.253].

Məlum siyasi məsələlərə bu cür qiymət vermək, az sözlə az qala bir tarixi bir neçə misraya sığdırmaq böyük bir ustalıq, bacarıq və sənətkarlıq tələb edir. Amma bu söz ustasını narahat edən, incidən problem bir çox şairlərin, yazıçıların, demək olar ki, bütün Cənubi Azərbaycanlıların yaralı yeridir. Bəli, biz, tarix boyu belə olmamışıq, parçalanmamışıq, ikiyə bölünməmişik, tam olmuşuq, bütöv olmuşuq. Sözsüz ki, bu ədalətsizliyə etiraz yolunda Səhənd tək deyildi, onun ardıcılları onun açdığı cığırla irəliləyirdilər.

Bulud Qaraçorlu Səhənd Cənubi Azərbaycan poeziyasında xüsusi dəsti-xətti olan, imzası tanınmış, seçilən sənətkarlardan idi. 1960-1970-ci illər nəslinin nümayəndələri

onun yaradıcılığı ilə yaxından tanış idilər. Onun bütün yaradıcılığı poeziyanın aktuallığına, ədəbiyyatın inkişafına, şeirin qüdrətinə xidmət etmişdir:

Haydı oğlum!

Köhül qazmaq istəsən

Fərhad babamızın

Qazmasın axtarılan! [84, s.284]

Bu misralarda zaman-məkan anlayışı itir, oxucu keçmişə qayıdır, tariximizi vərəqləyir, düşünür, müəyyən nəticəyə gəlir. Hansı nəticəyə gəlmək oxucunun öz ixtiyarındadır. Şair oxucu ilə şeiri baş-başa buraxır. Zərif çalarlar, romantik ovqat oxucunu öz qanadlarına alır. Bu şeirdə həm də bir az nisgil, azadlıq həsrəti də var. Yaşadığı dövrün ictimai-siyasi hadisələrini misralara köçürmək sənətkarın əsas vəzifələrindən biridir. Şair milli-mənəvi dəyərlər uğrunda çarpışır, ağrısını, acısını ona üz tutanlara, onu oxuyanlara, onunla həmfikir olanlara çatdırmağa, anlatmağa çalışır. Şair öz fikirlərini söyləməkdə çətinlik çəkmir. Ümumiyyətlə, Bulud Qaraçorlu Səhəndin imzası çoxlarımızın yaxından tanışdır. Onun yaradıcılığı bir çox ədəbiyyatçılar, tənqidçilər, alimlər tərəfindən araşdırılmış, həmişə də tədqiqat mövzusu olmuş, oxucular tərəfindən maraqla qarşılanmışdır. Bu sənətkarın əsərləri hər zaman ictimaiyyətin diqqətini cəlb etmişdir. Səhəndin “Səbir daşı” şeirinə diqqət yetirəndə danışan poeziyamızın Güney şeirində mükəmməl akustikasının şahidi, tamaşaçısı oluruq. 1971-ci ildə yazılan bu şeir sanki keçmişə, bu günə, gələcəyə haray kimi səslənir, tarixin, zamanın, cəlladların zülmünə, özbaşınalığına etiraz edir:

...Yüz əlli illik yarasından

Hələ də qan axan Vətən –

Mehriban Bakı, vəfalı Gəncə!

Başı bəlalı diyarımın

Axmaq həsrətilə çağlaya göz yaşı –

Göygöl!

Parçalanan yurduna ürək körpüsü olan namuslu oğul!

Ormanlı vətən torpağında

Bir çinar kölgəsinə həsrət qalan qardaş!

Hər gecə, hər gecə

Qardaş yuxusunu görən bacı!.. [80, s.24]

Dövrün mövcud ictimai-siyasi nöqsanlarını ağrı-acı ilə qeyd edən Səhənd şahlıq rejimi dövründə ölkənin başqa dövlətlərdən asılı vəziyyətə düşməsi ilə barışa bilməmiş, öz fikirlərini kəskin şəkildə ifadə etmişdir. Vətənin parçalanmasını şair ürək ağrısı ilə qeyd edir. Bu dərdlə barışa bilmir, barışmaq istəmir. Yüz əlli ildir, Vətən yaralıdır. Yüz əlli ildir, bu yaradan qan axır. Bu kədər, ayrılıq dərdi şairin yaddaşında silinməz izlər qoymuşdur. İkiyə bölsələr də, o, vətəni, ana yurdu unutmur, *“mehriban Bakı, vəfalı Gəncə”* ifadələrini işlətməklə mükəmməl metonimiya nümunələri yaradır, insanların səmimiliyini, mehribanlığını, qardaşlığını ön plana çəkir, dönə-dönə xatırlayır. Şeirdəki orijinal məcazlar, bədii təsvir və ifadə vasitələri onu daha da oxunaqlı edir, əsərin bədii gücünü artırır:

...Axırdığımız Araz-Araz, Xəzər-Xəzər göz yaşları!

Ötəridir, ötəridir bu hal!

Bir daha səbrə “səbir daşı” olmayacaq Səhənd! [80, s.24]

Bu şeir 1971-ci ildə yazılıb. İnqilabdan illər öncə yazılmasına baxmayaraq, xalqın milli ruhunun oyanmasına yol göstərmiş, nə vaxtsa bu ayrılığın, həsrətin sona yetəcəyinə inam hissi aşılamışdır. Bir gün, doğrudan da, səbrimizin tükənəcəyini, *“səbir daşı”* olmayacağını söyləyirdi Səhənd. *“Axırdığımız Araz-Araz, Xəzər-Xəzər göz yaşları ötəridir”*, – deyirdi. Bir gün Cənub həsrətinin bitəcəyinə, iki qardaşın qovuşacağına, bir-birini qucaqlayacağına inanırdı Səhənd.

Bir sözlə, biz Səhəndin yaradıcılığına diqqət yetirəndə, həmin yaradıcılığın daha çox siyasi müstəvidə yaranıb formalaşdığını görürük. Bu əsərlərdə Cənubi azərbaycanlıların arzu və istəklərinin şahidi olur, tamaşaçısına çevrilirik. Səhəndin Güney Azərbaycan poeziyasına təsiri böyükdür. Səhəndin yaşadığı tarixi-siyasi mərhələdə onun rejimə qarşı açıq-aşkar etirazını görürük.

Səhənd böyük ustadı Şəhriyara məhəbbətində də sadıq idi. Bu baxımdan onun *“Hörmətli ustad böyük Şəhriyara”* şeirinə müraciət etmək yerinə düşərdi:

...Gərək rüsxət alam Heydər babadan,

“Yox” cavabı bəlkə mənə verməsin,

Bir də Şəhriyardan fərmanım vardır,

“Şair bir-birini olur görməsin?..” [80, s.31]

İllər keçəcək, lakin Səhəndin yaradıcılığı, Səhənd poeziyası gücdən, kəsərdən düşməyəcək, xalqın dilində, əzbərində çağlayacaqdır. Çünki Səhəndin silahı şeir, həqiqəti car çəkən söz idi. Şəhriyara müraciət etməklə onu dərddli Təbrizin dərdinə dərman olmağa çağırırdı. Belə ki, Vətən dərddli, başının üstü qara buludlu idi. Vətənə kömək, güc, arxa lazım idi. Səhəndin mübariz ruhlu şeirlərindən birinə baxaq:

Çəkək şeir topun, haydı qardaşım,

Sən Heydərbabaya mən də Səhəndə.

Şairin silahı nəğmədir, sözdür,

Nəğməmiz yayılsın şəhərə, kəndə [80, s.35].

Səhənd bu şeirdə fikirlərini çəkinmədən, qorxmadan açıq-aşkar söyləyir, əzablarını-ağrılarını ifadə edir. Biz bu şeirdə realist poeziyanın özünü, gözəl bir nümunəsini görürük. Burada realist ədəbiyyat bütün varlığı ilə hiss olunur. Bəli, ədəbiyyatın əsas tələbi xalqın arzularını, istəklərini, tələblərini ifadə etməkdirsə, bu nümunədə həmin normalar gözlənir.

İnqilab ərəfəsində yaranan realist poeziyanın nümayəndələrindən biri də Sönməz idi. Sönməzin yaradıcılığında işlənən “Vətən” kəlməsi yeni məzmun kəsb edir, göz önündə yaralı bir insan obrazı yaranırdı. O, “Ey Vətən” şeirində vətənə müraciət edir, onu şövkətdən, şandan, damarda axan qandan, insan üçün ən şirin nemət olan candan əziz adlandırır. Şair yazırdı:

Ey Vətən! Şövkətdən, şandan əzizsən,

Damarımda axan qandan əzizsən,

Anamsan, odur ki, candan əzizsən,

Milyonlar əziz canfidanlısan sən! [82, v.71 b]

Şeirdə yangılı şair qəlbindən qopan Vətən sevgisinin, vətən idealının şahidi oluruq. Sadəcə olaraq bu misralarda ifadə olunan fikirlər qarşısında laqeyd qala bilmirsən. Sənətkarın Vətənə, yurda bağlılığı insanı, daha doğrusu, oxucunu kamilliyə, əsl həqiqətləri yaxından dərk etməyə çağırır. Bu müqəddəs milli dəyərlər, bu haray əsl vətənpərvərin ürək çırpıntıları, qəlb atışları idi. Sönməz yuxarıların, bir sözlə rejimin

quruluşun qəzəbindən qorxmur:

*Azadlıq yolunun izi sənədir,
Ellərin intizar gözü sənədir,
Şairin nəğməsi, sözü sənədir*

O qədər suallı, nidalısan sən [82, v.71 b].

Bir çox məsələlərin bu şəkildə ifadə edilməsi, birbaşa mətləbə toxunulması, dolğun ifadə Sönməz şeirinin, Sönməz lirik qəhrəmanının böyük səyi, cəfəkeşliyi idi. 1979-cu il İran İnqilabı ərəfəsində Cənubi Azərbaycan yazarlarının əsərlərində artıq milli özünüdərək prosesinin təzahürünün şahidi olmağa başlayırıq. Milli özünüdərək prosesi Şimali Azərbaycanda olduğu kimi Cənublu şairlərin də yaradıcılığında 60-70-ci illərə təsadüf edirdi. Bu yeni bir mərhələ idi və əsasən, poeziyada özünü büruzə verdi. Ədəbiyyata gələn yeni nəsil nümayəndələri sələflərindən fərqli düşünməyə, gerçəkliyi və yaşadığı həyatı olduğu kimi təsvir etməyə başladılar. Bütün bu baş verənlər yeni bir başlanğıcın gəlməsi demək idi. Şəhriyarın açdığı cığırdə yeni izlər görünməyə başladı. Baş verən proseslər Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatında əsaslı dönüşün başlanğıcı idi. Şairlərin istər fars, istərsə Azərbaycan dilində yazdığı şeirlərdə ana dili, xalq, vətən mövzuları ön plana çəkilir, milli özünüdərək prosesi başlıca yer tuturdu. Bu baxımdan Sönməzin “Anam dili” şeirindən aşağıdakı bənd fikrimizi tamamlayır:

*Könlüm quşu oxur vətən güliynən,
Gül necə ki, gülər öz bülbülüynən,
Sözlərimi yazdım xalqın diliynən,
Odur adım ürəklərdən silinməz,
Yazılmasa, dilin qədri bilinməz [83, s.59].*

“Könlüm quşu oxur vətən güliynən”, – deyən şair mənsub olduğu xalqın dili ilə danışmaq, yazmaq, yaratmaq istəyir. Əgər belə olsa, adının ürəklərdən silinməyəcəyinə, daim yaşayacağına inanır. Onun qələmə aldığı poetik nümunələr içində bu şeirin xüsusi yeri vardır. Bir tərəfdən ana dili, digər tərəfdən Vətən ideali, bir sözlə, ikisinin vəhdəti şeirə xüsusi gözəllik, bədiilik, oxunaqlılıq verir. Başqa bir tərəfdən də lirik qəhrəman üsyan edir, haqsızlığa, ədalətsizliyə öz etirazını bildirir:

*O gündən ki, dilim “ləhcə” sayıldı,
Yatmış təbim bir diksinib ayıldı,
Bu ayıqlıq ölkəmizə yayıldı,
Damarlarda qeyrət qanı qoymadı,
Paslı qələm əlimizdə oynadı [83, s. 59].*

Bu misralar dilin yasaqlanmasına qarşı bir dirəniş, etiraz, bir üsyan idi.

“Pəhləvilərin hakimiyyəti illərində ana dilinin yasaqlanmasına qarşı ziyalılarda bir dirəniş, etiraz var idi. Bu, zaman-zaman alt şüurda yerləşib çeşidli təzahürlərlə cürbəcür üzə çıxırdı. İrandakı qandaşlarımız ana dilində təhsil alıb, yazıb-oxumasa da, məişətdə, toy-düyündə, el şənliklərində, yas mərasimlərində doğma dili işlədirdilər. Beləliklə də, beşikdən qəbrə qədər ana dili onlarla yoldaşlıq edir: körpə ikən eşitdiyi ana laylasından həyatla vidalaşanda son mənzilə yola salındığı mərsiyəyə qədər” [47, s.10].

1980-ci illər ədəbi prosesi özündən əvvəlki ədəbiyyatdan bəhrələnirdi, yeni yaradıcılıq metodları, yeni sənət nümunələri və sənətkarlar meydana çıxırdı. Orta nəsil ədəbiyyatçıları ilə bərabər əlinə ilk dəfə qələm alan yeni nəfəs duyulurdu. Yaşlı nəsil daha çox oyanış, mübarizə, dirçəliş ruhlu əsərlər yaradır və özlərindən sonra gələn sənətkarlara mayak rolunu oynayırdılar.

Cənubi Azərbaycan ədəbi prosesinin 1990-cı illər ədəbiyyatına diqqət yetirəndə də həmin dövr sənətkarlarının söz sənətinə müqəddəs qayə kimi yanaşdıqlarının bir daha canlı şahidi oluruq. Bir sözlə, bu dövr ədəbi axtarışlarla zəngin olub, – desək, yanılmırıq. Bu mərhələ Güney poeziyasında tarixi faktları da özündə əks etdirən yeni bir mərhələdir. Bu dövəmdə sözə yeni yanaşma, yeni tərz də özünü büruzə verir. Fikir təzəliyi qabarıq şəkildə önə çıxır. Biz yeni ifadələrin, tapıntıların şahidi oluruq. Bir çox Güneyli yazarlar şeirin qarşısına yeni missiyalar, daha müasir tələblər qoyur, cəhdlər edirlər. Bəlkə də bu, həmin söz xiridarlarının sözdən həm də bir silah kimi istifadə etmək istəklərinin nəticəsi olaraq meydana çıxırdı. Onlar əllərində olan bu silahla baş verən prosesdə yaxından iştirak etmək istəyir, özlərinin də varlığını sübuta yetirməyə çalışırdılar. Həmçinin öz fikirlərinin əsassız olmadığından tam əmin idilər. Bir sıra söz ustalarının iştirakı ilə yeni mühit yaranır.

Yeni modern eksperimentlər, müasir yanaşma tərzı meydana çıxırdı. Poeziyada üzdə olan problemlər qabardılırdı. Əslində, bu şairlərin yazdıqları xalqın ürəyindən qoparaq süzülüb gələn, kağıza tökülən arzular, istəklər, tələblər idi. Məngənəyə salınmış, sıxılmış, əzilməyə məhkum olunmuş xalq, doğma dil problemi, həmin dildə xalq sevgisini şeirə gətirmək, həmin şeirə yeni nəfəs, yeni dilə həyat vermək arzusu şairlərin qarşılarına qoyduqları müqəddəs amallardan biri idi. Yaranan nümunələr həmin amalların ifadəçiləri idi:

Hüseyn Süleymanoğlu yazırdı:

Yasaq bu dildə yazıram, yavrum!

Oxuya biləcəksənmi?

Ayrıca yasaq bu dildə

Qan ilə qatı olmaq kimi

Qıpqırmızı bir şeydir... [47, s.93]

Bu şeiri oxuyanda dil, doğma dil, ana dili idealına olan meylin, istəyin çox güclü olduğunu görürük. Bu şeiri yazan şair sonra qeyd edir ki, yasaq dildə yazmaq bir dəliqanlılıqdır. Bəli, Hüseyn Süleymanoğlu öz gördüklərini görüb nəticə çıxardıqlarını yazır. Şeirlərində maraqlı bənzətmələr, bədii təsvir və ifadə vasitələri, bədii suallar işlədir. Şair baş verən hadisələrə, zamanın axarına nəzər salır, dövrün ictimai-siyasi xronologiyasını izləyir, sosial həyatda, ədəbi mühitdə yaxından iştirak etməyə çalışır. Onun toxunduğu məsələlər öz aktuallığını bu gün də itirməyən problemlərdir. Şair, sadəcə, bu problemləri özünəməxsus yeni dillə oxucusuna çatdırmağa, anlatmağa çalışır.

1990-cı illərdə Güney Azərbaycanda güclənən demokratik meyillər, azadlıq ideyaları həyata yeni baxış tərzı formalaşdırır, ədəbiyyatda ağırlı yerimiz olan parçalanmış Vətən məsələsinə toxunan əsərlər meydana çıxır. Bu əsərləri yaradan sənətkarlar ictimai-siyasi həyatda baş verən olaylara münasibət bildirir, dövrün tələblərinə uyğun olaraq yeni söz deməyə çalışırlar. Məsələn, İbrahim Zahid Xəzayerinin misralarına diqqət yetirək:

O yanda qardaşım qanına batır,

Bu yandakı başın basdırır yatır.

*Nədir ki, “dost məni” düşməyə satır,
O dostların gərək varlığın danım,
Kimə arxalansın, Azərbaycanım? [26, s.341]*

Bu misraların ciddi təhlilə ehtiyacı yoxdur. Əsərlə tanış olan kimi onun hansı mühitdə yazılması, həyat gerçəkliyini ifadə etməsi göz önündə canlanır. Doğrudur, 1990-cı illər ədəbiyyatında dövrün gerçəkliklərini, baş verən ictimai-siyasi prosesləri əks etdirən poetik nümunələr o qədər də yetərli deyil. Amma ən kiçik nümunə belə oxucuda müəyyən təsəvvürlərin yaranması üçün əhəmiyyətli rol oynayır. Şairin dırnaqarası “dost” dedikdə kimləri nəzərdə tutduğunu hamımız gözəl anlayırıq. Göründüyü kimi, şair məlum məsələlərə ürək yangısı, vətənpərvərlik sevdası ilə öz poetik etirazını bildirir, Azərbaycanın halına yanır. Dostun Azərbaycanı düşməyə, yada satması ilə barışa bilmir. Bir qardaşın qana batdığı bir vaxtda digərinin başını basdırıb rahat yatması sənətkarın qəlbinə dəyir, ürəyinə toxunur. Özü öz verdiyi suala cavab axtarır: *“Kimə arxalansın, Azərbaycanım?”* Bu misra, əslində, nəsilərə verilmiş bir sualdır. Şair öz fikirlərini ifadə etməkdə çətinlik çəkmir. Sənətkarı və sənəti mühitin, yaşadığı dövrün və müşahidə etdiyi hadisələrin formalaşdırması məlum məsələdir.

“Güney Azərbaycan ədəbiyyatının ictimai-siyasi, bədii-ədəbi milli şüurun kulminasiyaya gedən mərhələsi, azadlıq ideyalarının pərvəriş tapması, milli mənliyin bəzən qapalı, bəzən isə açıq poetik etirafı, Vətən tərənnümü baxımından XX əsrin 1990-cı illərində yaranan poeziyası diqqəti cəlb edir. Həmin illərdə yaranan poeziyada demokratik ideyaların tərənnümünün tədqiqi, həmin onillikdə yaşayıb-yaradan şairlərin yaradıcılığına ümumi bir baxış, vahid demokratik ideyalar leytmotivinin tədqiqatına cəlb olunmasında çoxlu, ətraflı bədii material bolluğunun şahidi oluruq. Cənubi Azərbaycanda 1990-cı illər bədii-poetik prosesin mahiyyəti, istiqaməti, ideya xüsusiyyətləri haqqında fikir söyləməzdən öncə məmləkətin ictimai-siyasi mənzərəsi haqqında fikir yaratmaq lazımdır” [26, s.333].

1990-cı illərdə, eyni zamanda, Şimali Azərbaycanda gedən mürəkkəb ictimai-siyasi proseslər Cənubi Azərbaycan poeziyasına, nəsrinə, bir sözlə, ədəbiyyatına təsirsiz ötürməyə bilməzdi. Şimali Azərbaycanda olduğu kimi Cənubi Azərbaycanda

da türkçülük meyilləri güclənməyə başladı. Şimallı və cənublu şairlər bir-birləri ilə əlaqə yaratmağa, ünsiyyət qurmağa çalışdılar.

Dünya ədəbi prosesindən uzaqda qalmamaq, yeni modern ədəbiyyat yaratmaq üçün səylərini artıran, yeni üslub və metod axtarışlarına çıxan, standart formalardan kənara çıxmağa çalışan, yeni yaradıcılıq meyarlarına can atan Cənubi Azərbaycanda yaşayıb-yaradan ədəbiyyat adamları 1990-cı illərdə ədəbi növ və janrlarla digər dövrlərə nisbətən zəngin bir ədəbiyyat yaratdı. Onu da qeyd etməliyik ki, bu dövrdə ədəbiyyatda milli-azadlıq düşüncələri ilə yönlənmiş fikir öndə idi.

Ümumiyyətlə, 1979-cu ilin fevralında baş vermiş İran inqilabından sonra nəsrə nisbətən poeziya daha çox inkişaf etmişdi. Məlum məsələ idi ki, bu inqilab xalqa heç nə verməmişdir., ümidlər qırılmış, arzular ürəkdə qalmışdı. Gələcəyə nikbin baxan, rejimin dəyişəcəyinə inamı olan, ümitsizlik burulğanından çıxmağa çalışan öndərlər bir çox qəzet və jurnallar nəşr etməyə başlamışdılar. Bu mətbuat orqanlarının çoxu tez bir zamanda öz fəaliyyətini dayandırdı. Çünki heç nə gözlənilən kimi olmadı. Baş vermiş üsyan ümidləri doğrultmadı. Buna baxmayaraq türkçülük ideyaları gücləndi.

Bu ideyalar 1990-cı illərdən daha da genişləndi və geniş vüsət aldı. 1990-cı illər ədəbiyyatında öz yaradıcılığının məhsuldarlığı ilə seçilən sənətkarlardan biri Həmidə Rəiszadədir. Həmidə şeirlərini “Səhər” təxəllüsü ilə yazırdı. O, modern şeirin diqqətçəkən nümunələrini yaratmaqla öz yolunu müəyyənləşdirmişdir. Onun yaradıcılığı illərdən bəri formalaşmış və cilalanmış poeziyada sözün yeni formada və müasir tərzdə təzahürüdür. Maraqlı burasıdır ki, Həmidə farsca şeirlər yazsa da, şeirlərinin çoxu türk dilindədir:

Bu kələkdən ki, fələk halqa qurub,

Eşq boynun yenə həsrətlə burub.

Görürəm dağ kimi qarşımda durub,

Məni məndən ayıran, ayrılığı!

Rişanə tişə vuran ayrılığı [98].

Klassik, yaxud modern şeir, fərq etməz, yaradıcılıq qabiliyyəti və sənətkarlıq tələb edir. Göründüyü kimi, bu misralar da yüksək bədii təfəkkürün və düşüncənin məhsuludur. Şair burada gözəl metafor – köçürmədən istifadə etmişdir. Bu şeirlə

sənətkar birbaşa ayrılığa üsyan edir, bir tərəfdən isə bu ayrılığın əbədi deyil, ötəri olması nəticəsinə də gəlir. Ayrılıq buludlarını səmalardan qovmaq istəyir:

*Qoyalar qiüvvət alam qollardan,
Ayıram ayrılığı yollardan,
Qovam buludları səmalardan,
Qıram ərkanı yalan ayrılığı,
Yurduma kölgə salan ayrılığı [98].*

Buradakı oynaqlılıq, dilə yatımlılıq birbaşa xalq yaradıcılığından, xalq təfəkküründən gəlir. Bu da sənətkarın eyni zamanda xalq ədəbiyyatını, folkloru da mükəmməl bilməsindən xəbər verir.

Vətən ideali, qürbət harayı, lirik qəhrəmanın ah-nalə etməsi, fəryadı Həmidə Rəis zadənin bir çox şeirlərində özünü göstərirdi. Bu, onun ağrılı və acılı yeri idi:

*Ucalıqlarda izin var, – deyərək,
Çıxaram dağlara yar, yar, – deyərək,
Səhərəm, qürbət elin dar, – deyərək,
Vətən ünvanlı kəfən saxla mənə [97].*

Diqqət yetirdikcə aydın olur ki, Həmidənin 1990-cı illər ədəbiyyatında öz üzərinə götürdüyü vəzifə o qədər də asan olmayıb, ən əsası isə xalqın ürəyindən xəbər verirdi.

Güney Azərbaycan şairlərinin yaradıcılığında Azərbaycan mövzusu, Azərbaycan sevgisi, eyni zamanda Azərbaycan həsrəti bütün dövrlərdə aparıcı funksiya daşmışdır. Ədəbiyyata hansı ədəbi nəslin və yaradıcı qrupun gəlməsindən asılı olmayaraq, vətən və doğma dil məsələsi, siyasi səbəblərdən yaranan ayrılıq dərdi, qardaş həsrəti, bu dərddən yaranan əsərlərin yaranması həmişə diqqət mərkəzində olmuşdur. İstər 1979-cu il inqilabı ərəfəsində, istər ondan əvvəl və ya həmin dövrdən sonra poeziyanın mahiyyətini təşkil edən məsələlərdən başlıcası yuxarıda qeyd etdiyimiz hadisələrin baş verməsi idi.

Məlum səbəblərdən iki yerə parçalanmış vətənimizin ağrı-acısını ədəbiyyata gətirən şairlərdən biri də Mədinə Gülgün idi. Mədinə Gülgünün poetik yaradıcılığında Quzey və Güney sevgisi, eyni zamanda Şimal və Cənub həsrəti vəhdətdə verilir. “Təbrizim mənim” şeirində Güneyi həsrət simvoluna çevrilmiş bir şəhər kimi görür,

onun dərdləri ilə tanış oluruq:

*Ey mənim müqəddəs ümid şəhərim,
Ey mənim qəhrəman, igid şəhərim,
De, kimi göstərim, mən nişan verim,
Olsun sən dözümdə, Təbrizim mənim* [46, s.75].

“Mənim gözlərimlə baxın Bakıya” şeirində isə Quzeyin baş şəhəri Bakının Cənub üçün həsrət çəkdiyini başa düşürük:

*Eyvanım Bakıya açılır mənim,
Eyvanım bir görüş yerinə bənzər.
Bakı söz aləmin, şeir aləmin,
Hər an bu görüşə könliüm tələsər* [46, s.24].

Məlum məsələdir ki, bu əsərlər təsadüfi, birdən-birə, kortəbii şəkildə yaranmamışdır. Şair Təbrizi “ümid şəhərim”, Bakını isə “görüş yerim” adlandırır. Bu şeirlərin yaranmasında, eyni zamanda, sənətkarın tarixi baxışları da mühüm yer tutur. Şair ilk baxışda sadə görünən bu şeirlərdə, əslində dərin siyasi mətləblərə də toxunmağa çalışmış, Təbrizi “qəhrəman, igid şəhər”, Bakını “söz, şeir aləmin” adlandırmaqla, həm də mürəkkəb siyasi hadisələrə keçid salmağa çalışmışdır. Sadəcə, bu şeirlərdə mövcud siyasi problemlər sadə dillə, lakin dərin sətraltı mənə ilə, qətiyyətlə işıqlandırılmışdır. Biz eyni zamanda, Mədinə Gülgünün yaradıcılığından digər nümunələrə fikir verəndə onun şeirlərində həm də bir ümid işığının şahidi oluruq.

Güney Azərbaycan ədəbiyyatında özünü təsdiq meyilləri və bu prosesin təzahürü daha çox anadilli ədəbiyyatda özünü göstərib. Bu da təbiidir. Rza şahın şovinist siyasəti, Azərbaycan türklərinin ana dilinə qoyulan qadağalar, siyasi özbaşınalılar üsyan ruhlu poeziyanın yaranmasını və meydana çıxmasını labüd edirdi. Arzuların oyanışı, milli düşüncə və tələb yaranan əsərlərdə daha çox toxunulan məsələlərdən idi. Birmənalı şəkildə deyə bilərik ki, Mədinə Gülgünün həmin mövzulara həsr etdiyi şeirlərdə vətən sevdalı bir sənətkarın ağrı-acılarının şahidi oluruq. Bu məqamda onun 1982-ci ildə xalq şairi Süleyman Rüstəmə müraciətlə qələmə aldığı “Çağır” şeirindən bir parçanı xatırlamaq yerinə düşər:

Birgə keçək bu yolları, izləri,

Alovladaq kül altdakı gözləri [46, s.35].

Bu misralar lirik qəhrəmanın ürək döyüntüləri, qəlb çırpıntıları idi. Bu şeirində də Bakını bir qolu, Təbrizi isə digər qolu adlandıran şair qocaman sənətkara müraciətlə “kül altındakı gözləri alovlandırmaq”, - deməklə Şimaldakı qardaşlarının Cənubdakılara dəstək olmasını, söndürülən azadlıq atəşini yenidən alışdırmağı arzu edir. Fikirlərin bu cür ifadə olunması, eyni zamanda, oxucuda bu misraların müəllifi haqqında əhəmiyyətli fikir formalaşdırır, müsbət rəy yaradır.

Bir sözlə, Mədinə Gülgünün yaradıcılığına fikir verəndə onun, demək olar ki, bütün əsərlərinin eyni uğurla yaratdığına şahidi oluruq. Bir çox müasirləri kimi onun da yaradıcılığının bir hissəsini Cənub həsrəti, vətən və millət ideali, dil məsələsi, ayrılığın gətirdiyi fəlakətlərə etiraz motivləri təşkil edirdi. Mədinə Gülgünün “Telefon xətlərində” şeirində bu həsrətin, bu ağrı-acının bir daha şahidi oluruq:

Telefon xətlərində bir səs düşdü dünyaya,

Telefon xətlərində birləşdi ana, bala.

Bir ananın səsindən sanki üşüdü dünya,

Bir balanın səsindən göy ağladı az qala [46, s.54].

Bu şeirdə telefonla danışan ana-balanın çəkdiyi əzab əziyyətlər, ağrı-acılar ön planda verilir. Çoxdandır görüşməyən ana ilə bala telefonla əlaqə qurur, bir-birinin səsini eşidirlər. Ana çox həyəcanlı və narahatdır. Eyni zamanda şairin şeirdə mükəmməl bədii təsvir vasitəsi – metafor yaratdığına şahidi oluruq. “Dünyanın üşüməsi”, “Göyün ağlaması” metaforlarını yaratmaqla, oxucu, həm də Mədinə Gülgünün qələmi qarşısında bir daha öz heyrətini gizlədə bilmir.

Mədinə Gülgün həm də üsyankar şairdir desək, yanılmarıq. Onun üsyan ruhlu, üsyan ab-havası şeirlərindən biri də, “Ərk qalası” şeiridir. Bu şeiri oxuyanda, təhlil edəndə şairin bir gün ikiyə bölünmüş vətənin birləşəcəyinə bütün vücudu ilə inandığının əyani şahidi olursan. Bəli, Mədinə Gülgün ümitsiz deyildir. O, bu ayrılığın ötəri olduğuna inanır. Könlünü isə ümid şəhərinə bənzədir:

Bu ayrılıq ötəridir,

Həsrəti vüsal əridir.

Könlüm ümid şəhəridir,

Ərk qalası...

Sən Təbrizin balasısan,

Sən zəfərlər çalasısan.

Sən əbədi qalasısan,

Ərk qalası,

Ərk qalası... [46, s.73]

Oxuduqca sənə elə gəlir ki, bu şeirlə danışsən, söhbət edirsən. Bir an ağrı-acını unudursan, dərddən, kədərdən uzaqlaşsən, əmin olursan ki, bir gün ədalət qələbə çalacaq. Bəli, bu ayrılıq ötürüdür və sən zəfərlər çalacaqsan, Ərk qalası ...

Mədinə Gülgünün və onunla bərabər digər anadilli ədəbiyyat yaradıcılarının əsərlərini oxuduqca yeni bir özünütdədiq ədəbiyyatının yarandığının şahidi olursan. Ümumiyyətlə, ictimai-siyasi həyatda baş verən hadisələr zaman-zaman həm də ədəbiyyatın mahiyyətinin, məqsədinin formalaşmasında müstəsna rol oynayır. Cənubi Azərbaycanda da rejimin anadilli ədəbiyyata qoyduğu qadağalar yeni mütərəqqi və üsyantipli ədəbiyyatın formalaşmasını labüd edirdi. Ana dilinə qoyulan qadağalardan danışarkən bir az keçmişə qayıdıb Məhəmmədhüseyn Şəhriyarın yaradıcılığına müraciət etməyi vacib bildik. Şəhriyar hələ məlum İran inqilabından on il əvvəl 1969-cu ildə yazdığı “Türkün dili” şeirində dilimizə qarşı biganəliklə barışa bilməmiş, ana dilimizə yasaq edən fars rejiminə etiraz olaraq “Türkün dili...” şeirini yazmışdır. Şəhriyar “Türkün dili...” şeirində ciddi mətləblərə toxunmuş, taleyüklü məsələlər qaldırmış, ortaya çıxan ciddi problemlərin həlli yollarını göstərmişdir. “Türkün dili...” şeirində türk folklorunun dünyada ən zəngin folklor olduğu vurğulanır. Məhz ona görə deyirik ki, İslam inqilabı ərəfəsində meydana çıxan şairlərin, demək olar ki, hamısı Şəhriyar ədəbi məktəbinin davamçılarıdır.

Ümumiyyətlə, bir çox qaynaqlara, elmi əsərlərə, monoqrafiya və məqalələrə baxanda, araşdırma aparanda Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatında əsas və öndə gedən problemlərdən biri də ana dilinə qoyulan qadağalar məsələləri, yəni Cənubda dil probleminin olmasının şahidi olursan. İran inqilabı isə öz növbəsində az da olsa, Güneyli söz ustalarının, şair və yazıçıların yaradıcılığında ana dilində yazmaq

məsələsinə təkan verdi. Amma dil məsələsi, dil problemləri ilə bağlı yazılan, ana dilinə həsrət motivli şeirləri toplamağa çalışsaq, onların yetərincə çox sayda olduğunu şahidi olarıq. Bu həm də xalq etirazının bədii səsə çevrilməsi, kağız üzərində əks olunması idi. Bu məqamda Sönməzin məşhur “Anam dili” şeirinə müraciət etmək yerinə düşərdi:

*O gündən ki, dilim ləhcə sayıldı,
Yatmış təbim bir diksinib ayıldı,
Bu ayıqlıq ölkəmizə yayıldı.
Damarlarda qeyrət qanı qaynadı,
Paslı qələm əlimizdə oynadı [17, s.541].*

İran İnqilabı baş verən illəri biz həm də yeni bir mərhələyə keçid dövrü də adlandırı bilərik. Mühit, rejim və siyasi hakimiyyətin nəzarəti altında, eyni zamanda qorxmazlıqla bərabər, ehtiyatla yazılan poetik nümunələri araşdırarkən dövrün ədəbiyyatının və ədəbiyyatçılarının hansı qadağalardan və çətinliklərdən keçdiyinin şahidi oluruq. Bu dövrdə yaranan ədəbi əsərlərin müəlliflərinin bir gözü gülsə də, bir gözünün ağladığını görürük. Süleyman Salisin “Gülə-gülə” şeirində lirik qəhrəman bir tərəfdən nikbin əhvali-ruhiyyəyə sahibdirsə, digər tərəfdən də ellərin dərdinə şərikin olur. Şeirin birinci bəndində deyilir:

*Aşıq, köynəyindən çıxart sazını,
Bir misri havası çal, gülə-gülə!
Qoyma xəzan olsun el bağça-bağı,
Daim gəzib dolan, çal, gülə-gülə, –
deyən şair şeirin sonunda:
İndi fəlak bizə baxır qıyğacı,
Ellərin dərdliidi, dərman möhtacı.
Bu gün o sinəsi dağlanan bacı
Başına salacaq şal gülə-gülə, – [17, s.587-588].*

Bu bölümə elə şairləri tanıtdırmışıq ki, onlar zamanla yaşadıkları ictimai-siyasi mühitlə ayaqlaşan poeziya, ədəbi nümunələr yaratmış, Vətənin, ana yurdun xidmətində durmağı bacarmışlar. Onların yaradıcılığında əsas mövzu ana Vətən mövzusu, yurdun, xalqın taleyidir. Bu şairlər Vətənin ən dar günündə bir əldə qələm, bir əlində süngü

düşməyə qarşı mərdanəliklə vuruşmağı bacarmışlar. Onlar öz şeirlərində xalqı torpağı qorumağa səsleyiblər.

Poeziyada müasir tələblərə cavab verə bilmək üçün mürəkkəb və çoxşaxəli hadisələr aləminə baş vurmalı, sənətkarlığın özünəməxsus sirlərinə yiyələnmişdir. Səhənd, Sönməz və s. kimi şairlərin yaradıcılığında biz bu keyfiyyətlərin şahidi oluruq.

Beləliklə, verdiyimiz kiçik xülasədən məlum olur ki, Cənubi Azərbaycan poeziyası daim inkişafda olmuşdur. İctimai-siyasi proseslərdən asılı olaraq, bəzən ədəbiyyat bir müddət sussa da, dil açdığı zaman xalqın arzu və istəklərini ifadə etmişdir. İctimai-siyasi həyatda baş verən hadisələr çox zaman poeziyaya yeni mövzular da gətirmişdir.

1.2.1. Heydər Əliyev və Cənubi Azərbaycanda ədəbi proses

1813-cü ildə Gülistan, 1828-ci ildə isə Türkmənçay müqavilələri ilə Vətənimiz Azərbaycan zorla iki hissəyə parçalandı. Yurdumuz İran və Rusiya arasında bölüşdürüldü, torpaqlarımız pay-püş edildi, qohum-qardaş bir-birindən ayrı salındı. Arazın o tayı ilə bu tayı bir-birinə həsrət qaldı, tikanlı məftillər araya həsrət toxumu səpdi. Bu ayrılıqdan və kədərdən, dərdədən, ağrı-acıdan doğan ədəbiyyatın iki yüz illik parçasını öyrənmək və tədqiq etmək işini, nə qədər çətin və məsuliyyətli olsa da, ilk dəfə akademik Mirzə İbrahimov öz üzərinə götürmüşdür. Bu işdə, eyni zamanda, Azərbaycan ədəbiyyatının, mədəniyyətinin və incəsənətinin qorunması, gələcək nəsillərə çatdırılması məsələsində xüsusi xidmətləri olmuş Heydər Əliyevin böyük zəhməti vardır.

O, Azərbaycan Respublikasına rəhbərlik etməklə yanaşı, Cənubi Azərbaycan məsələsini də hər an diqqət mərkəzində saxlayırdı. Onun milli siyasətinin əsas istiqamətlərdən biri də Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı ilə bağlı idi. Ümummilli lider vahid Azərbaycan mədəniyyətinin və ədəbiyyatının qorunması uğrunda əlindən gələni edirdi. Bir sözlə, Heydər Əliyevin Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatına, onun Şimalda mühacir həyatı yaşayan nümayəndələrinə göstərdiyi diqqət və qayğı danılmaz faktdır. Təsadüfi deyil ki, 1976-cı ilin mayında məhz onun diqqət və qayğısı nəticəsində Mirzə

İbrahimovun təşəbbüsü ilə Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatını öyrənən və tədqiq edən şöbə yaradılmışdır. Məlum məsələdir ki, həmin illərdə belə bir şöbənin yaradılması həm çox çətin və məsuliyyətli, həm də olduqca təhlükəli idi. Çünki yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, elə o zaman da Azərbaycan xalqının düşmənləri dayanmadan öz xainliklərini və düşmənçiliklərini davam etdirirdilər. Digər tərəfdən Cənubi Azərbaycanda yaranan anadilli ədəbiyyatın özü siyasi basqı və təzyiqlər altında inkişaf edirdi. Cənubi Azərbaycanda yaşayan soydaşlarımız bütün hüquq və haqlarından məhrum olmuşdular. Cənubi Azərbaycanda yaşayan azərbaycanlılara nəinki doğma dildə danışmaq, hətta yeni doğulan körpələrinə belə türk-Azərbaycan adlarının qoyulması qətiyyətlə qadağan edilmişdi. Belə bir çətin vaxtda nəinki Güney Azərbaycanın ədəbiyyatını öyrənən şöbənin açılması, ümumiyyətlə, bu məsələ barədə mətbuatda, radio və televiziya da danışmaq, söhbət açmaq belə çox çətin idi. Amma bütün bunlara baxmayaraq, Heydər Əliyevin səyi və qorxmazlığı, dəyanəti və uğurlu siyasi gedişi nəticəsində bu işlər həyata keçirildi. 1981-ci ildə Xalq yazıçısı Mirzə İbrahimovun rəhbərliyi ilə Ədəbiyyat İnstitutunun Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi şöbəsinin əməkdaşları üç cilddən ibarət “Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı antologiyası”nı tərtib etdilər. *“Antologiyanın birinci cildi XIX əsr ədəbiyyatından, ikinci cildi XX əsrin 41-ci ilinə qədərki və üçüncü cildi 41-ci ildən sonrakı dövrdə yaranmış ədəbiyyatdan nümunələri əhatə edir”* [16, s.5].

Ümumiyyətlə, Azərbaycan toponiminin siyasi termin kimi işlənməsi, həm Araz çayının hər iki sahilində yerləşən ərazilərin vahid bir xalqın dədə-baba torpaqları adı ilə bağlıdır. Bu barədə “Azərbaycan tarixi” kitabından oxuyuruq: *“Cənubi Azərbaycan məsələsi hər bir zaman Heydər Əliyevin diqqət mərkəzində olmuş, onu narahat edən həssas nöqtələrdən birinə çevrilmişdir. Bütün bunların bariz nümunəsidir ki, Heydər Əliyevin hakimiyyətə gələn kimi ilk növbədə toxunduğu məsələlərdən biri də məhz Cənubi Azərbaycan məsələsi olmuşdur.*

Heydər Əliyevin hakimiyyətinə qədər Cənubi Azərbaycan ifadəsi işlədilmirdi. Onun əvəzinə “İran Azərbaycanı” terminindən istifadə olunurdu.

“İran Azərbaycanı” terminini ilk dəfə “Cənubi Azərbaycan” termini ilə əvəz edən məhz Heydər Əliyev olmuşdur” [6, s.146].

Bəli, Heydər Əliyevin hakimiyyəti illərinə qədər Cənubi Azərbaycan planlı və məqsədli şəkildə “İran Azərbaycanı” adlandırılırdı. Bu terminin dəyişdirilməsi çətin, mürəkkəb bir tarixi hadisədə uğur qazanmaq demək idi. Məhz Heydər Əliyev bu işin öhdəsindən gələ bilmişdi. Onun Cənubi Azərbaycana, burada yaşayan şair və yazıçılara sevgisi, hörməti və qayğısı birtərəfli olmamışdır. Eyni zamanda, biz, Cənubi Azərbaycan şairlərinin də Heydər Əliyevə olan sarsılmaz inamının, sevgisinin şahidi oluruq. Heydər Əliyev haqqında ilk şeiri məktub şəklində Marağalı şair Bulud Qaraçorlu Səhənd yazmışdır. “Elimin dayağı, yurdumun fəxri Heydər müəllimə” adlanan şeirdən bir neçə bəndə nəzər yetirək:

*... Hər ağır dəhşətə mən dözə-dözə,
Məsləkdaş, vətəndaş deyibən gəldim.
Ürək sandığını açmaq üçün sizə,
Səfər yarağını deyibən gəldim.*

*Dağlar boyda ağır dərdi özümənən,
Təbrizdən Bakıya daşdım ancaq.
Kimsəyə açmadım, ağır dözümnən,
Hələlik lazımdır geri qaytarmaq.*

*...Bu gün millətinin dayağı Sənsən,
Elimin çörəyi halalın olsun!
Dünyalar durduqca əsən dur, əsən!
Sənə göz dikmişdir bütün Vətənin! [62]*

Bu şeirin özü belə Cənublu şairləri Heydər Əliyevə olan sonsuz inamının və etiqadının özündən və özülündən xəbər verir.

Cənubi Azərbaycan əhalisinin milli-mədəni ədəbiyyat vasitəsilə maarifləndirilməsi də Ümumilli liderin mədəniyyət siyasətinin mühüm tərkib hissəsi idi: *“Heydər Əliyev hakimiyyətə gələn kimi ilk növbədə İrana Azərbaycan*

ədəbiyyatının göndərilməsi işi genişləndirildi. 1970-ci illərin əvvəllərindən etibarən İranda Azərbaycan kitabına olan ehtiyac xeyli artmışdı. Ona görə də Azərkitab İrana 5 min nüsxə kitab göndərmək barədə İran nəşirləri ilə müqavilə imzaladı. Təbriz, Urmiya, Zəncan və başqa şəhərlərdəki ali məktəb kitabxanalarına çoxlu Azərbaycan kitabı göndərildi. Bunların arasında Azərbaycan ədəbiyyatı, tarixi və mədəniyyətinə, digər elm sahələrinə dair kitablar üstünlük təşkil edirdi. Kitab göndərilməsi işində Azərbaycan kitabxanaları da fəal iştirak edirdilər. 1971-1973-cü illərdə Azərbaycan Elmlər Akademiyası kitabxanası və M.F.Axundov adına kitabxana İrana 900-dən çox kitab və jurnal göndərmişdi” [64].

1978-1979-cu illər İran inqilabı qələbə çaldı. Şah rejimi süquta uğradı. Doğrudur, bu inqilab istənilən nəticəni vermədi, amma buna baxmayaraq, bu inqilab mədəni həyatda dirçəliş mərhələsinin yaranmasına səbəb oldu.

1979-cu ildən Cənubda yaşayan həmvətənlərimizin siyasi təşkilatlanmasına imkan verilməsə də, ziyalılar az da olsa, mədəni təşkilatlara bildi: *“Sözü gedən inqilabdan sonra İranda şəxsi təşəbbüslər əsasında Azərbaycan dilini öyrədən kurslar açıldı, bəzi siyasi təşkilatlar və cəmiyyətlər fəaliyyətə başladı, Tehran və Təbrizdə ayrı-ayrılıqda Azərbaycan yazıçıları və şairləri cəmiyyəti işə başladı” [7, s.144].*

Heydər Əliyevin qarşıya qoyduğu əsas məsələlərdən biri də Cənublu şairlərin təşkilatlanması idi. *“Onun göstərişinə əsasən, 1979-cu ildə Azərbaycan Yazıçılar İttifaqında Cənub ədəbiyyatı üzrə katib vəzifəsi təsis edildi” [65].*

Bütün görülən bu işlərin və əldə olunan nailiyyətlərin başında Heydər Əliyev xeyir-duası, onun qətiyyəti və siyasəti dayanırdı. Ulu öndər təkcə Cənubi Azərbaycan şair və yazıçılarının deyil, eyni zamanda dilin də qayğısına qalır və bu məsələni də daima öz nəzarətində saxlayır, Cənublu soydaşlarımızın ana dilimizdə olan ədəbi nümunələri əldə etməsi, Azərbaycan kitabları ilə tanış olmaları, Şimali Azərbaycanda yaşayıb-yaradan şair və yazıçılarımızı tanımaları, onlarla əlaqə saxlaya bilmələri üçün mümkün yollar axtarırdı.

“Heydər Əliyevin Sovet hakimiyyəti illərində yazarlarla olan etimadını və qayğısını sadaladığımız faktlarla məhdudlaşdırmaq olmaz. O həmçinin 27-31 oktyabr 1980-ci ildə Bakıda keçirilən dünya yazıçılarının “Ədəbiyyatların dostluğu –

xalqların dostluğudur” Ümumxalq konfransını təşkil edərək dünya yazıçılarını bir araya yığmağı bacarmışdır. Zamana və məkana diqqət yetirsək, görərik ki, o cür tarixi dövəndə bu qədər dünya yazarları Moskvaya yox, məhz Bakıya gətirilmişdir. Bu hadisədən cəmi bir il sonra 12 iyun 1981-ci ildə yazarların VII Qurultayında Heydər Əliyev birbaşa Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı məsələsinə toxunur” [81, s.8].

Məhz Heydər Əliyevin söyləri və təşəbbüsü nəticəsində 1981-ci ildə Balaş Azəroğluna “Xalq şairi” fəxri adı verilmiş və onun göstərişi ilə sənətkarın 60 illik yubileyi keçirilmişdir. Balaş Azəroğluna göstərilmiş bu yüksək hörmət və ehtiramı Vətənin cənubunda yaşayan bütün ədəbiyyat, mədəniyyət və elm adamlarında böyük ruh yüksəkliyi yaratmış, onlar tərəfindən rəğbətlə qarşılanmışdır. Amma Ulu öndər bununla kifayətlənməmiş, Güneydə yaşayan digər yazarların fəaliyyətini də qiymətləndirməyə çalışmışdır. Onun göstərişinə əsasən, 1987-ci ildə isə Mədinə Gülgün “Azərbaycan SSR əməkdar incəsənət xadimi” adına layiq görülmüşdür. Heydər Əliyev İranda Azərbaycan dilində çıxan qəzet və jurnallarla da maraqlanmış, onları izləmək, əldə etmək, bu nümunələrlə əlaqə yaratmaq üçün mühüm addımlar atmış, yollar axtarmışlar. Tarix elmləri doktoru, professor Musa Qasımlı “Heydər Əliyev və Cənubi Azərbaycan” adlı məqaləsində yazır: “*Heydər Əliyev İranda Azərbaycan dilində nəşr olunan qəzet və jurnallarla əlaqələrin yaradılmasına xüsusi diqqət verirdi. ... Bunlardan biri 1979-cu ilin iyun ayından etibarən Tehranda nəşr edilən Azərbaycan dilində “Varlıq” jurnalı idi. Materialların bir qismi fars dilində dərc olunurdu. Jurnalda Azərbaycan dili və ədəbiyyatı, tarixi, incəsənəti və mədəniyyəti məsələləri işıqlandırılır, şair və yazıçıların əsərləri ixtisarla çap olunurdu” [66].*

Heydər Əliyev Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı və mədəniyyəti ilə yanaşı, eyni zamanda Cənubda ana dili – Azərbaycan dili məsələsini də nəzarətdə saxlayır, cənublu soydaşlarımızın daha çox öz ana dillərində yazmaqları və ya yaza bilmələri üçün mümkün yollar axtarırdı. Məlumdur ki, Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatında həmişə dil problemi olmuş və cənublu yazarlar dil problemi yaşamışlar. 1970-1980-ci illərdə isə Cənubi Azərbaycanda və İranda yaşayan soydaşlarımıza nəinki ana dilində danışmaq doğma türk adlarının qoyulması belə qadağan edilmişdi. Bu məqsədlə Heydər Əliyev

həm Şimallı, həm də Cənublu yazarları, ədəbiyyat – söz adamlarını bir-birləri ilə əlaqə yaratmağa, ünsiyyət qurmağa, ümumi məsələlərdə bir olmağa çağırırdı. İstər Şimali, istərsə də Cənubi Azərbaycan yazarları həmişə onun dəstəyini və xeyirxah əlini öz çiyinlərinə hiss edərək məktublaşır, əlaqə saxlayırdılar.

İran rejiminin hamımıza məlum təzyiqləri, şovinst siyasəti nəticəsində bir çox söz sənətkarları, şair və yazıçılar Cənubi Azərbaycandan və İrandan didərgin düşmüş, Avropaya, Amerikaya və s. ölkələrə köç etmiş, ömür sürmüş, yaradıcılıqlarını həmin ölkələrdə davam etdirmişlər. O sənətkarlar vətəndən, doğma eldən uzaq, ayrı düşsələr də, Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatını yaratmaq missiyasından əl çəkməmiş, yeni nümunələr ərsəyə gətirmək üçün çalışmışlar. Onlar xaricdə yaşasalar da, ürəkləri vətən həsrəti, yurd ağrısı ilə döyünmüş, vətənlə əlaqələri itməmişdir. Heydər Əliyev həmin mühacir yazarları da diqqətdən kənar qoymamışdır. Ümummilli lider İrandan və Cənubi Azərbaycandan uzaq düşmüş mühacirlərə və onların övladlarına göstərdiyi qayğıni xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır. O, elə Azərbaycana rəhbərliyinin birinci dövründə Cənubdan olan yazarların məişət şəraitinin yaxşılaşdırılması, onların mənzillə təmin edilməsi ilə bağlı qərarlar qəbul etmiş, göstərişlər vermişdir. Heydər Əliyevin bu diqqət və qayğısı Cənublu yazarlara xüsusi ruh yüksəkliyi və həvəs verirdi. Bütün bunlar Heydər Əliyevin öz xalqına, vətəninə, yurduna olan intəhasız məhəbbətindən irəli gəlirdi.

Ulu öndər Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatının dəyərli söz ustadlarından olan Məhəmmədhüseyn Şəhriyarın 90 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında 29 oktyabr 1997-ci ildə imzaladığı sərəncam bunun bir daha əyani sübutudur.

Musa Qasımlı “Heydər Əliyev və Cənubi Azərbaycan” adlı məqaləsində yazır: *“Heydər Əliyev cənublu gənclərin müsabiqədənkənar ali məktəblərə qəbul olunmalarına, təhsil almalarına, kamil mütəxəssis kimi yetişmələrinə də xüsusi qayğı göstərirdi. Azərbaycan rəhbərinin göstərişinə və MK-nın qərarına uyğun olaraq onlar ali məktəblərə müsabiqədənkənar qəbul edilirdilər. Məsələn, 1976-cı ildə Cənubi Azərbaycan olan 1196 mühacir və onların övladları ali və orta ixtisas məktəblərində təhsil alırdı. 709-u ali, 487-i isə orta ixtisas məktəblərində oxuyan bu gəncər təhsil müddətində qayğı ilə əhatə olunmuşdular”* [65].

Heydər Əliyevin yeritdiyi siyasət nəticəsində Cənubda yaşayan soydaşlarımız da özlərini azərbaycanlı sayır, bütün qadağalara və işgəncələrə baxmayaraq, ana dilində danışır, hər iki sahili – Arazın sağını və solunu özlərinin doğma vətəni hesab edir və bir gün bu iki sahilin birləşəcəyi ümidi ilə yaşayırdılar. Bu ideya və amal cənublu yazarların yaradıcılığında xüsusi qeyd olunur, diqqətə çatdırılırdı. Təbii ki, Heydər Əliyevin dəstəyi də burada mühüm rol oynayırdı.

Filologiya elmləri doktoru Vilayət Quliyevin 1999-cu ildə tərtib etdiyi “Ədəbiyyatın yüksək borcu və amalı” kitabında Heydər Əliyevin ədəbiyyatla bağlı çıxışlarından sitatlar verilmişdir. Onların birində deyilir: *“Bir məsələyə də toxunmaq istəyirəm. Respublika Yazıçılar İttifaqının tərkibində Cənubi Azərbaycandan olan ədəbiyyatçılar da məhsuldar işləyirlər. Yaradıcılıq İttifaqının rəhbərliyi onlara daim diqqət yetirməli, onların əsərlərini respublikada və respublikanın hüduudlarından kənarında geniş təbliğ etməlidir. Ümumiyyətlə, Cənubi Azərbaycanda ədəbi əlaqələri möhkəmlətmək, mədəniyyətin, mənəvi yaradıcılığın bütün sahələrində geniş əlaqələri inkişaf etdirmək, bizdə toplanmış, zəngin bədii-estetik təcrübəni qələm yoldaşlarına vermək barədə düşünmək lazımdır”* [25, s.146].

Bu bölmədə Heydər Əliyev fenomeni və Cənubi Azərbaycanda ədəbi proses, Heydər Əliyevin bir ümummillə lider kimi Cənubi Azərbaycana diqqət və qayğısı, onun hələ Sovet hakimiyyəti illərində Cənublu yazarlara olan etimadı, onların əsərlərinin öyrənilməsi haqqında məlumat verilmiş, araşdırmalar aparılmışdı.

Göründüyü kimi, Heydər Əliyev və Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı məsələsi bu gün də ədəbi müzakirələrin mövzusu olmaqdadır. Bizə elə gəlir ki, son illərdə bu məsələyə həsr edilən yazıların artmasını, onun daha ciddi və ətraflı işlənməsini ədəbi hərəkatın uğurlu addımlarından hesab etmək lazımdır.

Bu fəsildə irəli sürülən müddəalar müvafiq məqalə və məruzələrdə öz əksini tapmışdır [35; 36; 40; 41; 100].

II FƏSİL

CƏNUBİ AZƏRBAYCANDA MİLLİ-MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRİN MÜHAFİZƏSİ PROBLEMLƏRİ VƏ BU SAHƏDƏ POEZİYANIN ROLU

2.1. Milli-mənəvi dəyərlərin poeziyada inikası

İstər Şimali, istərsə də Cənubi Azərbaycan şairlərinin yaradıcılığında milli mədəniyyətimiz, adət-ənənələrimiz, xalqımızın milli-mənəvi dəyərləri, mənəviyyatı, həyat tərzi həmişə diqqət mərkəzində olmuşdur. Bədii təfəkkürümüzün ana xəttini istiqlal düşüncəsi, öz müqəddəratını həll etmək uğrunda mübarizə təşkil etmişdir. Bir sözlə, poeziya, ümumiyyətlə, ədəbiyyat həmişə xalq həyatı ilə bərabər addımlamışdır. Cəmiyyətdə baş verən bütün hadisələr söz adamlarını düşündürmüş, onların mövzu və yaradıcılıq predmetinə çevrilmişdir. Söylənilən bu məziyyətlər XX əsrdə də, elə dövrümüzdə də tədqiqat mövzusunə çevrilmiş, bu və ya digər dərəcədə işıqlandırılmışdır.

Məlumdur ki, ədəbiyyat birtərəfli inkişaf etmir. Tarixin inkişaf mərhələlərinə diqqət yetirsək, zaman-zaman şifahi və yazılı ədəbiyyatın birgə addımladığının, bir-birinə təsirsiz ötürmədiyinin şahidi oluruq. Bu təsir, demək olar ki, həmişə özünü göstərmiş, XVII əsrdən daha da geniş vüsət almış, inkişaf etmişdir. Elə həmin yüzillikdə Aşıq Abbas Tufarqanlı, Rüknəddin Məsud Məsihi, Sarı Aşıq, XVIII əsrdə isə Xəstə Qasım, Molla Vəli Vidadi, Molla Pənah Vaqif və bir sıra söz ustalarının xalq adət və ənənələrini, mədəniyyətini ustalıqla əks etdirən bədii nümunələr yaratdıqlarının şahidi oluruq. Belə ki, XVII əsrdə sarayların ədəbiyyata təsir gücünün zəifləməsi ilə əlaqədar xalqın tarixi və mədəniyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini daha çox şifahi xalq ədəbiyyatı, milli folklorumuz yaşatmışdır. Bu isə dövrün yazılı ədəbiyyatına da təsirsiz ötürməmişdir. Nəticədə ədəbiyyat xəlqiləşməklə yanaşı, milli zəminə əsaslanmışdır.

Ümumiyyətlə, xalq yaradıcılığına, xalq ədəbiyyatına, folklorə səyahət etdikdə xalqımızın yaratdığı gözəl və mükəmməl sənət incilərinin, dastan və nəğmələrin, əfsanə və rəvayətlərin sehri insanı valeh edir, öz möcüzəvi təsiri ilə oxucusunu

ovsunlayır. “Dədə Qorqud” dastanlarından süzülüb gələn bu bədiilik, obrazlılıq, emosionallıq, poetik tutum və milli kökə, milli mənəviyyata, adət və ənənələrə, milli-mənəvi dəyərlərə bağlılıq XX əsr Cənubi Azərbaycan şairlərinin əsərlərində də özünü geniş şəkildə büruzə verir.

Adət-ənənələr, xalq yaradıcılığı, folklor, min illər öncə xalqımızın yaşayışı, tarixi, arzu və istəkləri haqqında yaranmış müəllifi məlum olmayan sənət inciləri, qiymətli abidələr, dastan və rəvayətlər, qiymətli poetik nümunələr şifahi xalq ədəbiyyatının zənginliyindən, qədimliyindən və özünəməxsusluğundan xəbər verir. Ustad sənətkar Şəhriyar milli-mənəvi dəyərlərin qorunması, gələcək nəsillərə ötürülməsi, çatdırılması məsələsini “Heydərbabaya salam” poeması ilə möhürlənmiş misilsiz bir ədəbi və əbədi abidə yaratmışdır. Zaman keçəcək, qərinələr, əsrlər yenilənəcək, dəyişəcək, amma bu əsər heç vaxt öz yeniliyini, təzəliyini və poetikliyini itirməyəcək.

Bu gün xalq adət-ənənələri, milli-mənəvi dəyərlər məsələsinə toxunduqda deməliyik ki, bu məsələni Şəhriyar böyük cəsarət və sənətkarlıq bacarığı ilə poeziyaya, şeirə, Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatına gətirmişdir. Şəhriyardan sonra isə milli-mənəvi dəyərlər, adət-ənənələr məsələsi onun yaratdığı, çəkdiyi cığırla, qoyduğu izlə məqsədəuyğun və nizamlı şəkildə davam və inkişaf etməkdədir. Gəlin Şəhriyarın adını çəkdiyimiz “Heydərbabaya salam” poemasından kiçik bir hissəyə fikir verək:

*... Bayram idi, gecəquşu oxurdu,
Adaxlı qız bəy corabı toxurdu,
Hər kəs şalın bir bacadan soxurdu.
Ay nə gözəl qaydaydı şal sallamaq.
Bəy şalına bayramlığın bağlamaq.*

*Şal istədim mən də evdə ağladım,
Bir şal alıb tez belimə bağladım,
Qulamgilə qaşdım, şalı salladım,
Fatma xala mənə corab bağladı,
Xan nənəmi yada salıb ağladı... [69, s.246]*

“Heydərbabaya salam” poemasını Şəhriyar İran İslam inqilabından təxminən 25 il əvvəl yazmış və bu əsərdə xalq həyatının canlı təsvirini vermişdir. Əsərdə şair xalqın adət-ənənələrindən, Novruz bayramından, kənd həyatından, uşaqlıq xatirələrindən danışır və bütün bunlar obrazlı bir dillə ifadə olunur. Özündən sonra gələn şairlər Şəhriyarın yolunu davam etdirir onun ənənələrinə sadıq qalırdılar. Amma bütün bunlara baxmayaraq, bizim haqqında danışdığımız dövrdə 1979-2019-cu illərdə meydana çıxan şairlərin yaradıcılığında milli-mənəvi dəyərlərin inikası mövzusu və məsələsi yeni formada və fərqli məzmununda yaranmışdı.

Bakıda mühacir həyatı yaşayan Əli Tudə 1987-ci ildə Şəhriyar təsiri ilə nənəsini yada salır, ağbirçəklərin hafizəsində qoyduğu folklor nümunələri ilə gənc nəsildə Vətən məhəbbəti hissi formalaşdırdığını bədii şəkildə belə təqdim edir:

Arxası Savalanlı

Kəndimizdə uşaqdım.

Döyüşdən, qələbədən,

Ayrılıqdan uzaqdım.

Mən görərdim gözəldir

Qarlı dağ, güllü çəmən.

Bilməzdim, nə deməkdir,

Ana yurd, doğma Vətən...

Gecələr yer-göy susar,

Aysa mürgü döyərdi.

Nənəm, mehriban nənəm

Mənə nağıl deyərdi [91, s.83].

Şəhriyarın, Əli Tudənin bu poetik ənənəsi müasir cənub şeirində də uğurla davam etdirilir.

1985-ci ildə Təbrizdə dünyaya gələn, istedadlı şair və dramaturq Ülkər Ucqar (Munirə Əkbərpüran) eyni zamanda Güney Azərbaycanın teatr sahəsinə böyük töhfələr vermişdir. Dramaturgiya sahəsində ortaq türk dilinin formalaşdırılması barədə fikirlər irəli sürmüşdür. Yazarın ilk kitabı “Balıqçı əllərinə doğru” adlanır. Güneyli şairənin şeirlərini digərlərindən fərqləndirən özünəxas ifadə bacarığı, mövzu çeşidinin

genişliyi, mənə açarının çox vaxt kənar mətnlərdə – xüsusən Azərbaycan şifahi xalq yaradıcılığında və mifoloji qaynaqlarda olmasıdır. Ən əsası isə bu şeirlərin hər birindən insan səsi, insan nəfəsi duyulur. Şairənin anasına ithaf etdiyi şeirdə xalqımıza məxsus adət-ənənələrin təsviri də diqqəti çəkir:

*O arada bir gözəlləşmişdim,
Anam yanına salıb toylara aparırdı,
Öyünə-öyünə qapılardan keçirdik, iki möhtəşəm qadın!
Anam sarı bir qız imiş,
“Sarı susar” deyərdi qonşular.
Danlayardı acıqlananda nənəm: “Camalı da yoxdu,
Allahdan ötür, evi yıxılmışın bari”.
Qaldı, qaldı, otuz yaşında birdən gözəlləşdi,
Toy gecəsi atamın ürəyindən keçəndə qərib gözəl qız!
Get-gedə gözəlləşdi,
Saçlarına dən düşdü də gözəlləşdi,
Qıpqırmızı xına qoydu saçlarına, gözəlləşdi.
Gözəlləşdi,
Gözəlləşdi [92].*

Filologiya elmləri doktoru, professor Vüqar Əhməd özünün “Cənubi Azərbaycan poyeziyası” monoqrafiyasında yuxarıda sadalanan məsələlərlə bağlı yazır: “*Bu dövrdə, ələlxüsus da 1970-ci illərdə inqilab coşqunluğun artdığı şəhliq rejiminə qarşı silahlı üsyanlar başladığı bir zamanda, xalqın buxovlarından azad olacağıının yüz faiz duyulduğu dövrdə Cənubi Azərbaycan şairləri xalqa daha da yaxınlaşdılar, xalqın həyatı, gündəlik mübarizəsi ilə qaynayıb-qarıxdılar. Artıq Cənubi Azərbaycan poeziyasının tematik dairəsi də çox genişlənmişdi. O, yalnız Cənubi Azərbaycan xalqının mübarizə pafosunu deyil, xarici ölkələrdə imperializm boyunduruğunu birdəfəlik üzərindən atıb milli istiqlaliyyət və azadlıq yoluna çıxan xalqların mübarizəsini də tərənnüm edirdi*” [26, s.122].

O zaman hələ gənc olan və o qədər də tanınmayan Əli Şərif Dilçuyinin gizlilik pərdəsinə bürünmüş şeirlərindəki xalqı mübarizəyə səsləyən mətnaltı ifadələrinə diqqət yetirək:

*Yankilərə lərzə salan,
Xalqın gücünə arxalan.
Alqış sənə, alqış sənə,
Həqq söyləyən, həqqin alan,
Əlsalvador.*

*Qızğın döyüşlər çağıdır,
Zülmün evini dağdır,
Amerikanı xirtəkləyən,
Qartalların caynağıdır,
Əlsalvador.*

*Aldı qabar əllər tüfəng,
Başlandı bir insani cəng
Bil ki, zora dərmandı zor,
Dünya dənizində nəhəng
Əlsalvador [14, s.271].*

Vüqar Əhmədinin də qeyd etdiyi kimi, Azərbaycan xalqının həyatı, adət-ənənələri, yaşantısı, mədəniyyəti və ədəbiyyatı özü-özlüyündə poeziya mənbəyi, yaradıcılıq mövzudur. Vətənə bağlılıq, vətən sevgisi, vətəni müqəddəs saymaq, vətəni ana ilə bərabər tutmaq xalqımızın ən qədim adət-ənənələrindən biridir. Bu miras bizə babalarımızdan yadigar qalmışdır. Bu ənənəni Cənublu şairlər də öz əsərlərində, yaradıcılıqlarında layiqincə davam etdirmiş bu mövzuya şeirlər həsr etmişlər. Vətənin, yurdun tərənnümünə həsr olunan şeirlər Cənublu şairlərin yaradıcılığında da mühüm yer tutur. Məsələn, Beytullah Əfsər “Ana yurdum” şeirində yazır:

*... Gələ-gələ sənə gözüüm doluxur,
Yollarını gəzə-gəzə yoluxur.*

*Dua eylər mənə olsun yol uğur,
Ana yurdum qucağına gəlirəm.*

*Ana yurdum anaların anası,
Məhəbbətin hürriyyətin qalası.
Behiştinsə Yer üzündə aynası,
Ana yurdum qucağına gəlirəm... [18, s.424].*

Şair bu şeirində vətəndaş amalı ilə yanaşı, həm də özünün Ana yurduna, doğma vətəninə olan sevgisini şeirə gətirmiş, gözəl bir ədəbi nümunə yaratmışdır. Yaxşı əsər incə duyğuların, sənətkar məharətinin və fəal yaradıcılıq zəhmətinin bəhrəsi kimi meydana çıxır, əmələ gəlir. Bu şeirdə lirik qəhrəman eyni zamanda Ana yurduna müraciət etmiş, yurdunun ona uğur arzulamasını istəmişdir. Burada eyni zamanda tarixə, folklorə, şifahi xalq ədəbiyyatına mənsub olan izlərin nişanəsini görürük. Onlardan biri də yurda müraciət motividir. Bu epizod bizə “Kitabi-Dədə Qorqud” eposundan tanışdır. Qazan bəy öz el-obasını, ailəsini dörd varlıqdan: Yurd, Su, Qurd və Köpəkdən xəbər alır. XX əsrdə də Beytullah Əfsər Yurdla danışır, ona müraciət edir: *“Xalq adət-ənənələrinin içində özünə toxunulmaz məqam tutmuş adətlərdən biri də ağsaqqala, ağbirçəyə, böyüyə hörmətdir. Xalqımız daima ağsaqqala, ağbirçəyə, yaşlı adamla ölçüyəgəlməz bir ehtiramla yanaşmış, böyük görərkən ayağa durmuş, böyük sözünü qanun hesab etmiş, böyük sözündən çıxanı, böyüyə qulaq asmayanı səfeh hesab etmişdir. Təsadiüfi deyil ki, bu barədə kifayət qədər atalar sözləri, zərb misallar, el məsəlləri vardır. “Böyüksüz yer məzardır”, “Böyüyün sözünə qulaq asmayan ulaya- ulaya qalar” və sair kimi məsəllər xalqımızın böyüyə olan intəhasız rəğbətini bəyan edir. Eldə-obada əgər bir qızı ona elçi düşən oğlana vermirlərmışsə, daha doğrusu qızın atası elçilərə rədd cavabı vermişsə, el ağsaqqalının bircə kəlmə sözü ilə bu nikaha razılaşmış. Xalqımız ağbirçəklərə də aqsaqqallar qədər hüsnü-rəğbət göstərmiş, bəzi hallarda ağsaqqallardan da artıq ölçüyəgəlməz bir şəkildə itaət göstərmişlər” [26, s.142].*

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, xalqımızın qədim adət-ənənələrindən biri ağsaqqala, böyüyə, ataya hörmət, ehtiram və sevgi məsələsidir. Seyid Murad Musapur “Ata” şeirində yazır:

*Önündə baş əyib öpməmiş əlin,
Əllərim əlindən üzüldü, ata.
Dalınca boylandım dalınca baxdım,
Göz yaşım leysan tək süzüldü, ata.*

*Fələk ürəyimə vurdu dağ, düyün
Heç kimsə görməsin bir belə oyun.
Kecavan qarıyla bəzəndi o gün,
Karvanın yollara düzüldü, ata [18, s.437].*

Mihən Kəriminin “Misilsiz sevgi” adlı şeirlər kitabında Cənubi Azərbaycanda da qardaş Türkiyədə olduğu kimi Atalar gününün xüsusi qeyd olunduğunu öyrənirik. Atasını erkən itirən şair həmin bayramın qeyd olunduğu tarixdə bu günün acısını təkararən yaşadığını “Ata günü” şeirində belə ifadə edir:

*Ata günü ataya pay almadıq,
Göynəmədik, ötən ömrün saymadıq.
Ata eşqin aramadıq, yaymadıq,
Əlimizdə ata əlin görmədik.*

*Ata günü bir məzarla görüşdük,
Xatirəli bir şəkillə öpüşdük.
Qəm-kədəri sevincsiz bölüşdük,
Əlimizdə ata əlin görmədik [75, s.36].*

Azərbaycan xalqının milli mentalitetinə və mədəniyyətinə uyğun olaraq deyə bilərək ki, bir çox xarici ölkələrə nisbətən, bizdə valideyn-övlad: ata-oğul, ana-qız məsələsi tam fərqli formada inkişaf etmiş, babalarımızdan bizə miras qalmışdır. Xalqımızın adətlərinə görə oğulun 50, atanın 80 yaşı olsa belə, yenə bu mədəniyyət gözlənilir ata-oğul münasibəti qorunub saxlanır. 50 yaşlı oğul xəstələnərsə, 80 yaşlı

ata yenə 40 yaşında olarkən 10 yaşında oğluna məsləhət verirmiş kimi yenə də 50 yaşlı oğluna öz məsləhətlərini verər, iradlarını bildirər. Bu sevgi, bu məhəbbət həyatın sonuna, son anına kimi davam edər, özünü büruzə verər. Bu gün də belədir. Bu mədəniyyət, adət-ənənə, inanc əsrlərdir ki, xalqımız tərəfindən qorunub saxlanılır, nəsillərdən-nəsillərə ötürülür.

Seyid Murad Musapurun da “Ata” şeirində bir ataya müqəddəs varlığı sevginin məhəbbətinin şahidi oluruq. Lirik qəhrəman atasını itirmişdir. Bu itki ona çox ağır başa gəlmişdir. Əllərinin atasının əllərindən üzöldüyü üçün qəmgindir, kədərli. Gözyaşlarını leysan kimi axıdır. Ata evin ağsaqqalı, böyüyü, yeri xüsusilə bilinən, seçilən bir varlıqdır. Ata ailənin yaradıcısı, qoruyucusudur. Müəllif də bu şeirində “ata” adına, böyük varlığın adına, ehtiyatla yanaşır, ata itkisindən doğan kədəri, həsrəti şeirə gətirir.

Xədicə Məhəmmədinin yaradıcılığında da ataya olan məhəbbətin şahidi oluruq. “Atam gələndə” şeirində “*Çox sevindim ürəkdən, Mən atamı görərkən*”, – nidaları ilə atasının evə gəlişini yada salan müəllif ailə başçısının evə çörəklə gəlişini bir bayram kimi təsvir edir:

*Atam gəldi çörəklə,
Gülüşlə, gül-çiçəklə.
Qarşıladiq bəh-bəhlə,
Anam güldü qəh-qəhlə.
İşıqlandı ev yenə,
O şəmdir, biz pərvanə!* [55, s.42]

1978-1979-cu illər İran inqilabı, istənilən nəticəni vermədi. Cənubi Azərbaycan əhalisi istəklərini reallaşdırma bilmədi və güneyli qardaşlarımız gələcək üçün nəzərdə tutduqları bir çox milli məsələlərin həyata keçməsinə nail olmadı. Hər zamankı kimi Azərbaycan ədəbiyyatında poeziya nəsrə nisbətən aparıcı mövqe tutduğu üçün xalqın arzu və istəklərini ifadə etməkdə yükü yenə də şairlərin üzərinə düşdü. Güney Azərbaycanda yaşayıb-yaradan həm yaşlı nəslin nümayəndələri, həm də onların davamçıları olan cavanlar milli həqiqətlərin ifadəsində müəyyən çətinliklərlə üzləşdilər. Amma bütün bu çətinliklərə baxmayaraq, yenə də poeziya öz sözünü deyər

bildi. O dövrün ədəbiyyatında milli-mənəvi dəyərlərin qorunması, Vətən, yurd və millət ideali, eyni zamanda ana dili məsələsi ictimai lirikada ön plana keçdi. Doğrudur, fars şovinistləri, siyasi hakimiyyət bacardıqca bu cəhdlərin qarşısını almaq üçün əlindən gələni əsrgəmədi. Amma xalqın xarakterini dəyişmək, düşüncələrini məhv etmək, ümidlərini qırmaq o qədər də asan bir iş deyildir. Bütün qadağalara, məhrumiyyətlərə, çətinliklərə baxmayaraq, Güney Azərbaycan poeziyası öz yolu ilə getməyə davam etdi, forma və məzmun etibarilə yeniləndi, inkişaf etdi. Milli mədəniyyətin tərkib hissəsi olan ədəbiyyat və bu ədəbiyyatın tərkib hissəsi olan poeziyanın, şeirin yaradıcıları ortaya yeni yaradıcılıq metodları, problemləri qoydular. Buna rəğmən yaranan ədəbiyyatın qarşısında duran çətinliklərin səbəbləri yenə dəyişməz olaraq qalırdı. Ölkədə baş verən ictimai-siyasi hadisələr, bu hadisələrdən doğan həqiqətlər ədəbiyyatın predmetinə və mövzu obyektinin bir hissəsinə çevrildi. Şah rejiminin təzyiqləri altından çıxan poeziya özünün qısamüddətli dirçəliş mərhələsinə qədəm qoydu.

İran inqilabından sonra, daha dəqiq desək, 1980-1990-cı illərdə poeziyaya, şeirə maraq öz təzəliyi və fərqliliyi ilə diqqəti cəlb edir. Belə ki, ədəbiyyatda türkçülük meyilləri güclənir. Ölkədə baş verən hadisələr şeirə bol material və mövzu genişliyi verir. Yeni oyanış ədəbiyyatı yaranmağa başlayır. Fikrimizcə, bu meyillərin güclənməsində bədii təfəkkürün xalq həyatını əks etdirməsi mühüm rol oynamışdır. Qidasını xalqdan alan poeziya bir neçə müxtəlif janrda inkişaf edirdi.

Ümumiyyətlə, İran inqilabından sonra yaranan Cənubi Azərbaycan – Güney poeziyasından danışarkən 1990-cı illər ədəbiyyatı üzərində xüsusilə dayanmaq lazım gəlir. Bu dövr ədəbiyyatı və yazarları, demək olar ki, özlərindən əvvəlki fars simvolizmini tamamilə inkar edir, köhnə fikirləri, köhnə yaradıcılıq metodlarını uçuruma yuvarladır, ondan tamamilə uzaqlaşmağa çalışırdılar. Milli poetik ruh fonunda yeni modern ədəbiyyata keçid formalaşırdı. Bu dövrdə biz xalq şeiri üslubu ilə modern şeirin sintezinin şahidi oluruq. Bu dövrün şairləri özlərindən əvvəlki yazarların komplekslərindən çıxmaq üçün var gücləri ilə çalışırdılar. Dünya şeirinin təsiri ilə yeni, çağdaş və modern şeir formalaşmağa başlayır. Yeni modern eksperimentlər meydana çıxırdı.

1970-ci illər ədəbiyyatı, əsasən xalqın həyatını, ölkədə baş verən hadisələri, insanların həyatını və fəaliyyətini araşdırıb təhlil edirdisə, 1980-1990-cı illər ədəbiyyatı artıq yeni cıgırla irəliləyir. Cənubi Azərbaycan poeziyasında təbliğ olunan milli azadlıq və istiqlal idealları, eyni zamanda, bir neçə paralel mövzu ilə davam və inkişaf edirdi. Bu dövrdə meydana çıxan yazarlar cəmiyyətin və milli şüurun oyanışına təsir edə biləcək yeni və modern şeir uğrunda sanki mübarizəyə qalxmışdılar.

1990-cı illərdə Güney Azərbaycan poeziyasında modern şeir əhəmiyyətli dərəcədə fəallaşır, yeni şeir şəkilləri, forma və məzmun axtarışları meydana çıxır. Həmin illərdə ədəbiyyatda baş verən proseslərə diqqət yetirəndə yeni bir dövrün başlanğıcının şahidi oluruq. Bu ədəbi nəsil, demək olar ki, ədəbiyyatın bütün istiqamətlərində təmsil olunurdu. Bu zaman kəsiyində Həmidə Rəisizadə (Səhər), Nigar Xiyavi, Qulamrza Vətəni (Sayə), Eldar Muğanlı, Aqşin Ağkəmərlı, Hüseyn Süleymanoğlu, Bəxtiyar Əlimuradi, Fəranək Fərid (İpək), Ərsən Ərel və bir çox bu cür sənətkarların əsərləri poeziyada yeni məzmun və forma axtarışlarının nəticəsi kimi meydana çıxırdı.

Tehran El oğlu Cənubi Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində yaşayıb-yaradan otuz şairin tərcümeyi-halı və əsərlərindən nümunələrin yer aldığı “İllərin qanadında” adlı şeir antologiyasının müqəddiməsində bu xüsusda yazır: *“Azərbaycan şeirinin indiki xüsusiyyətlərinin qabarıq siması [göz önündədir], onun XX əsrin oxucularına verə bildiyi [yazıçı və oxucuların] yaşayış təfəkkürlərindən qidalanan məzmunlar və azad əhval-ruhiyyənin tələb etdiyi ritmik, azad qəliblər və formalardır. Dünya şairləri çap və mətbuat vasitəsilə öz ölkələrindən aşıb uzaq ölkələrdə oxunduqları bir dövrdə, yarım əsrdən artıq yasaqlıqda hop tutmuş Azərbaycan şeiri 22 bəhmən inqilabının ortaya çıxardığı azadlıqlar nəticəsində bir daha yenilik mahiyyətinə malik olduqda inkişaf dövrünü başlaya bildi”* [21, s.6].

Artıq qeyd etdiyimiz kimi, ədəbi prosesdə və poeziyada meydana çıxmış ciddi keyfiyyət dəyişikliyini milli-mənəvi dəyərlərin poeziyada ön plana keçməsinə sürətləndirdi. 1990-cı illər ədəbiyyatı özünəməxsus keyfiyyətləri və xüsusiyyətləri ilə poeziyada mühüm rol oynadı. Bu mərhələdə poeziyada milli-mənəvi dəyərlərin mühafizəsi prosesləri daha da genişləndi və dərinləşdi. Ümumiyyətlə, bu illərin çağdaş

və modern ədəbiyyatı çox ciddi və bacarıqlı yazarlar ortaya çıxardı. 1990-cı illər ədəbiyyatında mühüm rol oynamış Həmidə Rəisзадənin (Səhər) “Ağlaya bilsəydim” şeirini nümunə gətirmək istərdik:

*Dayanmağa divar,
Nəfəs çəkməyə az-çox hava,
Alışdırmağa siqar,
Sinəmin dərdin bitirməyə dava
Var.*

*Bunlar deyil dərdim:
Günəş yerinə ulduzlara,
Kifayət eləyə bilərdim –
Başımı çiynivə qoyub
Ağlaya bilsəydim [18, s.317].*

Həmidənin şeirləri fəlsəfi yükü, orijinal deyim tərz, ifadə forması ilə diqqəti cəlb edir, oxucunu düşündürür. 1990-cı illər poeziyasında yuxarıda adını çəkdiyimiz yazarlar bir tərəfdən sələflərinin yolunu lazımınca davam etdirsələr də, digər tərəfdən yeni yaranan ədəbiyyatın özünəməxsus xüsusiyyətlərini öz yaradıcılıqlarında layiqincə əks etdirirdilər. Poeziya zamanla bərabər addımlayır. Deməli, poeziya zamanın yol yoldaşdır.

1990-cı illər Güney Azərbaycan şeirində narazılıq ifadə edən nümunələrin də şahidi oluruq. Əvvəllər bu narazılıq motivləri siyasi rejimə, dilə olan qadağalara, fars şovinizminə, ümumiyyətlə, istibdada qarşı idisə, modern şairlər həm də sevgiyə qarşı etiraz edirlər.

Modern şeirin istedadlı nümayəndələrindən biri də Nigar Xiyavidir. Nigarın şeirlərinin bir qisminə etiraz motivləri varsa, digər qisminə həyata, sabaha, sevgiyə inam, arxayınlıq, qorxusuzluq var. Onun “Kimsə qorxmasın...” şeirinə diqqət yetirək:

*Kimsə qorxmasın, qaralmasın,
Kimsə minnət altında qalmasın.
Mənim işim budur,
Yəni iş-gücümün adıdır sevmək.*

Onu da umacaqsınız, görərəm.

Amma nəyisə

Ürəyimin budaqlarında

altdan-altdan gözləyib izlərəm.

Heç də diksinib ürəyimi üzmərəm,

Qaç-a qaça özünü mənə çatdıracaq sevgi.

Çarəsi yox, yəni...

Yəni özünə niyə əsirgəsin

Mən boyda gözəl imkanı?! [56]

Yeni modern şeirin tam fərqli nümunələrini özünəməxsus tərzdə yaratmağa çalışan Nigarın yaradıcılığında orijinal görünmək xatirinə deyil, gözün həqiqi mənasında, yaradıcılıq bacarığının məhsulu olan poetik yanaşmanın və ədəbi ifadə tərzinin şahidi tərz baxımdan seçilmək onun şeirlərinin, poetik yaradıcılığının əsas xüsusiyyətlərindəndir. Müəllifin canlı yaşantılarından, müşahidələrindən doğulan şeirləri öz spesifik xüsusiyyətləri, yeni üslub və deyim tərzilə diqqəti cəlb edir. Onun poeziyasında zülmət ilə işıqın, konkret ilə mücərrəd, həyat ilə ölümün, azadlıq ilə əsarətin sintezinin və birləşməsinin şahidi oluruq. Nigar bir tərəfdən Cənubi Azərbaycanda gedən milli-azadlıq hərəkatına dəstək verənlər sırasındadırsa, digər tərəfdən də söz sənətində gedən proseslərin öndə gedənlərindəndir. Nigar yeni söz demək, yeni ədəbiyyat yaratmaq üçün əlindən gələni əsirgəmir, modern şeir üzərində axtarışlarını genişləndirir, istiqamət metodlarını müəyyənləşdirir, öz üzərində daim işləyir. Onun yaratdığı poetik nümunələrlə tanış olanda özünəməxsus üslub xəttinin, dil xüsusiyyətlərinin şahidi oluruq. Nigar öz fikirlərini ifadə etməkdə çəkinmir, qorxmur, narahat deyil. Onun yaradıcılığında, poetik dilində işlənən söz və ifadələr ahəngdar bir vəhdətdə yeni məzmun kəsb edir, sevilir, oxunur və bəyənilir. Ümumiyyətlə, Nigar Xiyavinin poeziyasına fikir verib, yaxından tanış olanda mövzu və forma müxtəlifliyinin, söz təzəliyinin şahidi oluruq. Bir tərəfdən milli tale və milli-mənəvi dəyərlərin əleyhinə çıxan siyasi rejimə qarşı etiraz motivli şeirlər yazmaq, digər tərəfdən isə Güney Azərbaycan çağdaş şeirinin yeni qollarında gözəl nümunələr yaratmaq ustalığı Nigar Xiyavi yaradıcılığının həm də modern şeirə mənsub olduğunun

bariz nümunəsidir.

Nigarın yaradıcılığında modern şeir uğurlu alınır, – desək, yanılmırıq. Gözlənilməz yanaşmalar, qeyri-adi deyim tərzı, söz və ifadələrin vəhdəti şeirlərinin ifadə gözəlliyini artırır:

Bu arxayınlığa inanmam, inanmam!

Arxamda külək əsir.

Külək əsir arxamda,

Kül sovurur.

Saçlarım gizli bir hıçqırığın darağında

Dən-dən tökülür.

Başımın ağrısı qapının cəftəsini ağırladır...

Qapı açılmır, açılmır qapı.

Açılıbsa,

Önümdə divar durur.

Mən də bu sarı arxayınlığa inanmıram [47, s.80].

1990-cı illərin şeirlərini təhlil edəndə, poeziyanı diqqətlə süzgəcdən keçirəndə həmin dövrün söz ustalarının, şair və yazıçıların əsərlərində bir ümidsizliyin, dünyadan küskünlüyün, narahatlığın şahidi oluruq. Sanki insanların içində bir boşluq, kimsəsizlik, tənhalıq əmələ gəlir, həyatı ağışuna almağa çalışır. Sanki poeziya üşüyür. Eldar Muğanlının “Üşütmə” şeirindən kiçik bir hissəni nümunə göstərərək:

Qar yağır... Qar yağır ürəyimin başına.

İçini itirmiş

Tamını unutmuş

Qara bir qar –

Qəribədir ruzigar!.. [30]

Qarın qara yağması onun, doğrudan da, qaralığının, yoxsa şairin ümidsizliyə qapılmasının nəticəsidir? Məlumdur ki, qarın rəngi qara ola bilməz. Qar ağappaq rəngdə olur. Bəs bu ümidsizliyin, inamsızlığın, boşluğun kökləri haradan gəlir? Digər misralara fikir verək:

Qar yağır ürəyimin başına,

*Qara bir qar,
Bulanır ağ çiçəkli, qızıl aynam,
Üşüyür bənövşəli dünyam... [30]*

Sosial siyasi həyatda baş verən hadisələr ədəbiyyata öz təsirini göstərir, necə deyərlər, ədəbiyyat da dünyamızda baş verən sosial-iqtisadi, siyasi hadisələrin təsirinə məruz qalır. Qlobal həyatla yaradıcı insanlar arasındakı əlaqə lazımınca və yetərinə qurulmazsa, bu zaman bir ədəbiyyatda baş verən real geriləmənin və boşluqların şahidi olacağıq. Fikir versək, aydın şəkildə görürük ki, 1990-cı illər ədəbiyyatında Güney Azərbaycan poeziyasında müşahidə etdiyimiz ümitsizlik və inamsızlıq təkcə Cənub poeziyasında deyil, eyni zamanda dünyanın bir çox xalqlarının ədəbiyyatında özünü göstərmişdir.

İranda hər zaman milli problemlər olub. Odur ki, istər İran inqilabı ərəfəsində, istərsə də ondan sonrakı dövrlərdə meydana çıxan Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatının əsas xəttini ana dili və vətən mövzusu təşkil etmişdir. İran şovinist rejiminin qadağaları bu prosesi daha da genişləndirmiş, ən öndə gedən məsələlərdən birinə çevirmişdir. Amma rejim hansı qadağalara və yasaqlamalara əl atsa da, xalqın milli-mənəvi dəyərlərini, həmin dəyərlərə olan sevgisini qıra bilməmiş, əksinə bu sevgi daha da alovlanıb güclənmişdir. İran rejimi “Təbrizi Bakıya yad” adlandırsa da, xalqın, güneylilərin əyilməz qəddini qıra bilməmiş, üzde öz istəklərini həyata keçirə bilsə də, daxilən heç bir vətən həsrətlisinin qəlbini işğal edə bilməmişdir. Güney Azərbaycan şairlərinin qəlbində həmişə işıqlı sabaha, xoşbəxt gələcəyə ümid yeri, ümid qığılcımı olmuşdur. Bu poeziyanın nümayəndələri xalqın adından çıxış edərək bir gün bu ayrılığın bitəcəyinə, sona yetəcəyinə inam ifadə edir və bu sevgi ilə şeirlər yazırdılar. Aqşın Ağkəmərlinin “Düşüncələrim” şeirində deyildiyi kimi:

*Düşüncələr qırıq-qırıq,
Bir gün yad olar ayrılıq.
Sözümdə yoxdur yalan,
Verə bu gerçəyi danam.
“Elini, dilini at”, – dedilər,
Təbrizi “Bakıya yad”, – dedilər,*

*Düşündüm, “biri ürəyim,
Biri gözüm olmuş”,
Mənim o taylı-bu taylı
Vətənim Azərbaycan olmuş [47, s.92].*

Müəllif Təbrizi, Bakını – birini ürəyim, birini gözüm adlandırmış və sonda hər ikisini Azərbaycan – özünün vətəni hesab etmişdir. Şair şovinst rejimə boyun əyməmiş, o taylı, bu taylı Azərbaycan mövqeyindən çıxış etmişdir. Şair digər tərəfdən vətən övladlarını birliyə, bütövlüyə səsleyir:

*... Şəfəq gəlib dan yerinə,
Bax desəm bu dünyanın işinə, tədbirinə,
Biri xeyir, biri şər,
Biri gecə, biri günəş.
Birlik, bütövlük eşqi ilə gəzir
Qəlbimdəki duyğu, dilək.
Düşüncələr qırıq-qırıq,
Bir gün gələr, yad olar,
Bu ayrılıq [47, s.92].*

Göründüyü kimi, bütövlük, birlik arzusu Aqşın Ağkəmərlinin yaradıcılığında da xüsusi bir xətt təşkil edir.

1990-cı illər Cənubi Azərbaycan poeziyasında öz sözünü demiş sənətkarlar modern şeirlə yanaşı, eyni zamanda, bir çox ədəbi cərəyanların və şeir həvəskarlarının tələb və istəklərini də yerinə yetirməyə çalışırdılar. Bu məqamda Bəxtiyar Əlimuradinin “Gəncə” qoşmasına diqqət çəkmək istərdik:

*Sənə arxalanıb mərd oğulların,
Çarəsiz dərdimin çarəsi Gəncə!
Gül göndər, dərdimə məlhəm eyləyim,
Sağalsın qəlbimin yarası, Gəncə!*

*Dağların bürünüb qara, borana,
Ayrılıq düşübdür nədən Arana?!*

İstəmirəm barmaq qoyam yarana,

Təbrizin qəlbinin parası, Gəncə! [47, s.97]

Ədəbiyyat yalnız istedadın və bacarığın deyil, həm də mütaliənin və müşahidənin, həyata baxışdan doğan nəticənin məhsulu kimi meydana çıxır. Bəxtiyar Əlimuradinin yuxarıda adını çəkdiyimiz şeirində bu fikirlərin doğruluğunun bir daha şahidi olursan. Şeirdə diqqəti cəlb edən məqamlardan biri sənətkarın nəzərdə tutulan bir söz əvəzinə, başqa bir sözün işlədilməsi, gözəl bir metonimiya yaratmasıdır. Şeir öz rədifli ilə diqqəti cəlb edir.

Şair dərddir, dərдинin çarəsi, xəstəliyinin əlacı yoxdur. Amma Gəncədən gələcək, Gəncədən göndəriləcək gül onun dərдинə, ağrılarına çarədir, dərmandır. Yalnız Gəncədən göndərilən gül ona məlhəm olacaqdır. Qəlbinin yarasını sağaldacaqdır. Gəncə həm də Təbrizin qəlbinin bir parasıdır. Təbrizin ürəyi Gəncəylə bərabər döyünür. Bu iki canı bir-birindən ayırmaq olmaz. İndisə araya ayrılıq düşüb. Səbəbini hamımızın bildiyimiz ayrılıq. Bir sözlə, bu şeirdəki kövrəklik, ağrı-acı, həssaslıq Vətən sevgisindən, Təbriz dərдинdən Gəncə həsrətindən doğur və inkişaf edir. Nə qədər ağrılı, sıxıntılı, işgəncəli həyat yaşasa da, müəllif digər müasirləri kimi bir gün bu ayrılığın sona yetəcəyinə, son olacağına, bitəcəyinə inanır.

1990-cı illər ədəbiyyatı artıq böyük tarixi ictimai-siyasi hadisələrin süzgəcindən süzülüb gəlmiş, bir çox mərhələləri adlamış, formalaşmış və inkişaf etmişdir. Ən sərt siyasi təzyiq və qadağaları geridə qoymuş, milli-mənəvi dəyərləri özündə yaşatmış, nəhayət yeni mövzu-məzmun tərzini qazanmış, qarşıya yeni tələblər qoymuşdur. Həmin dövrün ədəbiyyatında baş verməkdə olan oyanışı, yeni modern yaradıcılıq metodlarını, yaranan və inkişaf etməkdə olan müasir ədəbiyyatı, bu illər ərzində meydana çıxan şairlərin yaratdığı poetik nümunələri və poeziyada önə çıxan yaradıcılıq metod və üsullarını yalnız Güney Azərbaycan ədəbiyyatı və ədəbi mühiti ilə bağlamaq doğru olmazdı. O dövrdə qonşu ölkələrdə başda Türkiyə və Şimali Azərbaycan olmaqla dünyada baş verən ədəbi yeniliklər Güney Azərbaycan poeziyasına da öz təsirini göstərmişdir. Bu yeniləşməyə və dəyişməyə, heç şübhəsiz ki, internet vasitəsilə yayılmağa başlayan ədəbi nümunələr də öz töhfəsini vermişdir.

Bu təsirlər 1990-cı illər ədəbiyyatında bir silkələnməyə, canlanmaya səbəb olurdu. Dövrün yazarlarının, şair və qəzəlxanlarının əsərlərini oxuduqca Avropa ədəbiyyatının da təsirini açıq-aydın hiss etmək olur. Haqqında danışılan dövrdə Güney Azərbaycan poeziyası forma, janr, üslub baxımından dərinləşmiş və uğurlar qazanmışdır. Yeni mübarizə ruhlu modern ədəbiyyat yaranırdı. Ümumiyyətlə, diqqət yetirsək, görürük ki, bu illər ədəbiyyatında istər Şimali, istəsə də Cənubi Azərbaycan poeziyasında mübarizə və üsyan əhval-ruhiyyəsi özünü yetərincə biruzə verir. Gənc nəslin yaradıcılığına fikir verəndə onların arzu və istəklərindəki idea yaxınlığının şahidi olursan. Bu yaxınlıq həm Şimali Azərbaycan, həm də Cənubi Azərbaycan şairlərinin yaradıcılığında özünü göstərir.

1990-cı illər Güney Azərbaycan ədəbiyyatında modern şeirin öndə gedən yaradıcılarından biri olan Fəranək Fərid (İpək) gözəl poetik nümunələr yaradırdı. Onun yaradıcılığının gözəlliyi özünəməxsus dil və üsluba malik olmasıdır. Demək olar ki, o, çağdaş Güney Azərbaycan şeirində öz yolunu tuta bilmişdir. Fəranək Fəridin “Xatın” şeirində kiçik bir hissəyə diqqət yetirək:

...Oxşayıram

Babək qalasının xatınına oxşayıram.

Sən gələn gün qırmızı donunu geyinəcəm

Və uzun-uzadı saçlarımı

Ayağının altına sərəcəyəm [47, s.101].

Yeni modern şeirin tam fərqli nümunələrini yaratmağa çalışan şairin düşüncələrində xüsusi bir həssaslıq, zərif, bədii duyumun mükəmməl özünüifadəsinin təsdiqi meydana çıxır. Bu misralarla tanış olan kimi orijinal deyim tərz, söz ustalığı, ifadələri yerində işlətmək bacarığı oxucunu özünə bağlayır. Lirik qəhrəmanın özünü Babək qalasının xatınına oxşatması, qırmızı donunu geyinməsi və uzun-uzadı saçlarını aşiqin ayaqları altına sərməsi epizodu çox təsirli və romantik alınıb. Şeir boyu davam edən gözəl poetizm öz rəngarəng çalarları ilə yaddaşda ilişib qalır.

Ümumiyyətlə, ədəbiyyat həmişə ictimai mühitdə baş verən hadisələrin təsirinə məruz qalmış, həyatda baş verənlər hər zaman ədəbiyyata da öz təsirini göstərmişdir. Yaradıcı insanlar isə həmişə bu proseslərin önündə getmişlər. 1990-cı illərin Güney

Azərbaycan modern şeirində öz dəsti-xətti ilə seçilən sənətkarlardan bir də Ərsan Əreldir. Şairin yaradıcılığında nəzərə çarpan yenilik onun fəal poetik axtarışlarının nəticəsidir. 1990-cı illərin modern ədəbiyyatında bu cür nümunələrə tez-tez rast gəlmək olur. Ərsan yazır;

Gəl qapımı aç

Çoxdandır ki, bu küçə

Bir dəlinin daşlanmasına

Tamarzılayıb –

Ayı görməsəm,

Dəli olmaram [47, s.107].

Şairin bədii düşüncəsi, onun yaradıcılıq bacarığı şeiri lüzumsuz ifadələrdən, mənasız söz yığnağından tamamilə uzaqlaşdırır. Bu bir neçə misrada çağdaş poeziyaya məxsus predmet və yanaşmalar, poetik ibarələrin düzgün seçilməsi və kifayət qədər poetizm özünü göstərir. 1990-cı illər söz ustalarının ədəbiyyata gətirdiyi yeniliklərin poeziyanın sonrakı illər üçün davam edəcəyi yolunu müəyyənləşdirdi.

Əslində, modern şeirin yeni forma və məzmun axtarışları tək-tək şairlərə deyil, bir qrup söz sənətkarlarına, onların ümumi zəhmətinə, bu zəhmətin bəhrəsinə aiddir. Həmin sənətkarlar poeziyanı bacardıkları qədər inkişaf və davam etdirirdilər. Ümumi nəzəriyyəyə fikir verdikdə çağdaş Cənubi Azərbaycan şairlərinin yaratdıqları və inkişaf etdirdikləri ədəbiyyatın bir-birini izlədiyinin davam etdirdiyinin şahidi olursan. “*Ədəbiyyatı müxtəlif istedadlar yaradır*” – fikrinə bir çox tədqiqatçıların, alimlərin və kitab müəlliflərinin əsərlərində rast gəlmək mümkündür. Bu istedadlar inkişaf edir və formalaşır, eyni zamanda aid olduqları sahəyə uyğun olaraq yeniliklər əldə edir, ədəbi nümunələr ərsəyə gətirir, onların formalaşdırırdılar. Güney Azərbaycan ədəbi mühitində də dərinlən araşdırdıqda şahidi olursan ki, bir çox şairlərin əsərləri öz üslub və deyim tərzlərinin yeniliyinə baxmayaraq, ölüm, boşluq, tənhalıq, dərd kimi mövzulardan uzaqlaşa bilməyib. Bu təsir onların bir çoxlarının yaradıcılığında özünü göstərir. Bu şairlərin bəzilərinin əsərlərində “ölüm” müxtəlif formada meydana çıxır.

Rüqəyyə Kəbiri “Azərbaycanda saat beş” şeirində yazır:

...Əfqanıstanda partlayışlar,

*İraqda canlı bombalar,
Suriyada bombardmanlar,
Siyasətin qanlı əlləri,
Doymaz gözləri,
Çirkin üzüdür, ölüm deyil!
Ölüm dağın qara suvaqlı damları,
Qızıl qiymətli,
Mis rəngə boyanmış torpağıdır –
Qat-qat qalandı uşaqların
Qadınların
Qocaların üzərinə! [47, s.121]*

Rüqəyya bu şeirdə ölüm anlayışına özünəməxsus tərzdə yanaşmış, subyektiv fikirlərini fərqli tərzdə ifadə etməyə çalışmışdır. Əfqanıstan, İraq və Suriya hadisələrini siyasətin qanlı əllərinin əməli adlandıran müəllif öz mülahizələrini, qənaətlərini şeir dilinə çevirə bilmiş, nəticəni oxucunun ixtiyarına buraxmışdır. Bu cəhətdən Rüqəyyə təqdirəlayiqdir, alqışlanasıdır. Şeiri oxuduqca, tanış olduqca, eyni zamanda, şahidi olursan ki, onun əsas işi, məqsədi, toxunduğu, qələmə aldığı mövzunun əhatə dairəsini genişləndirmək, fikirlərini öz oxucusuna tam çatdırmaq istəməsindən ibarətdir.

*Ölüm
Qara dağın marallarının ürəkək saatıdır!
Günəş ilinin qaranlıq ayının qaranlıq gününün
Saat beşidir ölüm! [47, s.122]*

Rəngarəng çalarlar, gözəl və romantik düşüncə tərz, bombardman olunmuş Suriya ilə Qara dağın marallarının qarşılaşdırılması epizodu, bütün bunlar bir xətt üzrə inkişaf edib ölümə tamamlanır, son nöqtəyə çatır. Bu nümunə ilə tanış olanda, həm də köhnəliklə yeniliyin qarşıdurmasının da şahidi olursan. Ölüm mövzusu işlənmiş, bir çox şairlərin yaradıcılığında dönə-dönə təkrarlanmış müraciət olunmuş mövzudur.

Rüqəyyə isə o mövzuya tamamilə fərqli apektədən yanaşmış, öz polemikasından çıxış etmişdir. Düşünürəm ki bu yanaşma şairin illərdən bəri formalaşmış, cilalanmış, qəlibə düşmüş poetik yaradıcılığının təzahürüdür. Müəllif ölümə yeni bir don

geyindirib. Amma sonda gəldiyi nəticə onu deməyə əsas verir ki, yolun sonu eynidir, dəyişməzdir, yəni ölümün qaçılmazlığı labüddür.

Rüqəyyənin başqa bir şeirinə diqqət yetirək:

Sən –

Təbriz boyda bir şəhər.

Səndə yeriyim, yatım, oturum, qalxım.

Sənin torpağını

Fransa ətri kimi

Saçlarıma yayım...

Göy məscid

Sənin boğazından günorta azanı səsləsin... [47, s.122]

Yeniləşməyə və müasirləşməyə doğru inkişaf edən modern şeir 1990-cı illərdən artıq yeni fikir və deyim tərzini fonunda öz sözünü deməyə başlamışdı. Düzdür, bir çox mənbələrdən də əldə etdiyimiz məlumatlara və müşahidələrə əsasən, biz də bu qənaətə gəlirik ki, bu dövrdə də Güney Azərbaycan poeziyasında, eyni zamanda bütün Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatında, ümumən Güneyli sənətkarların əsərlərində əvvəllərdə olduğu kimi dil problemi, dil çətinliyi də qalmaqda idi. Ana dilimizə qarşı düşmən münasibət və rejimin qadağaları bunu şərtləndirən əsas xüsusiyyətlər idi.

Güney Azərbaycan poeziyasının 1990-cı illər ədəbi nəslinə mənsub olan istedadlı şairlərdən biri də Vali Gözətəndir. Onun maraqlı axtarışları, fəlsəfi düşüncə tərzini, poetik tapıntıları və gözəl fikirlər söyləmək bacarığı müasir cənublu şairlər arasında özünəməxsus yer tutmasına gətirib çıxarmışdır. Yaşlıları arasında novatorluğa, mürəkkəb və rəngarəng yanaşma tərzinə, xüsusi düşüncə formasına, yeni söz demək naminə etdiyi cəhdlər onun yüksək yaradıcılıq keyfiyyətlərindən və bacarıqlarından xəbər verir. Bu baxımdan Vali Gözətən Güney Azərbaycan modern poeziyasına yeni nəfəs gətirənlər sırasındadır desək, yanılmırıq.

Daim inkişaf edən, dəyişən, qloballaşan dünyamızda hər şey yenilənir, müasirləşir və tam fərqli formada meydana çıxır. Ədəbiyyat da cəmiyyətin bir parçası olduğu üçün dəyişməyə və yenilənməyə bilməz. İctimai-siyasi həyatdakı və tarixdəki hadisələr əsrlər boyu həmişə ədəbiyyata da öz təsirini göstərmiş və bu belə də davam etmişdir.

Ümumiyyətlə, hər hansı bir xalqın ədəbiyyatı və mədəniyyəti haqqında dolğun və ətraflı, doğru təhlillər aparmaq istəyirsənsə həmin xalqın ictimai həyatı, mövcud durumu haqqında məlumatlı olmalısan. Vali Gözətən də Güney Azərbaycanda baş verən siyasi hadisələri, tarixi həqiqətləri açıq şəkildə mənimsəmiş və yaradıcılığında mövcud vəziyyətin canlı şahidlərindən biri kimi çıxış etmişdir. Onun şeirləri sadədir, oxunaqlıdır, qənaətbəxşdir.

Vali Gözətənin poetik yaradıcılığı ilə tanış olanda onun köhnəni birdəfəlik dağıtmaq istəyinin, özünü təsdiq etmək arzusunun, cəhdinin şahidi oluruq. O sanki keçmişini inkar edir, tam yeni və fərqli bir dünyadan qeyri-adi aspektdən çıxış etməyə çalışır. Bacaracaqmı?

Köhnə ilə yeni, zülmət ilə işıq, gizlin ilə aşkar, gecə ilə gündüz qarşı-qarşıya durur, nəhayət, yeni bir şeir yaranır. Bəlkə də, buna yalnız sevinmək lazımdır. Digər tərəfdən müəllif Vətənin ikiye bölünməsi dərdinə, tarixi faciənin ağır nəticələrinə özünəməxsus tərzdə yanaşır.

Bakıdan Təbrizə

Bir qarış yol var -

qarşıladım mən.

Ovuc torpaq var

– ovucladım mən [47, s.122].

Cənubi Azərbaycan məsələsi, Güney dərdi, ikiye bölünmüş Vətən həsrəti, soydaşlarımızın Güneydəki ağır və çətin həyatı, məsələyə münasibət bildirmək, bəlkə də, çox vaxt və ən ağır vəziyyətdə söz adamlarının çiyinə düşüb. Bu yükü daşıyanlardan biri də elə Vali Gözətəndir desək, mənəcə yanılmarıq. Elə yuxarıda qeyd etdiyimiz 4-5 misranı diqqətlə oxusaq, onun bu dərdin ağrısını çəkdiyinin, Bakı və Təbrizin ayrı salınması tarixi faktının şairin qəlbində oyatdığı ağrını əzabın şahidi olacağıq. Ümumiyyətlə, Vali Gözətən öz müasirləri və yaşlıları kimi tarixdən gələn problemlərə öz yaradıcılığında müəyyən qədər yer ayırır, həmin problemləri işıqlandıрмаğa, lazım gəldikdə öz etirazlarını bildirməyə bacardığı qədər cəhd edir. Bu tendensiya onun yaradıcılığında daima izlənilir. 1990-cı illərdən artıq Güney Azərbaycan modern şeiri bir neçə istiqamətdə inkişaf edirdi. Bir qrup şairlərin

yaradıcılığında Vətən şeirləri üstünlük təşkil edirdisə, digər qrupun yaradıcılığında romantikadan doğan bədiilik və poetizm özünü göstərirdi. Meydana çıxan lirik şeirlərin üslubunda eyni zamanda bir oxşarlıq da var idi. Əlbəttə, dövrün şairlərinin əsərlərində Şəhriyar, Səhənd, Haşım Tərlan, Həbib Sahir və bir çox digər ustad sənətkarların təsirini duymamaq və hiss etməmək mümkün deyil. Bu elə bir təsir idi ki, istəsən də anında onun sehrindən çıxmaq mümkün deyil. Əsas odur ki, ədəbiyyat yaranırdı, poeziya inkişaf edirdi, Güney Azərbaycan poeziyası zənginləşirdi.

Ailə üzvlərinə hörmət, ata-anaya məhəbbət, bacı-qardaşa sevgi, qohumların, tanışların xətrini əziz tutmaq xalqımızın qədim adət-ənənələrindəndir. Adətə görə, yaşlı qohumlar, ata-ana, bir sözlə, böyüklər otağa girərkən cavan nəslin nümayəndələri ayağa qalxar, ata-ana yanında ucadan danışmaz, valideyn yanında övladlar hörmət əlaməti olaraq qucaqlarına körpə uşaq götürməzmişlər. Bir sıra qədim folklor nümunələrimizdə, eyni zamanda xalqımızın qədim və dəyərli abidəsi olan “Dədə Qorqud” dastanlarında ata-anaya böyük ehtiram ifadə olunur, ana haqqı tanrı haqqına bərabər tutulur. Ata-ananın müqəddəs sayılması, atanın övlada arxa-dayaq olması, oğulun atanın adı ilə tanınması, ata-ana sevgisi, bu sevginin, məhəbbətin eyni zamanda, hörmətin poeziyaya gətirilməsi Şimali şairlərimizin yaradıcılığında olduğu kimi Cənubi Azərbaycan söz ustalarının da diqqət mərkəzində olmuşdur. Milli yaddaşına, adət-ənənələrinə, şifahi xalq ədəbiyyatına, folkloruna bağlılıq demək olar ki, əksər Cənublu şairlərin əsərlərində hər zaman səciyyəvi cəhət olmuşdur. 1979-2019-cu illər ədəbi mənzərəsinə fikir verdikdə bunun bir daha şahidi oluruq. Bu da bir həqiqətdir ki, öz kökünə, tarixi yaddaşına bağlı olan, tarixi kökündən qidalanan əsər həmişə öz aktuallığını qoruyub saxlayır.

Anasına müraciətlə: *“Qoyma oxşamaya dönə diləyim”*, – deyən Mihən Kərimi neçə yaşında oluruqsa, olaq anadan ayrılmağın hər kəs üçün şəxsi faciə olduğunu *“Ayrılma ana”* şeirində bütün incə detallarına qədər ifadə edə bilir:

*... Sən məni yaşadan isti nəfəssən,
Könlümü oxşayan bir həzin səssən.
Qoyma aramıza çöksün duman, çən,
Ayrılma, amandır, ayrılma, ana [75, s.44].*

Cənublu şairlərimizdən Xədicə Məhəmmədi də “Ana” şeirində valideynlərin övladlarına öyüd-nəsihət etməsi, ailə tərbiyəsində ananın mühüm rolu məsələsinə toxunur. Bu şeirdə biz övladın ana itkisi nisgilinə acıyır və Azərbaycan ailəsində qızlara verilən dügün tərbiyənin nümunəsini görürük:

*Ey mehriban anam, sən sağlığında
Dedin ki, gül balam, saxla yadında:
– Adın çağrılanda “bəli” söylə sən,
Mənimçün işlə ki, özümçün öyrən.*

*... Unutma, vaxtım xərclə qızıl tək,
Əvvəlcə zehninə bir süpürgə çək.
Olsan da hələlik kiçik yaşında,
Faydalı işlər gör, qalsın başında [54, s.18].*

Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, xalqımızın qədim adət-ənənələrindən biri də ana qədər müqəddəs varlıq olan ataya sevgi və hörmət hissidir. Bu cəhətdən Nəsrin Şirdilin “Ata fərağında” şeiri çox maraqlıdır. Bu şeir tərkibində işlənmiş xitablara, obrazlı ifadələrə malik olduğu üçün, həm də xalq havalarının, folklorun, milli vəznin intonasiasına yükləndiyi üçün gözəldir. Həmin şeirə fikir verək:

*Qaranlıq yollarda çıraqm ata,
Sənsiz yox dünyada dayağım ata.
Oxurdum eşqilə bülbüllər kimi,
Quruyubdur dilim, dodağım, ata.*

*Hər yerdə gözlərim axtarır səni,
Xəyalında dolub otağım, ata.
Gözlərim yol çəkir, bəlkə, gələsən,
Bəs niyə tutmursan sorağım, ata.*

*Könlümü alıbdır ayrılıq qəmi,
Sönübdür məhəbbət ocağım, ata.*

*Yataram fikrinlə, bəlkə, yuxuda,
Olasan hər gecə qonağım, ata [18, s.528].*

Doğrudur, bu şeir ilk baxışda sadə görünə bilər. Amma daha dərinə baxıldıqda, bu misraların xalqın adət-ənənələri ilə sıx bağlılığını tədqiq etmiş olarıq. Eyni zamanda, biz bu şeirdə folklorun, xalq ədəbiyyatının təsirini, təzahürünü görürük. Burada olan axıcılıq, sadəlik və diləyatımlıq elə xalqın özündən, dilindən və xalqın yaddaşından süzülüb gəlmirmi? Bu cür şeirləri oxumaq, əzbərləmək, yadda saxlamaq asandır. Çünki bu əsərlər xalq ritmi, xalq bölgüsü üzərində yazılmış, ərsəyə gəlmişdir. Bu şeirlərin çoxu bir-biri ilə üzvi surətdə bağlıdır. Təsadüfi deyil ki, onları oxuduqca həmin yaxınlığın birbaşa şahidi olursan.

Gəlin, Nəsrin Şirindilin digər bir qələm təcrübəsinə, “Ana” şeirinə baxaq:

*Eşqinin oduyla alışdım, ana,
Sən mənə, mən sənə qarışdım, ana.
Dolanda ürəyim, sirdaşım oldun,
Səninlə dərdləşib danışdım, ana.
Uşaqlıq çağında dayağım oldun,
Mənimlə oynadın, qonağım ana.
Yıxılanda səndən yapışıb durdum,
Enişdə, yoxuşda, çırağım ana.
Şam kimi əridin bala yolunda,
Qoymadın qəm-kədər könlümə qona [18, s.528].*

Görürsünüzmü, qeyd etdiyimiz hər iki şeir eyni mənbədə, eyni ruhdadır. Hər ikisi xalqın adət-ənənələrinə, valideyn sevgisinə, ata-ana qayğısına bağlıdır. Bütün bunlar poeziyada milli-mənəvi dəyərlərin inikasını şərtləndirən amillərdəndir. Başqa sözlə desək, biz burada folklorun milli-mənəvi yaddaşın daşıyıcısı rolu oynadığının bir daha şahidi oluruq. Nəsrinin şeirləri milli dəyərlərimizlə sıx bağlıdır. Onun “Muğamat” şeirini oxuyarkən insana elə gəlir ki, sənətkar oxucunu milli oyanışa, keçmişə yaşamağa, hiss etməyə, öyrənməyə çağırır. Bir tərəfdən də narahatlıq və etiraz var. Vətənin sahibsiz olduğuna, yiyəsiz qaldığına etiraz edir. Bəs bu etirazın, narahatlığın arxasında nə dayanır? Təbii ki, soykökünə, folkloruna bağlılıq, vurğunluq və sevgi.

Nəsrin Şirdilin “Muğamat” şeirinə baxaq:

*Musiqi səsiylə titrəyir ürək,
Duyğular coşlanır, açılır çiçək.
Səs gedir göylərə, əl çalır mələk,
Çıxarır zindandan ruhu gözəl səs,
Ruhların dilidir canlara nəfəs.*

*Dilimiz azəri, xoş sazımız var,
Muğamat adında avazımız var.
Aşıqlar sözündə çox razımız var,
Muğamat bülbülü vətəndə çoxdur,
Heyif ki, bunların sahibi yoxdur [18, s.529].*

Nəsrinin bu şeiri oxuduqca artıq xalq adət-ənənələrinin, milli dəyərlərinin poeziyamızda bədii əksinin bir daha şahidi olursan.

Filologiya elmləri doktoru Esmira Fuad (Şükürova) özünün “XX əsr Güney Azərbaycan epik şeiri” kitabında yazır: “*Güney Azərbaycan ədəbiyyatında Şəhriyardan başlayaraq XX əsrin sonlarına doğru ədəbi hərəkətdə təmsil olunan əksər şairlər öz yaradıcılıqlarında folklordan – xalq ənənəsindən, şifahi xalq ədəbiyyatı xəzinəsindən yüksək sənətkarlıqla bəhrələnmişlər. Bu, onların fikirlərinin təsir gücünün daha da artırmaqla yanaşı, əsərlərinə forma əlvanlığı, ən başlıcası, milli ruh da gətirmişdir. Bir sıra çağdaş poema nümunələrinin Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatının mif, əsatir, dastan, nağıl, əfsanə süjetlərinə söykəndiyi, təhkiyə tərzindəki folklor qatı, ümumiyyətlə, folklor poetikasının poemaya nüfuzu açıqlanmış və bu qənaətə gəlinmişdir ki, poema bütün hallarda xalq təfəkkürünə söykənir. Milli folklor ənənələri tədqiqatın mərkəzinə gətirilir. Çağdaş Azərbaycan poemadakı milli özünəməxsusluğun kökləri, öncə, mənzum roman və folklor əlaqələrində axtarılır. Çünki etnik-mədəni əsaslar üzərində boy verən ədəbiyyat böyükdür, eposa, epos mədəniyyətinə söykənməyən ədəbiyyat nəhəng ola bilməz” [45, s.54].*

Xalq folklorunda, şifahi xalq ədəbiyyatı janrlarında yaranan şeirlərin, demək olar ki, əksəriyyəti bir-biri ilə bağlı olur, bu şeirlərdə klassik poeziya dilinə yaxınlıq,

oxşarlıq nəzərə çarpır. Bu oxşarlıq azərbaycandilli poeziyanın bütün janrlarında özünü göstərirdi. Bu yaxınlığı Əzim Ağayinin qoşma janrında yazdığı “İnan” şeirinə də aid edə bilərik:

*Sənin fərağında, vəfalı dostum,
Dodaq-dodaq üstə gülməyəm, inan.
Sənsiz həyatımda gözüm yaşını,
Tökülsə ruxsara, silməyəm, inan.*

*Solsa da çiçəyin, tükənsə barın,
Bir an bəd gətirsə iqbalın tarın.
Mənə bağıqlasa dünyanın varın,
Sənin bir tüküncə bilməyəm, inan.*

*Doymuram xəyalda nələrdir, nələr,
Nələr arxasında keçib kimələr.
Qarşımda ucala göyə zirvələr,
Səndən ucasını görməyəm, inan.*

*And olsun günəşə, hər səhər çağı,
Sənə göyərtmişəm ömrümün bağı.
Əziməm, dostumun bircə dırnağın,
Min qədir bilməz, verməyəm, inan [18, s.578].*

Xalqın şifahi ədəbiyyatını, folklorunu əlindən almaq mümkün deyildir. Çünki xalq şeirinin mayası elə onun tarixindən, tarixi köklərindən gəlir. Maraqlıdır ki, 1979-2019-cu illərdə Cənubi Azərbaycan poeziyasında xalq şeirinə müraciət, bu şeirin janrlarından istifadə zəif olmamışdır. Bu da xalq şeirinin, xalq poeziyasının qədim ənənələrə malik olmasından irəli gəlirdi. Qoşma, gəraylı, təniz janrlarına müraciət olunur, onların yeni nümunələri meydana çıxırdı.

1979-2019-cu illər Güney Azərbaycan poeziyasına, şeir yaradıcılığına müraciət etdikdə bu ədəbiyyatda aşiq şeirinin müstəsna təsirini görürük. Bu dövrdə yaranan

qoşma, gəraylı və təcnislərdə aşiq ədəbiyyatından gələn güclü humanizm, əlvan deyim tərz, yorucu olmayan təbiət təsvirləri, şirin xalq dili ifadələri bu poeziyanın əsas məziyyətidir.

Bədi ədəbiyyatın yaradıcıları tarix boyu həmişə həyatdan bəhrələnir, həyatda gördüklərini, müşahidə etdiklərini öz yaradıcılıqlarında əks etdirirlər. Ola bilər ki, bu yaradıcılıq ya tərənnüm, ya da əksinə olaraq, tənqid formasında yaransın. Bir sözlə, həyat həqiqətləri, ədəbiyyatın hansı sənətdə və formada meydana çıxması, yazıçının, şairin, söz ustasının şüurundan, qəlbindən, ürəyindən dönə-dönə süzgəcdən keçirən, götür-qoy edən, saf-çürük edən sənətkar bu çətin işin öhdəsindən layiqincə gəlməlidir.

Dövrün istedadlı şairlərindən biri Mənuçöhr Əbədidir. “Küskün” təxəllüsü ilə şeirlər yazan şairin şeirlərinin ideyası, bədi fikir yükü qənaətbəxşdir, yetərlidir. Onun qoşma janrında yazdığı “Bənövşəni” şeirinə baxaq:

*Təpədən dırnağa sirdi fəsillər,
Tanrım yaza verib pay bənövşəni.
Ömrü taleyindən gödək olubdu,
Yüz gün yaşayaydı, ay bənövşəni.*

*Bulaq otu kimi, sevməyib lehi,
Ona həyat verir axşamın mehi.
Boynunda muncuqdu səhərin şəhi,
Utanır görəndə ay, bənövşəni.*

*Dərk edib dünyanı özümə gəlsəm,
Yaradan qüdrəti böyükdür, bilsəm.
Küskünəm, deyirəm: görməyib ölsəm,
Dərib qəbrim üstə yay bənövşəni [18, s.595].*

Məlum olduğu kimi, bu şeirdə gördüyümüz ritm, xalqın təfəkküründən, xalqın yaddaşından, xalqın yaradıcılığından gəlir. Küskün sadəcə düşüncələrini, demək istədiklərini bir ritmə uyğunlaşdırır. Nəticədə ortaya xalq ruhunda bir nümunə çıxır. Cənubi Azərbaycan poeziyasında qoşma yazan sənətkarlar hər zaman öz sözlərini

demişlər. Bədii təsvir və ifadə vasitələrindən, məcazlardan ustalıqla istifadə olunması bu şeirlərin poetik gücünü daha da artırmış, onları oxunaqlı etmişdir. XX əsrdə qoşma yazan sənətkarlar da bu ənənəyə sadıq qalır. Küskünün də bu şeirində həmin sadıqlıq duyulur və özünü büruzə verir. Şairin xalq şeiri, aşiq ədəbiyyatı üslubunda qələmə aldığı şeir eyni zamanda elə onun özünü ifadə edir.

Aşiq şeirlərində, aşiq janrlarında, qoşma və gəraylılarda bənövşə obrazı xüsusi yer tutur. Küskünün “Bənövşə” şeiri də elə ilk baxışdan oxucunu valeh edir, özünə bağlayır. Şeirdə “bənövşə” sözü rədif kimi işlənmişdir və bu poetik vasitənin bütün qayda-qanunları ustalıqla gözlənilmişdir. Şeirdə fəsillərin içində yaz mövsümünün xüsusi yerinin olduğu vurğulanır. Müəllifin fikrincə, bənövşə də Tanrının yaza verdiyi paydır.

Bir sözlə, Cənubi Azərbaycan şairlərinin çağdaş dövrdə yazdıqları poetik nümunələrdə, xalq şeiri üslubunda yazdıqları qoşma və gəraylılarında, eyni zamanda modern şeirdə xalq həyatının və məişətinin bir sıra sahələri bədii dillə əks olunmuşdur.

Bizə belə gəlir ki, son illərdə xalqın şifahi ədəbiyyatına, folkloruna, ayrı-ayrı aşıqların yaradıcılığına, aşiq sənətinin ümumi problemlərinə həsr edilən yazıların artmasını, habelə məlum səbəblər üzündən unudulub yaddan çıxmış aşıqların üzə çıxarılmalarını da ədəbi hərəkətin uğurlu addımlarından hesab etmək lazımdır. Bu nümunələr içərisində yüksək poetik tələblərə cavab verə biləcək əsərlər də az deyil. Onları araşdırmaq, təhlil etmək, gələcək nəsillərə çatdırmaq vacib məsələlərdəndir.

2.2 Anadili poeziya milli-mənəvi dəyərlərin mühafizə vasitəsi kimi

“Zaman-zaman baş qaldıran milli oyanış hər şeydən əvvəl anadilli ədəbiyyatda özünü göstərib. Burada yaranan ədəbiyyat milli azadlıq hərəkəti ilə həmişə yanaşı addımlayıb. Hər inqilabdan, xalq hərəkətindən sonra mədəni həyatda da irəliləyiş olub” [47, s.9].

1979-cu il İran inqilabından sonra da belə oldu. Şah rejimi devriləndən sonra anadilli ədəbiyyatda bir canlanma, oyanış, dirçəliş baş verdi. Yazıçı və şairlər ölkədə baş verən ictimai-siyasi hadisələrin öndəgedənlərindən oldular. Milli-mənəvi

dəyərlərin qədrini bilən, qiymətini anlayan hər bir şəxs onu qorumaq, gələcək nəsillərə ötürmək üçün ölümü belə gözə alaraq bu dəyərlərin qorunması üçün əlindən gələni etməyə, bacardığını həyata keçirməyə çalışdı. Məlumdur ki, son iki əsr ərzində Cənubi Azərbaycanda xalqın dili, ədəbiyyatı, milli-mənəvi dəyərləri fars şovinist rejiminin siyasi təzyiqləri və qadağaları altında əzilmiş, zülmə məruz qalmışdır. Pəhləvi rejiminin sərt işgəncələri altında min bir əziyyət çəkən xalq və bu xalqın yaradıcı ziyalıları, şair və yazıçıları yeni bir mühitin və yaşayışın yaranacağına böyük ümidlərlə bel bağladılar. Anadilli poeziya yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoydu. İnkilabdan sonrakı Güney Azərbaycan ədəbiyyatında ana dilində yazan sənətkarları birləşdirən, onları bir qayə altında oxşar mövzulara kökləyən xeyli səbəb vardı. Bu səbəblər vətən, azadlıq, milli dil, ayrılıq və s. ilə bağlı idi. Həmin dövrdə yazılmış, qələmə alınmış əsərlərə diqqət yetirərkən, onları təhlil edərkən bütün bu deyilənlərin əyani şahidi olursan.

Almaz Əli qızı Məmmədova özünün “Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatının inkişaf mərhələləri (1946-1990-cı illər, şeir və nəsr)” mövzusunda dissertasiya işində yazır: *“Fevral inqilabı həmişə olduğu kimi, yenə də Təbrizdən başladığına görə ən böyük təsir və güclü reaksiya da Cənubi Azərbaycan poeziyasında özünü göstərirdi. On illərlə dili bağlanmış, gözünü tək-tək nəşrlərə dikmiş Azərbaycan xalqı aşıb-daşan anadilli şeirləri kütlələr arasında yaymaq üçün çıxış yolu axtarırdı. Belə bir yol tapıldı: Tehrandə və Cənubi Azərbaycanın özündə neçə-neçə qəzet-jurnalın nəşrinə başlanıldı. Qısa müddətdə “Varlıq”, “Yoldaş”, “Koroğlu”, “Ülkər”, “Çənlibel”, “Dədə Qorqud”, “Günəş”, “İnkilab yolunda”, “Füruği-azadi” və s. mətbuat orqanları Azərbaycan ədəbiyyatını, o cümlədən, poeziyanı ümumiran səviyyəsində təbliğinə başlandı”* [74, s.189].

Fevral inqilabından sonra yuxarıda adı çəkilən mətbuat orqanları qapılarını ana dilində yazan şair və yazıçıların üzünə açıq elan etdilər. Bu da özlüyündə yaranan anadilli əsərlərin kitablardan çox mətbuat orqanlarında, qəzet və jurnallarda dərcinə və yayılmasına səbəb oldu. Yaradıcı insanlar nə vaxtsa başlarına gətirilə bilərək terror və repressiyalardan qətiyyənlə çəkinməyərək və qorxmayaraq ana dilimizdə yeni sənət nümunələri yaratdılar. Anadilli ədəbiyyat və anadilli mətbuat nəzərə çarpacaq dərəcədə

artdı. Doğrudur, hələ o vaxt bu cür mətbuat orqanlarının, qəzet və jurnalların ömrünün nə qədər olacağı hələ heç kəsə məlum deyildi. Təəssüf ki, onların çoxu tez bir zamanda bağlandı, uzun ömür yolu yaşaya bilmədi. Amma buna baxmayaraq, onların poeziyanın və Güney Azərbaycan ədəbiyyatının gələcək işlərində təsiri və mayak rolunu oynaması danılmaz faktdır. Bir tərəfdən inqilab dövrü şairləri, yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, ana dilində yeni üslublu və mübarizə ruhlu əsərlər yazmağı qarşılarına məqsəd qoymuşdular. Bir qrup üsyankar ruhlu yaradıcı gənc bu amal uğrunda cəsarətlə irəliləyirdi. Həmin gənclərlə bərabər haqq yoluna çıxmış orta və yaşlı nəslin nümayəndələri də var idi.

“Anadilli mətbuatın boy və say artımı Cənubi Azərbaycan poeziyasının inkişafına təsirsiz qala bilməzdi. İllər boyu arxivlərdə yatıb qalan şeirlər işıq üzü görür, ürəklərdə nisgilə dönən arzular, ideyalar üzə çıxır, çağdaş vəziyyətlə əlaqədar yazılmışlar xalqa çatdırılırdı” [74, s.189-190].

Bu dövrdə yazan yazıçı və şairlər əsərlərində əsas mövzunu xalq həyatından, xalq məişətindən, xalqın səfil yaşayışından, acınacaqlı vəziyyətindən alırdılar. Onlar gündəlik həyatdan bəhrələnir, üsyan ruhundan, ayrılıq dərindən irəli gələn əsərlər yaradırdılar.

İnqilab dövründə xalqın öndə gedən nümayəndələrindən biri Kərim Məşrutəçi Sönməz idi. Sönməz 1928-ci ildə Təbrizdə doğulmuşdu. İran inqilabı zamanı onun 51 yaşı var idi. 1979-cu ildə İran inqilabından sonra “Varlıq” jurnalı ilə sıx əməkdaşlıq edənlərdən biri də məhz Sönməz idi. Yaradıcılığı birbaşa xalqın həyatına, dərindən, istək və arzularına, xəyallarına bağlı olan Sönməz insanların çəkdiyi əzab-əziyyətlərə acıyan, yanan şairlərdəndir. O, mövcud vəziyyətlə barışmaq istəmir, Vətəndə vətənsiz yaşadığı üçün heyfslənir, dərd çəkirdi. O, “Mənsizləmişəm” şeirində fikirlərini bu cür ifadə edirdi:

Əskidən şanlı-şərəfli el idim,

Zalıma qarşı amansız sel idim.

Zirvəsi çənli-dumansız bel idim

İndi, müddətə ki, sənsizləmişəm.

*Məndə, ərdəmli ərənlər yaşamış,
Səttara, Babəkə tənələr yaşamış,
O qədər eləcə, bilənlər yaşamış,
İndi mən arsız-ərənsizləmişəm [18, s.322].*

Şair burda keçmişini unutmur, kimliyini, hardan gəldiyini, kim olduğunu xatırladır. Zalıma, qaniçənə qarşı amansız olduğunu nəzərə çatdırır, yüksək əzmlə bəyan edir. Daha sonra, şair, Səttarın, Babəkin nəslindən olduğunu söyləyir. Keçmişini, kim olduğunu unutmamağa çağırır. Eyni zamanda özünü məzəmmət edir, qınayır:

*“Dərdimin yox adı, ünvanı”, – desəm,
Heyrətə qaldırar insanı, desəm,
Başqa bir sözlə bu mənanı desəm:
Öz diyarımda, vətənsizləmişəm.*

*Dərd məni yandırır, amma odu yox,
Odur ağzımda həyatın dadı yox,
Demirəm dərdlilər icrə adı yox,
Deyirəm: mən belə mənsizləmişəm.*

*Ey mənim mənliyim, imdadıma yet,
Bircə gəl mənlə qovuş, dadıma yet!
Məni bas bağına, fəryadıma yet,
Axı mən gör necə sənsizləmişəm [18, s.208].*

Bu misralarda ifadə olunmuş fikir, öz diyarında yurdsuzlaşmaq, vətənsizləşmək şairə acı verir, qəlbini ağrıdır. Dərd şairi yandırır, ağzında həyatın dadı yoxdur. Sənətkar haqsızlıqla və ədalətsizliklə barışmır, mənliyini, kimliyini köməyə çağırır.

Hələ 1979-cu il inqilabına kimi nə qədər təhlükəli də olsa, şairlər yazdıqları əsərləri çap etdirməklə xalqda özünə qayıdıq, milli ruh aşılamağa çalışırdılar. İnqilabdan sonra əsər yazan sənətkarlar isə artıq yazdıqlarını, əsasən, Azərbaycan dilində qələmə alırdılar. Şah rejimi zamanı dilə qarşı qoyulmuş qadağalar şüuraltı

qatlarda cücərib üzə çıxır, ana dilimizdə yazılan əsərlərin sayı anbaan artırdı. Bütün bunlar ana dilinin poeziyadakı işinə yeni təkan verdi. Bir sözlə, 1979-cu il inqilabından sonra Cənubi Azərbaycan şairlərinin arasında ana dilində yazmaq meyilləri daha da gücləndi. Bu dirçəliş böyük bir mərhələnin başlanğıcı idi. Dövrün şairləri həm öz əsərlərini ana dilində yazır, həm də qələm dostlarını əsərlərini ana dilində yazmağa səsləyirdilər.

Ötən əsrin 80-ci illərində güneyli yazarlar anadilli poeziyada milli-mənəvi dəyərlərin mühafizəçisi mövqeyində çıxış edirdi. Çünki Güney Azərbaycan şeirinin əsas nümunələri ana dilimizdə yaranırdı və bu poeziya öz gücünü xalq həyatından, gündəlik yaşayışdan alırdı. 1979-cu il inqilabından sonra Cənubi Azərbaycanda ana dilimizdə yazmaq ənənəsi genişlənsə və çoxalsa da, biz yazılan əsərlərin ana dilində meydana çıxmasını yalnız həmin illərə aid edə bilmərik. İllər öncə Şəhriyarın ana dilimizdə yazdığı əsərlər var idi. Onun ana dilində yazdığı “Heydərbabaya salam” poeması hələ 1954-cü ildə iki dəfə Təbrizdə çap etdirmişdi. Bu poema zamanında otaylı-butaylı Azərbaycanda dillər əzbəri olmuşdu. Canlı xalq dilində yazılmış bu poema, eyni zamanda, həm də Azərbaycan ədəbi dilinin bədii imkanlarını ortaya qoymuş, Güney poeziyasında yeni yol müəyyən etmişdi:

Heydərbaba, göylər bütün dumandı,

Günlərimiz bir-birindən yamandı,

Bir-birizdən ayrılmayın, amandı,

Yaxşılığı əlimizdən alıblar,

Yaxşı bizi yaman günə salıblar [68, s.22], – deyən şair 1969-cu ildə “Türkün dili” [Bax: 15, s.126] şeirini yazmış və bu şeirdə dilimizə qarşı biganəliyə etiraz etmiş, ciddi mətləblərə toxunmuşdur.

Şəhriyarın ana dilində yazdığı əsərlər özündən sonra yaranan anadilli ədəbiyyata ciddi təsir göstərmiş, inqilab ruhlu əsərlərin yaranmasında mayak rolunu oynamışdır.

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Bahar Bərdəli “Cənubi Azərbaycan mühacir poeziyası” (1947-1990) adlı monoqrafiyasında yazır: “*Fevral inqilabından sonra yaranan ədəbiyyat, xüsusilə poeziya da birdən-birə meydana çıxmadı. İnqilab ərəfəsində Azərbaycan xalqına olan zülm daha dözülməz idi. Xalqın şaha, onun üsul-*

idarəsinə olan nifrəti son həddə çatmışdır. Bu qəzəbin, nifrətin güclənməsində şairlər, onların yaradıcılığı da az rol oynamırdı. Fəhlə həyatının bədii inikası 1979-80-ci illər poeziyasının əsas mövzusu idi. Vətənpərvər şair Haşım Tərmanın Abadan neft fəhlələrinin məşəqqətli həyatından, mübarizəsindən söz açması, bir çox şeirlərində Cənubda baş verən aclıqdan, səfalətdən bəhs edən lövhələr yaratması dövrünün əks-sədası idi” [9, s.71].

Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatının bir qolunu mühacirətdə yazıb-yaradan sənətkarlar inkişaf etdirirdilər. Bir sözlə, Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatından, bu ədəbiyyatın keçdiyi inkişaf yolundan, poeziyasından danışarkən mühacir şairləri mütləq xatırlamaq yerinə düşər. Bir məsələni də xatırlamaq vacibdir ki, mühacir şairlər öz yurd-yuvalarından ayrı düşsələr də, bir an belə öz doğulduqları bölgələri heç vaxt unutmamış, hər an qəlbləri bu həsrətlə döyünmüşdür. Necə ki, şair Əli Tudə “Yenə təbriz həsrəti” şeirində doğulub, boya-başa çatdığı məkanı “Vətən” deyə yad edir:

*...Təzə nəğmələrimi əlvan dəmətlər kimi
Məndən səmimiyyətlə ala Vətən torpağı.
Nəmli göy qurşağını nadir xələtlər kimi
Azadlığın çiyinə sala Vətən torpağı [90, s.27].*

İran inqilabı zamanı şah rejiminə qarşı etiraz edən şairlərdən biri də Əziz Səlamidir. Əziz Səlamı 1953-cü ildə Miyana kəndində anadan olub. İran inqilabından sonra vətəni tərk edib mühacir həyatı yaşamağa məcbur olub. Az müddət Şimali Azərbaycanda yaşayıb. Sonradan Almaniyaya köçüb.

Əziz Səlamı çağdaş şeirinin yol göstərənlərindən biridir desək, yanılmarıq. Onun “Günəş mahnıları” şeiri yaradıcılığı haqqında məlumat əldə etməyə şərait yaradır:

*Babil –
İsadan yeddi yüz il öncə,
“Gilqamış” eposundan.
Sıx bir qaranlıqdı,
Bir işartı yoxdur bu işıqdan.
Qaranlıqda heç görünmürdü
Onun önündə və ardında olan.*

*Gəlib-keçdi ikiqat doqquz saat,
Bu zaman duydu o quzey yolunu,
Azaldı qaranlıq və işıq yaxınlaşdı... [47, s.49].*

Bu şeirdə söz yığını yoxdur. Bu şeirdə ədəbi fakt, ədəbi deyim tərzini özünü göstərir. Bu şeir sanki bir tablolu xatırladır. Aydın məsələdir ki, ədəbiyyat təkə düşüncənin və ədəbi təfəkkürün bəhrəsi deyil. O həm də digər ədəbi proseslərlə, ədəbiyyatçılarla, xarici ədəbiyyatla tanışlığın, əlaqənin və müzakirənin sayəsində yaranıb. Eyni xüsusiyyətləri Əziz Səlaminin yaradıcılığında da görürük. Şairin yaradıcılığında qəriblik hissənin qabarıq və geniş ifadəsi var. Bunun üçün onun “Qərib külək” adlı şeirinə baxmağımız kifayətdir:

*Bu külək hardan gəlir, görəsən?
Qərib-qərib dəyir saçlarıma
Ürkək-ürkək toxunur üzümə,
Oynayır kövrək barmaqları havada
Toxunmayır alnıma
Qəlbimdə gözləyən bu sazın
Həsrətli tellərinə.
Bu külək hardan gəlir görəsən?! [71, s.233]*

Mühacir ömrü yaşayan şairlərin yaradıcılığında doğma yurd həsrəti, ikiyə bölünmüş Azərbaycanın ağrı-acıları, yurddaşlarımızın başlarına gətirilmiş faciələrin təsviri və bədii ifadəsi ön planda verilirdi.

Bahar Bərdəli “Cənubi Azərbaycan mühacir poeziyası” (1947-1990) adlı monoqrafiyasında yazır: “1970-90-cı illərdə mühacir şairlər artıq müdrək yaş həddinə çatmışdılar. İndi onların poeziyasında həyat, dünya, ölüm, olum kimi fəlsəfi düşüncələr yer tuturdu. Yüksək pafoslu, inqilabi-romantik şeirlər öz yerini sakitcə həyat fəlsəfəsinə güzəştə gedirdi. Dünyanın hər üzünü görmüş, taleyin bəxş etdiyi ağrı-acıları yaşamış bu şairlər təbii ki, onun amansızlığını, vəfasızlığını, hər bir insan üçün öləri, ani olduğunu da poetik dildə deməliydilər. Və hər kəs bu fəlsəfi yüklü şeirləri öz duyduğu, düşündüyü, gördüyü kimi qələmə alırdı” [9, s.78].

Bəli, Bahar xanımın da dediyi kimi, inqilabdan sonra yaranan ilk ədəbiyyat nümunələri, şeirlər və poemalar səs-küylü, nifrət və qəzəb duyğuları ilə dolu idisə, getdikcə bu nümunələr öz yerini fəşəfi-romantik yazılara verirdi. Artıq zaman keçdikcə Cənubi Azərbaycan poeziyasında həm Şımallı şairlərin, həm də müasir Avropa poeziyasının təsirləri duyulurdu. Bu təsir eyni zamanda yeni meydana çıxan gənc nəslin nümayəndələrini bir-biri ilə birləşdirirdi. Onu da qeyd etməliyik ki, son illərdə yaranan ədəbiyyatda, ortaya çıxan şairlər arasında ana dilində yazmaq ənənəsinin daha geniş vüsət aldığı və yayılmasının şahidi oluruq.

Türkçülük ideyaları və düşüncə tərzini geniş yayılmağa, inkişaf etməyə, yeni janrlar üzərində əks olunmağa başladı. Lirikada qabarıqlıq və yeni məzmun axtarışları qəzəl janrında da təzahür etməyə başladı. Xalqın milli hissləri daha da gücləndi. Xalqımızın adət və ənənələrinə, məişətinə bələd olan sənətkarlar mükəmməl poetik nümunələr yaratmaqda davam etdilər. Soydaşlarımızın müqəddəs amal və məqsəd uğrunda apardığı haqq mübarizəsi poeziyada ən aktual mövzuya çevrildi.

Akademik Mirzə İbrahimov bu xüsusda yazırdı: *“Gəlin azadlığı təbliğ edən, demokratik fikirləri yayan, doğma xalqın vətənpərvərlik duyğularını, ana dilinə və öz mədəniyyətinə məhəbbətini, müstəbid şahlara, xalqı əzib qaranlıqda və ehtiyac içində saxlayanlara nifrətini, qəzəbini ifadə edən jurnal və qəzetlərdəki yazıları sevək, alqışlayaq, həmişə gözümüzün qabağında saxlayaq”* [58, s.134].

Məlumdur ki, xalqımız əsrlər boyu tolirantlıq nümayiş etdirərək, qonşu dövlətlərlə mehriban, dostluq mövqeyində və sakit yaşamaq üçün əlindən gələni əsirgəməmiş və gələcəyə daim ümidlə baxmışdır. Eyni zamanda həm də vətənimizin mərd və fədakar oğulları tarixən torpaqlarımıza soxulmaq istəyən mənfur və xain düşmənlərin cavablarını vermiş, onların mənfur arzularını gözündə, çirkin niyyətlərini ürəklərində qoymuşlar. Bütün bunlar hamısı həm də poeziyada öz əksini tapmış, söz ustaları tərəfindən qələmə alınmış, tarixin yaddaşına hopdurulmuşdur. Torpaq qədər vacib məsələlərdən biri də ana dili məsələsidir ki, bu da şairlərin yaradıcılığında yüksək pafosla ifadə edilmişdir.

Vüqar Əhməd “Cənubi Azərbaycan poeziyası” kitabında yazır: *“Xalqın dünənindən, bugününədən və sabahından bəhs etmək üçün şairlərin tez-tez müraciət*

etdikləri mövzulardan biri də ana dili məsələsidir. Xalqın varlığının ümdə əlaməti, beynində, şüurunda, təfəkküründə qoruya-qoruya yaşatdığı doğma dilin uzun bir dövr üçün qayğıdan məhrum olmasında daim söz ustaları, söz sərrafları özlərini günahkar hesab edir. Ümumiyyətlə, insan elə bir varlıqdır ki, əcəb ətrafında baş vermiş mənfiliklərə, problemlərə görə ilk növbədə özünü qınaq obyektinə olaraq seçirsə, bu onun xəlqiliyinə vətənpərvərliyinə, vicdanlı olmasına dəlalət edir” [26, s.52].

Cənubi Azərbaycan şairlərinin həssas yanaşdığı ana dili məsələsi qəzəl janrında qələmə alınan əsərlərdə də yüksək sənətkarlıqla ifadə olunmuşdur. Azərbaycan xalqına, onun tarixinə bağlı olan hər bir sənətkar dilimizə qarşı olan laqeydliklə barışmamış, etirazını poeziya vasitəsilə ifadə etmiş, narazılığını bildirmişdir. Bu cəhətdən Əli Şərif Dilçuyi Adsızın “Dilim” rədifli qəzəli bu baxımdan çox maraqlıdır. Nəsiminin, Füzulinin, Vurğunun dilinin tarixin sınaqlarından çıxdığını deyən şair yazır:

Gül-çiçəklər bəsləyən solmaz, gözəl bağıdır dilim!

Qarlı qışlardan çıxan yaz tək üzü ağdır dilim!

Hər necə bir hiss ola söylər bu qüdrətli kəlam,

Dalğalı coşqun dəniz, şimşək tək oynaqdır dilim.

Həm Koroğlu nərəsi, həm Əslinin fəryadını,

Əks edir bir güzgü tək, bax gör nə parlaqdır dilim.

Gah ucaldır bizləri, gah güldürür, gah ağladır,

Dərddə, həm şənlikdə öz xəlqilə ortaqdır dilim.

...Çox çalışır düşmən ki, bu dil ərsədən çıxsın daha,

Yaz ki, Adsız, görsün o xəlqim kimi sağdır dilim! [14, s.271]

Xalqımızın və ana dilimizin əbədiliyi, müqəddəsliyi Adsızın bu qəzəlində yüksək poetik ustalıqla və sənətkarlıq bacarığı ilə qələmə alınmışdır. Şair ilk öncə dilimizi solmaz gözəl bağa bənzətmiş, qarlı qışlardan çıxan yaz kimi üzüağ olduğunu bildirmiş,

eyni zamanda bu dilin dəniz kimi coşqun, şimşək kimi oynaq olduğunu qeyd etmişdir. Bu dildə həm Koroğlu nəbəsi, həm də Əsli fəryadı vardır. Dilimizin taleyi xalqımızın taleyi ilə ortaqdır. Zaman-zaman xalqımıza, torpaqlarımıza, vətənimizə uzanan nankor əllər həm də dilimizə qarşı uzandı, ona qadağalar qoyuldu, unutturulmağa, yaddan çıxarılmaya çalışıldı. Amma heç bir düşmən, heç bir işğalçı bunu bacarmadı, bacara da bilməz. Çünki bu dil, şairin də dediyi kimi, qəhrəmanların qanı ilə boy atıb, inkişaf edib, böyüyüb, çox sitəmlər, əzablar görsə də, bütün sınaqlardan üzəg çıxıb. Bu dil həmişəyaşardır.

Nümunə gətirilən qəzəldə siyasi motivlər, dilimizə qarşı zaman-zaman özünü göstərən qadağalara, məhrumiyyətlərə etiraz da özünü göstərir. Bir daha şahidi oluruq ki, Cənubi Azərbaycan poyeziyasında ana dili mövzusu qəzəl janrında da aparıcı mövqe qazanmış, qadağalara baxmayaraq inkişafdan qalmamışdır. Nə qədər çətin olsa da, ana dilimiz inkişaf etmiş, onunla bərabər qəzəl janrı da öz yaşamından qalmamışdır. Düzdür, bir tərəfdən yeni avropasayağı modern şeirlər qələmə alınmış, digər tərəfdən qəzəl yazan şairlər də öz yaradıcılıqları ilə ön sıralarda getmişlər. Belə gözəl qəzəllər yazan şairlərdən biri də Məlihə Xayyır idi. Onun “Susdum...” rədifli qəzəlinə baxaq:

*Yarpaq kimi soldum, səpələndim, yenə susdum,
Narın göz ələkərdən ələndim, yenə susdum.*

*Qasnaq soyulub, duz qalanıb hər yaram üstə,
Qasnaq soyularkən gilələndim, yenə susdum.*

*Gah sısqa yağışdan qurtarıb yağmura düşdüm,
Gah yanğın olub gilələndim, yenə susdum.*

*Həsrət şələsin çiyinə aldım, çölə düşdüm,
Yolçu kimi sevgi dilləndim, yenə susdum.*

*Hər dərdliyə yandıqca köz oldum, külə döndüm,
Hər közlü külün içrə bələndim, yenə susdum.*

Dan ulduzuyam, üzliüyüm heç an dəyişilməz,

Zülmət gecəsində səpələndim, yenə susdum [18, s.567].

Məliha Xayyırın qəzəl janrında yazdığı bu şeir söz yığınından uzaq, sadə və gözəl bir poetik nümunədir. Bu şeiri oxuduqca onu yazan şairin səmimiliyinə və sənətkarlığına inanırsan. Burada şair ifadə etmək istədiklərini gözəl, poetik nümunələrlə deyə bilir. Bu da qəzələ yeni ovqat, üslub gözəlliyi, rəvanlıq gətirir. Bir sözlə inqilabdan sonra yaranan qəzələrdə bu janrın poetik baxımdan zənginləşdiyinin şahidi oluruq. Həmin dövrdə qəzələ yeni ruh gəldiyini görürük. Cənub poeziyasında daha da nəzərə çarpan bu dirçəliş 1970-80-ci illərdən etibarən getdikcə daha da artır. Qəzəl janrının müəyyən təkamül keçdiyini, əhəmiyyətli mövqe tutduğunu görürük. Bu zaman kəsiyində meydana gələn qəzəllərin əksəriyyəti Azərbaycan türkcəsində yazılırdı. Bu həm də bütün qadağalara və məhrumiyyətlərə, rejimin təzyiqlərinə baxmayaraq, ana dilinin qorunub saxlanmasına yönələn addım idi.

Filologiya elmləri doktoru, dosent Pərvanə Məmmədli “Cənubi Azərbaycanda ədəbi-bədii prosesin inkişaf məsələləri” kitabında bu haqda yazır: “*Qəzəl janrına müasir şairlərin qayıdışı, hələ ki, bu zamanın yaşamaq enerjisinin tükənməsində idi. Digər tərəfdən xalqı düşündürən ən ciddi milli-sosial problemləri də söz tərkibi etibarilə türkləşdirilmiş qəzəllə deyilişinin geniş auditoriyası var idi. Bu janr muğamla həmahəng oxucu ilə yaxın ünsiyyət qurmağın ən optimal imkanlarını özündə ehtiva edirdi.*

Son illərdə mətbuat orqanlarında dərc edilmiş konkret nümunələr göstərir ki, Cənub poeziyasında qəzəl janrının inkişafı dayanmayıb. Lakin milli-ənənəvi oyanış poetik düşüncəyə də yeni yön verib və qəzəl janrı bədii təsvir, poetik leksikon baxımından inkişaf edir” [71, s.175].

1970-80-ci illər Güney Azərbaycan poeziyasında neçə-neçə sənətkar bu janrdan (qəzəl janrından) istifadə edir, yeni nümunələr yaratmaq üçün əllərindən gələni əsirgəməirdilər. Həm də bu nümunələr əsasən ana dilində yaranırdı.

Cənubi Azərbaycanda ana dilində gözəl qəzəllər yazan sənətkarlardan biri Hüseyn Kərimidir. Hüseyn Kərimi qəzəlin qədim və zəngin formasından məharətlə istifadə etmiş, dəyərli nümunələr yaratmışdır. Bir nümunəyə baxaq:

*Cahanda cahanı huşyar edən qələmdir, qələm,
Yatan camaatı bidar edən qələmdir, qələm.*

*Bu əsirdə bəşərin canını salan xətarə,
Başın bəlaya giriftar edən qələmdir, qələm [60].*

Şair burada işlətdiyi metafor ilə istəyinə nail olmuş, yeni düşüncəli bir qəzəl yaratmışdır. Eyni zamanda Hüseyn Kəriminin bu qəzəli ilə tanış olanda onun ana dilimizə necə dərinlən bələd olduğunun şahidi oluruq. Klassik Azərbaycan poeziyasında qəzəl janrının tarixi çox qədimlərə getsə də, 1970-80-ci illərdə yaranan qəzəllərdə şairlərin cəmiyyətin və xalqın ehtiyaclarına, arzu və istəklərinə uyğun qəzəllər yazdığına şahidi oluruq. Bunun özü də qəzələ yeni ruh verirdi. *“Bu dövrün qəzəllərində ənənəvi şeir anlayışı və mövzuları yanında, getdikcə aydın müəyyən edilməyə başlayan gerçək insani duyğuların, fərdi hiss və düşüncələrin, real həyat anlayışının əks olunduğu əsərlər ortaya çıxmağa başlayır. Təsvir edilən aşiq artıq xəyali bir varlıq deyil, canlı-qanlı gerçək bir insandır”* [99, s.42].

Bəli, Cənubi Azərbaycan ədəbi prosesinin davamçıları qəzəl janrına qaydış fonunda az iş görmədilər. Bu sənətkarlar şöhrət xatirinə deyil, xalqa xidmət etmək üçün bu janrı qorumaq, yaşatmaq, gələcək nəsillərə layiqincə çatdırmaq məqsədilə meydana atıldılar. Onlar qəzəl janrına yeni ruh, yeni nəfəs verməyə çalışdılar. Bütün bu cəhdlər Cənub Azərbaycan ədəbi prosesində qəzəl janrının yeni bir mərhələyə qədəm qoymasından, yeni yaşam enerjisi qazanmasından irəli gəlirdi. Qəzəl janrı, eyni zamanda poetik deyim tərzini və leksikon baxımından inkişaf edir, müəyyən təkamül prosesi keçirirdi. Bu janrda yazan şairlərin çoxu bədii təsvir və ifadə vasitələrindən məharətlə istifadə edirdilər. Biz çağdaş Cənubi Azərbaycan poeziyasına diqqət yetirsək görürük ki, bu poeziyada qəzəl janrına müraciət etməyən, qəzəl janrında şeirlər yazmayan şair tapmaq çox çətindir. Bir sözlə, biz, çağdaş Cənubi Azərbaycan poeziyasının əhəmiyyətli qollarından biri də qəzəldir desək, yanılmazıq. Son illərin

ədəbi nümunələrinə fikir verdikdə də bu janrın inkişafdan qalmadığının bir daha şahidi oluruq. Çağdaş Cənubi Azərbaycan şairləri bu janrdan məharətlə istifadə edirlər.

“Klassik Şərq poeziyası ənənələrinə sadıq qalan bu şairlər qəzəl janrının, eləcə də digər klassik şeir formalarına türk leksik-semantik vahidlərini gətirdilər. Ən çox da folklor nümunələrinə əsaslanmaqla əski üsluba formal yanaşmadan onu müasir şəraitdə bacarıqla istifadə edib, kanonik forma ilə aktual mövzunu ustalıqla birləşdirdilər” [71, s.173-174].

Düzdür, inqilabdan sonra yaranan ədəbiyyatda qəmgin notlar, ikiyə bölünmüş vətən həsrəti, bu faciədən doğan qəm-kədər, ağrı-acı aurası yetərincə idi. Eyni zamanda qəzəl janrında yaranan şeirlərdə yeni forma, məzmun və mövzu axtarışlarının müəyyən mənada şahidi oluruq. Əsas məsələlərdən biri də həmin şeirlərin fars dili ilə bərabər, doğma ana dilində yaranması idi.

“1978-1979-cu illərin məlum ictimai-siyasi prosesləri zamanı Azərbaycan dilinin inkişafında xüsusi mərhələ başladı. Ana dili problemi mətbuat səhifələrində də baş mövzuya çevrildi. Dərgi və qəzetlərdə onlarla şairin dillə bağlı şeiri çap olundu.

Ana dili mövzusunun işlənməsi bir məqama xidmət edir ki, bu da Azərbaycan dilinin yaşaması, inkişafı xalqın varlığını təsdiq edən əmil olmasıdır. Dilin poetik əksinə isə hər şairin mənsub olduğu poetik üslubun məziyyətləri özünü büruzə verir. İstər bayatı, qəzəl, istərsə də sərbəst şeir formasında bu mövzunun işlənməsində eyni poetik ruh, ictimai-siyasi mövqe hakimdir” [71, s.182-183].

Ümumiyyətlə, ana dilini qoruyub saxlamaq, yaşatmaq Cənubi Azərbaycan şairlərinin qarşısında duran ən müqəddəs məsələlərdən biri idi. Bu dili qoruyanlar elə bu dil uğrunda da canlarından keçməyə hazır idilər.

Cənubi Azərbaycan poeziyasında elə şairlər də vardır ki, onların yaradıcılığı, ümumiyyətlə, qəzəl janrındadır. Bu cür sənətkarlardan biri Rübab Səttaridir. O, 1978-ci ildə Ərdəbil vilayətində anadan olmuşdur. Onun “Ağlar” rədifli qəzəli bu janrın gözəl nümunələrindəndir:

*Hansı sözlərdən söz açdın, dağ yanıb daş ağladı,
Hansı gözlərdən danışdın, göz də yox, qaş ağladı.*

*Hansı ulduz, hansı aysan, sən mələksən, nazənin,
Görcəyin, əsdi qələm, tər tökdü nəqqaş ağıladı.*

*Bilmirəm Tanrı nə rəngilə yaratmışdır səni,
Qırmızı nar da utandı, gördü xaş-xaş ağıladı* [18, s.598-599].

Bu dövrdə sevginin ilahiləşdirilməsi məsələsi aparıcı olmasa da, sevgi mövzusunda şeirlər yazılır, bu mövzuya müraciət olunurdu. Eyni zamanda şeirdə tədricən yeniləşmə, müasirləşmə meyilləri ortaya çıxırdı. Fikrin poetik ifadəsi və üslub baxımından maraqlı nümunələr yaranırdı. Bir sözlə, Cənubi Azərbaycan poeziyası siyasi rejimin və sitemin təzyiqləri altında inkişaf edir, formalaşır və yenilənirdi.

Bu mövzu haqqında elmi ədəbiyyatdan oxuyuruq: *“Güney Azərbaycan şeirlərinin yaradıcılığında qəzəl həmişə mühüm yer tutub. Bu qəzəllərdə çox zaman ərəb-fars sözləri, tərkibləri ilə yüklənmiş ənənəvi məhəbbət və dini mövzularla yanaşı, real həyatı problemlər də geniş əks olunur. Şairlər şəxsi problemlərinin dar çərçivəsində qalmayıb, cəmiyyətin ehtiyaclarına diqqət yetirir, həyatdan doğan əsl həyəcanları öz şeirlərində ifadə edirlər. Bu deyilənlər Savalan, Sönməz, Həmid, Məhəmmədağa Zehtabi və Bəhrüz İmaninin yaradıcılığında daha çox nəzərə çarpır. Klassik Şərq poeziyası ənənələrinə sadıq qalan bu şairlər onu canlandıraraq yeniləşdirir, əksi üsluba formal yanaşmadan müasir şəraitdə ondan bacarıqla istifadə edib, kanonik forma ilə aktual mövzunu ustalıqla birləşdirirlər”* [47, s.12].

Məlumdur ki, gündəlik həyatımızda, yaxınımızda, ölkədə və ya qonşu ölkələrdə baş verən ictimai-siyasi proseslər ilk növbədə poeziyada öz əksini tapır. İran İslam inqilabından sonra Azərbaycan dili də Cənubi Azərbaycanda bir müddət öz inkişafında yeni mərhələyə qədəm qoydu. Anadilli ədəbiyyatda da canlanma, oyanma müşahidə olundu.

1970-80-ci illərdə ana dilində yazılan qəzəllərin sayı artsa da, bu qəzəllərin çoxu işıq üzü görmür, çap olunmur, əlyazma şəklində itib-batırdı. Çünki rejim ana dilində yazılan bütün ədəbi nümunələrin qarşısını almağa çalışır, onların çapına icazə vermirdi. Dövrün tanınmış şairləri, yazıçıları, ümumiyyətlə, ziyalıları isə Cənubi Azərbaycanda ana dilinin inkişafı üçün əllərindən gələni əsirgəmir, hər kəsi bu dili qorumağa

çağırırdılar.

Beləliklə, İran İslam İnqilabından sonra Güney Azərbaycan ədəbiyyatında, xüsusilə də poeziya nümunələrində milli-mənəvi dəyərlərin təbliği məsələsi önə çıxmışdı. Şairlərin əsərlərində qabartdığı əsas problemlərdən biri, bəlkə də birincisi ana dilinin saflığının qorunması məsələsi idi. Sənətkarlar poeziyanın köməyi ilə Azərbaycan türkcəsinə olan laqeyd münasibətə qarşı etiraz hissini ifadə edir, klassik poetik nümunələrdən ən çeviki və daha rahat əzbərlənəni olan qəzəl janrına müraciət edərək İrandakı yeni rejimin dil siyasətinin yalnız olduğunu bildirirdilər. Milli ruhun ana dilində ifadəsinin ən gözəl örnəyi sayıla bilən Əli Şərif Dilcuyi Adsızın “Dilim” rədifli, Məlihə Xayyırın “Susdum...”, Hüseyn Kəriminin “Qələm”, Rübab Səttarinin “Ağlar” rədifli qəzəllərində məhz həmin problemlər qaldırılır, həlli yolları təklif olunurdu. Bütün bu söylərə, şairlərimizin cəhdlərinə baxmayaraq, əfsuslar olsun ki, indinin özündə də ötən əsrin 80-ci illərində olduğu kimi Cənubi Azərbaycan poeziyasında ana dili məsələsi aktual mövzulardan biri kimi qalmaqdadır.

Cənubi Azərbaycanda ana dili uğrunda mübarizə məsələsi demək olar ki, həmişə aparıcı və vacib məsələlərdən biri olmuşdur. Bütün ağır terror və represiyalara, qadağalara baxmayaraq xalqın narazılığı, mübarizəsi şeirlərdə, poemalarda və hekayələrdə Güneyli sənətkarlar tərəfindən qələmə alınmış, əks etdirilmişdir. Hər qadağan, həbs olunmadan sonra şair və yazıçıların yaradıcılıqlarında türkçülük ideyaları, ana dilinə, soykökünə bağlılıq meyilləri daha da güclənmiş, geniş miqyas almışdır. Güney Azərbaycan şairləri həmişə bu qayə uğrunda çarpışmış, mübarizə aparmışlar. İran inqilabından sonra bu mübarizənin başında Səhənd, Həmid Nitqi və s. bu kimi qüdrətli sənətkarlar dayanırdılarsa, 80-ci illərdə artıq ana dilini qorumaq, müdafiə etmək uğrunda bir sıra şairlər də bu mübarizəyə qoşulmuşdurlar. Qeyd olunan dövrdə söz ustaları yazdıqları əsərlərlə xalqda milli ruhu inkişaf etdirməyə xalqı oyatmağa çalışırdılar. Bu sənətkarların arasında cavan şairlərin də sayı gündən-günə artır, sırası çoxalırdı. Xalqın içindən çıxan yazarlar bu məsələyə etinasız qalmır, hər zaman düşünür, yaradıcılıqlarına gətirirdilər. Bir sözlə, İran inqilabından sonra meydana gələn sənətkarlar odlu-alovlu, çətin və məşəqqətli bir yaradıcılıq yolu

keçirirdilər. Bütün bu qadağa və yasaqlara, çətinliklərə baxmayaraq ana dili məsələsi diqqət mərkəzində saxlanılırdı.

Güney ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biri də 1970-ci ildə Meşkin şəhərində doğulmuş Kiyan Xiyavdır. O, ana dilini “anama oxşarlığımdır” deyə vəsf edir. Türk dilini “*Füzuli kimi ah çəkən, Sabir kimi söz atan*” sonsuz nəsnələr adlandırır.

Anama oxşarlığımdır ana dilim.

Onun beşiyində böyüdü adım.

Layla, nazlama, oxşama türkülərində.

Dilimdə yırğalamasam adını olmaz,

Dilimdə yırqalamasam adını olmaz.

Anama oxşarlığımdır ana dilim

Kaşğarlı kimi aşını ağılar.

Füzuli kimi ah çəkər,

Sabir kimi söz atar,

Sonsuzluğa götürər məni sözcüklər [1].

Cənubi Azərbaycanda həmişə olduğu kimi bu gün də ədəbi dil problemi mövcuddur. Bunu yaranan ədəbiyyatda, yazılan əsərlərdə, meydana çıxan poetik nümunələrdə aydın görmək mümkündür. Şeirlərdə, poemalarda ədəbi dil normaları pozulur, qayda-qanunlar gözlənilmir, sözlər və ifadələr necə gəldi işlədilir. Bəzən seçilmiş ifadə, işlədilmiş söz leksik mənasına görə yerinə uyğun gəlmir. Bir çox hallarda şeir yazan şair sözləri də danışdığı formada, öz ləhcəsində, gündəlik həyatda işlətdiyi kimi də kağız üzərinə köçürür, ortaya çıxarır. Bu cür halların özü də ana dilimizin yaralanmasına, zədələnməsinə gətirib çıxarır. Bir məsələni də diqqət mərkəzində saxlamaq və daim xatırlamaq lazımdır ki, Cənubi Azərbaycanda yaşayan və yaradıcılıqla məşğul olan şairlər ana dilimizdə əsərlər yazmaqla bərabər, eyni zamanda fars dilində də ölməz sənət əsərləri yaratmış və fars dilinin təbliğinə, inkişafına da böyük töhfələr vermişdir.

“Bu gün Güney Azərbaycanda müqavimət, dirəniş ədəbiyyatı” ön plandadır. Əsərlərin əsas motivi ana dili və vətəndir. Bundan sonra kimlik axtarışı, azadlıq, eləcə də narazılıqlardan doğan daxili üsyan hissi kimi mövzular yer alır.

Güney Azərbaycanda yeni ədəbi nəsil çətinliklə də olsa, formalaşmış. Artıq özəlliklə son on ildə, internetin də yayılmağa başlanmasından sonra ədəbi yaradıcılığa meyil göstərən və sözün əsl mənasında modern üslubda əsərlər yaradan gənc nəsil yetişmiş. Çox sayda ədəbiyyat portalları və bloqlar yayınlanmaqdadır. Avropada və Amerikada yaşayan və çox dəyərli əsərlər yaradan yazarlar vardır” [47, s.14].

Hər bir yaranan əsər, meydana çıxan ədəbi nümunə yarandığı dövrün, mühitin və şəraitin güzgüsüdür, onu özündə əks etdirir. Bildiyimiz kimi 1992-ci ilin fevralında İranda ilk tələbə etirazları başladı. Bu etirazların əsas səbəbi Qarabağ müharibəsində İranın Ermənistanı arxa-dayaq durması oldu. Xalqın istəyi və tələbi haqq-ədalətin bərpa olunması, İranda Qarabağın Azərbaycanın əzəli və əbədi torpağı olması məsələsinin qaldırılması, Azərbaycanın haqq işinin tanınması tələbi meydana çıxsada İran rəsmiləri xain siyasət yürüdərək ədalətsiz qərar verib Ermənistanı müdafiə etdilər.

“1997-2001-ci ildə Hatəminin hakimiyyətə gəlməsi ilə demokratik ab-hava, ümumən canlanma yaratdı və tələbə hərəkatı milli hərəkata çevrildi. 2006-cı il mayın 22-də Babək qalasına ənənəvi yürüşə qoyulan qadağa ilə barışmayan narazı kütlə Cənubi Azərbaycanın iri şəhərərində – Təbriz, Ərdəbil, Miyana, Meşkin, Marağa, Urmi və digər bölgələrdə izdihamlı aksiyalar keçirmişdir. Bu tarixi-siyasi hərəkat Azərbaycan türklərinin – kültürəl həyatında silinməz izlər qoyaraq milli-ədəbi hadisəyə çevrildi. Ana dili uğrunda, milli kimlik uğrunda mücadilə nəticəsiz qalmadı. 2006-cı ildən sonra yaranan ədəbiyyat çox fərqli oldu. Farsca yazan azərbaycanlı yazarlar ana dillərinə qayıdaraq yeni əsərlər yaratdılar” [71, s.318].

1990-cı illərdən sonra Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı ədəbi axtarışlarla zəngin bir dövr yaşadı. Bir tərəfdən internet sahəsindəki irəliləyişlər, internet saytlarında yayımlanan ədəbi verlişlər, xeyli sayda ədəbiyyat səhifələri, digər tərəfdən Cənublu şairlərin müxtəlif məbat orqanları vasitəsilə dünya ədəbi prosesi ilə tanışlığı bu məsələdə mühüm rol oynadı.

Ədəbiyyata yeni ədəbi nəsil, 2000-ci illər ədəbi nəslı gəldı. Bu dövrdə yazıb-yaradan gənc şairlərin yaradıcılığında postmodernizmin təsiri yavaş-yavaş meydana çıxmağa başladı. Düzdür, bəlkə də, bu dövrdə yaranan əsərlərin çoxunda postmodernizmdən əsər-əlamət belə yoxdur, amma bu fakt da danılmazdır ki, 2000-ci illər nəslı postmodernizmdən təsirlənib yaradırdılar.

2000-ci illər Cənubi Azərbaycan poeziyasından danışarkən Heydər Bayatın, Fərhad Kərxudayinin, Sayman Aruzun, Lalə Cavanşirin, Ramin Cahangirzadənin, Leyla Kəhalinin, Məlihə Ərizpurun, Zaman Paşazadənin, Mustafa Şeyxporun və bir çox bu cür şairlərin adlarını çəkmək yerinə düşərdi.

Heydər Bayatın “Bu ölkə” şeirinə baxaq. Onun bədii düşüncəsi zərif, incə romantikanın içindən boylanan işığa bənzəyir:

Boynumu qucaqlamağa

Bilirəm,

Boyun çatmaz –

Bu ölkənin dar ağacları

Ucadır.

Belə ki, darları uca qururlar

Son görüşdə

Boynumu qucaqlamağa

Bilirəm,

Boyun çatmaz [47, s.236].

Bu kiçik şeir, əslində, böyük məna ifadə edir. Ölkədəki özbaşınalığa, hər an edam olunmaq həqiqətinə özünəməxsus şəkildə etiraz və bunu şeirə gətirmək bacarığı, istedadı şeirdəki misraların poetik ifadə gücünü artırır, onu daha oxunaqlı və ürəyəyatan edir. Ölkədəki vəziyyəti əsas tədqiqat obyektinə çevirən bu misralar 2000-ci illər Güney Azərbaycan şeirinin nəzərəçarpan xüsusiyyətlərini özündə əks etdirir. Bu, eyni zamanda Heydər Bayatın uğurudur. Vaqif Bayat mövzu və məzmun baxımından yaşlıları arasından seçilməyə çalışır.

Dandim bütün məbədləri,

Bir məbəd var ancaq

Orada adam Tanrıya inanır

Və kəpənək elə tələsik uçur ki,

Son anını

Orada yaşasın

Qucağın

Kəpənəklər məzarıdır... [47, s.237]

Bu şeir Vaqif Bayatın “Kəpənək şüuru” şeirindən bir parçadır. Bu nümunədə də şair maraqlı yanaşmaları ilə diqqəti cəlb edir. Bu şeirdə şair sözlərdən məharətlə istifadə edir, bəhrələnir. Elə ilk misralardan mücərrəd fəlsəfəçilik meyilləri, yeni üslub və deyim tərzini axtarışları özünü göstərir.

Vüqar Əhməd “Cənubi Azərbaycan poeziyası” (1950-2010) kitabında yazır: *“Cənubi Azərbaycan poeziyanın mövqeyi, müasirliyi, taleyi, fəlsəfə və estetik fikri həmişə düşünüülüb. XXI əsrin ilk onilliyində baş verən hadisələrin, eyni zamanda, texniki tərəqqinin demək olar ki, işıq sürətilə inkişaf etməsi dövründə poeziya və təbiəti, əxlaqda və mənəviyyatda oynadığı müstəsna rol Cənubi Azərbaycan poeziyasında öz yerini tapıb”* [26, s.388].

Güney ədəbiyyatında xüsusi çəkisi olan şairlərdən biri də Lalə Cavanşirdir. O, məşhur “Bayquş” dərgisinin hazırlanmasında yaxından iştirak etmiş, eyni zamanda uşaqlar üçün “Qaranquş” jurnalının yayımlanmasında xüsusi rol oynamışdır. Sonralar Amerikaya köç etmiş şairə yaradıcılığına ara verməmiş, rejimin azərbaycanlılara qarşı apardığı siyasətə dəfələrlə kəskin etirazını bildirmişdir. “Ayaq üstə tənhalıq”, “Dumanlı şeirlər” kitabları onu oxucularına sevdirmişdir. Şairə türkcə yazmağın tək cə ünsiyyət vasitəsi olmadığını, həmçinin həyat-məmat məsələsi olduğunu bildirmişdir. O qeyd edirdi ki, dil bir milləti sənədləşdirir, insanları milli kimliyinə qarşı etinasız davranmağın qarşısını alır. Fars dilində yazdığı şeirlərində belə, intizarda olduğu günlərə geri qayıdacağına, hüznü, yağışlı günlərin bitəcəyinə, xoş bir günə çevriləcəyinə, “köç etmiş durnaların” qayıdacağına inam ifadə edir. “Əsər” dərgisində çap olunmuş “Bu gün də” şeirində yazır:

در مرزهایم پائیز
دُرناها در کوچ
در مرزهایم تابستان
دُرناها بر نمی‌گردند
مثل یک روز دور دُرناها
بر می‌گردند به قصه‌های مادر بزرگ،
هم‌این‌قدر

*Sərhədlərimdə payız,
Durnalar köçdə.
Sərhədlərimdə yay,
Durnalar geri qayıtmır.
Uzaq bir gündə durnalar
Nənənin nağıllarına qayıdacaqlar
bu qədər... [103]*

2000-ci illərin şairlərinin yaradıcılığında təzadlar üzərində yazılan, qələmə alınan şeirlər də meydana çıxdı. Bu baxımdan da maraqlı nümunələr meydana qoyuldu. Bu cəhətdən Sayman Aruzun bir şeirinə diqqət yetirək:

*Ölmək istəyirəm sənin yolunda,
Bağışla, ölməyin yolun bilmirəm.
Bu qara həyatın, bu qara bəxtin,
İkiyə bölməyin yolun bilmirəm.*

*Bağışla, bağışla, məni bağışla,
Bizi öyrədiblər vidalaşmağa.
Tənha yataqlarda qoşa düşünmək,
Millətin içində tənhaləşməyə!*

*Gülləyə, qandala vurulan adam
İnsanın özünə vurula bilmir.
Ürəyin arxadan çox vurulubdur,
Bağışla gözünə vurula bilmir!... [47, s.242]*

2000-ci illər ədəbi nəslə müəyyən addımlarla yadda qaldı. Elə Sayman Arzunun “İkiyə bölməyin yolun bilmirəm” adlı bu şeiri də yeni ədəbi fikirli gənclərin ədəbiyyata gəlişindən xəbər verən şeirlərdən biridir. Sayman Arzunun şeirlərinin gözəlliyi onun özünəməxsus dil və üsluba malik olmasıdır. O, heca vəznində yazdığı şeirlərini bəzi yaşlıları kimi çağdaş dildə yazmır, sadəcə fikirlərini gözəl və yeni ruhda təqdim etməyi bacarır. Onun şeirlərinin gözəl intonasiyaya malik olması da bu əsərlərin bədii təsir gücünü artıran amillərdəndir.

Bu illərin poeziyasında ölüm düşüncələri, intihar, kədər motivləri də xüsusi yer tutur. Sanki həmin dövrün şairləri bu dünyadan küskündürlər, kədərliyə, yazdıqları qəmli notlar üzərində köklənib. Ramin Cahangirzadənin “İntihar” şeiri baxımdan çox maraqlıdır:

Sabah,

Yağmurlar şəhərində

Günəş kəndiri ilə

Özünü asacaq buludlardan

Bir adam...

Şəhərə hay düşəcək...!

Kənd pıçıldasaq...!

Qara buludlar

Bıçar çəkəcəklər

Oyanacaqlar çiçəklər.

Saçlarını yolacaq yağmurlar

Sabah göz üzündə

Bir adam göyərəcək

Sabah damdan - dama damacaq

Bu adam... [47, s.250]

Təxminən 90-cı illərdə Şimali Azərbaycan poeziyasında baş qaldıran ümitsizlik, inamsızlıq, ölüm sevdası, ölüm anlayışının ədəbiyyata gətirilməsi, davamlı olaraq bu mövzuya müraciət edilməsi 2000-ci illər Güney Azərbaycan şeirində davam edir, ayrı-ayrı şairlərin yaradıcılığında meydana çıxırdı. Sanki bu şairlər dünyadan qaçmaq,

həyatı tərk etmək, ətrafdakılardan uzaqlaşmaq uğrunda yarışa çıxıblar: “Sabah damdan-dama damacaq bu adam...” ifadəsi gözəl poetik nümunədir, burda eyni “d” samitinin təkrarlanması mükəmməl alliterasiya nümunəsi yaratmışdır və bunun özü şeirə gözəl poetik rəng qatır. Amma sonunda intizar var, bu dünyadan getmək, yoxluğa, heçliyə, boşluğa çəkilmək düşüncəsi var. Sanki şair yorulub. Bu şeir sanki sabaha sağ çıxacağına ümidi olmayan bir adamın pıçıltıdır. Bu misralar eyni zamanda bu dünyadan bezmiş, yorulmuş, incimmiş adamın ruh halını meydana qoyur.

Ümumiyyətlə, 2000-ci illər Güney Azərbaycan ədəbiyyatının, bu ədəbiyyatın yaradıcısı olan gənc və ya orta nəslin yazdıqlarına diqqət yetirdikdə onların keçdiyi yolun çətin və ziddiyyətli olduğunun şahidinə çevriləcəyik. Bu dövrün ədəbiyyatı çətin, mürəkkəb, ziddiyyətli olduğu qədər də zəngindir. Əvvəlki illərdə bədii yaradıcılığa başlayan şairlər bu dövrdə dünya ədəbi mühitinə qoşulmağa çalışır, yeni forma və məzmun axtarırlar.

Öncə də qeyd etmişdik ki, bütün Güney Azərbaycan ədəbiyyatında, demək olar ki, bütün dövrlərdə poeziya şeir nəsrə üstələnməsi və bu ənənəvi hal almışdır. 2000-ci illərdə də bu ənənənin davam etdiyinin şahidi oluruq.

2000-ci illərdə ədəbiyyata yeni fikirli gənclər gəldilər. Bu nəsil Cənubi Azərbaycanda Çağdaş poeziyasının əsasını qoydu. Bu nəslin nümayəndələri, eyni zamanda, özlərindən əvvəl yazıb-yaratmış şairlərdən fərqləndilər.

Məsələn, Kiyan Xiyavın “Ölüm öpüşündən yanmış lələklər”, “Ah, gözlərimdə doğulmaq”, “Sarı saatlar dənizində” və s. kitabları çap olunub. O, Azərbaycan təbiətinin gözəlliyini vəsf etməklə yanaşı, yurddaşlarının yaşadığı məhrumiyyətləri də dilə gətirir, Azərbaycan qadının zərifliyini mədh etməklə bərabər, çəkdiyi əzabları, məşəqqətli həyat yolunu təsvir edir, yurddaşlarını Vətənə sədaqət, elinə, dilinə qayğı göstərməyə səs-ləyir, vəfalı və etibarlı olmağa çağırır. Ədəbiyyatla bağlı mövzularda fərqli düşüncələrə malik olan ədib 2014-cü ildə Azərbaycan Yazıçılar Birliyi tərəfindən “Mikayıl Müşfiq” mükafatına layiq görülmüşdür. Onun “Ölümnamə”, “Buyur yavalıq”, “Özündən özgə” kimi şeirlərində səmimi insani duyğular, Güney və Quzeyin ortaq problemləri əks olunmuşdur.

Bakının kədərli sabahlarında

ruhu düşgün görünür Qız qalasının.

Və Araz gülüşünün soyuqluğunda

çözülməz sirri yatır

doğulmadan boğulan bir Təbriz balasının [55].

Beləliklə, qeyd edə bilərik ki, dövrün poeziyasında Vətən ağrısı, yurd həsrəti, ana dili məsələsi özünəməxsus tərzdə nəzmə çəkilərək ifadə olunur və bədiiləşdirilir. Həmin mövzulardan ən səciyyəvisi, geniş və əhatəli olanı isə Güneydə ana dili məsələsidir. Göründüyü kimi, bu məsələ bu gün də öz aktuallığını və işləkliyini qoruyub saxlayır. Bütün çətinliklərə və məhrumiyyətlərə baxmayaraq, bu gün Güney Azərbaycan poeziyası maneələri aşaraq fəaliyyətdədir, hətta inkişaf edir, Cənubda ana dilimiz poeziya örnəkləri sayəsində cilalanır, bu dildə yazıya alınan bədii əsərlər isə xalqın istəyinin tərcümanı olmaq missiyasını öhdəsinə götürüb.

Bu fəsildə irəli sürülən müddəalar və əldə olunan elmi qənaətlər uyğun məqalələrdə öz əksini tapmışdır [33; 38].

III FƏSİL

MİLLİ MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRİN POEZİYADA FORMA AXTARIŞLARINA TƏSİRİ

3.1. Milli-mənəvi dəyərlər və poeziyada vəzn problemi

Əvvəlki dövrlərdə olduğu kimi XX əsrdə də Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatında poeziya aparıcı və ən mühüm mövqedə idi. Poeziyanın əsas tələbi və inkişaf yolu isə xalqın arzu-istəklərinə, həyatına, gündəlik məişətində baş qaldıran və meydana çıxan problemlərə, məlum tarixi hadisələrə köklənməsi idi. Dövrün şairləri bir tərəfdən şifahi xalq ədəbiyyatından tanış olduqları nümunələrdən bəhrələnir, digər tərəfdən ictimai-siyasi həyatda baş verən hadisələri nəzmə çəkir, başqa bir tərəfdən xarici ədəbiyyat nümunələri ilə tanış olub yeni müasir əsərlər yaradırdılar. Bu işdə dünya ədəbiyyatı ilə tanışlıq, bir sıra gənc şairlərin dünya ədəbiyyatından bəhrələnməsi, dünya ədəbiyyatının tanınan sənətkarlarının əsərlərini mənimsəmələri də öz töhfəsini verirdi. Bu gənc yazarların bəziləri milli məfkurəyə söykənərək azadlıq, üsyan, mübarizə ruhlu əsərlər yazır, bir qismi qələmini məhəbbət mövzusunda yazılmış şeirlərdə sınaqır, başqa bir qismi isə təbiət və s. mövzularda olan poetik nümunələr yaradırdılar. Məlum olduğu kimi, İran İnqilabı dövrünün yazarları çətin, məşəqqətli və mürəkkəb bir dövr yaşamışdılar. Amma bütün bu çətin və məşəqqətli, ağırlı-acılı ömür yolu keçmələrinə baxmayaraq, onlar yeni və müasir ədəbiyyat nümunələri yaratmaqda israrlı idilər. Bu sahədə biz Avropaya, Amerikaya mühacirət etmiş yazarların da fəaliyyətini xüsusi qeyd etməliyik. Bahar Bərdəli bu xüsusda yazır: *“70-90-cı illərdə mühacir şairlər artıq müdrək yaş həddinə çatmışdılar. İndi onların poeziyasında həyat, dünya, ölüm, olum kimi fəlsəfi düşüncələr əsas yer tuturdu. Yüksək pafoslu, inqilabi-romantik şeirlər öz yerini sakitcə həyat fəlsəfəsinə güzəştə gedirdi. Dünyanın hər üzünü görmüş, taleyin bəxş etdiyi ağrı-acıları yaşamış bu şairlər təbii ki, onun amansızlığını, vəfasızlığını, hər bir insan üçün öləri, ani olduğunu da poetik dildə deməliydilər və hər kəs bu fəlsəfi yüklü şeirləri öz duyduğu, düşündüyü, gördüyü kimi qələmə alırdı”* [9, s.78].

Cənubi Azərbaycanda İran İslam inqilabından sonrakı ədəbi prosesi nəzərdən keçirdikdə görürük ki, dövrün müasir poeziyası üç istiqamətdə davam və inkişaf edirdi: lirika, epik şeir və realist satira. Bu dövrdə lirik şeirlə yanaşı, epik şeirində də forma və janrlarının ideya-mövzu dairəsi genişlənir, sənətkarlar epik şeirdə də dərin fəlsəfi mənə ifadə etməyə çalışırdılar. Esmira Fuad bu baxımdan Şəhriyar məktəbinin rolunu xüsusi qabardaraq yazır: “1970-2000-ci illərdə Güney ədəbiyyatına məhz ustad Şəhriyarın ədəbi nəslı gəldi. Artıq formalaşmış Şəhriyar ədəbi məktəbinin ardıcılıarı yeni-yeni şeir və poemaları ilə “Güneydə söz sənətini daha sürətlə inkişaf etdirdilər” [45, s.126].

Şair Əbülfəzl Mühibbi Fazil “Utad Şəhriyar məktəbi” şeirində dahi sənətkarın özündən sonra Cənubda yaranan anadilli poeziyamızın inkişafına göstərdiyi nüfuzəddici təsiri bədii şəkildə ifadə edir:

Heydər babanı türk dilinə vasitə saldı,

Bütüin aləmləri aldı.

Özü getdi,

Sözü qaldı [23, s.76].

Şair Asim Ərdəbili də böyük sənətkarın ədəbiyyatımız üzərindəki təsir gücünü görür, cismən xalqımızı tərək etsə də, onun yaradıcılıq günəşinin hələ də solmadığını, onun irsinin ardıcılıarı tərəfindən davam etdiriləcəyini bildirirdi:

Bir zaman sən elinin nəğmə qoşan bülbülü oldun,

Bir zaman yurdumuzun ətir saçan sünbülü oldun.

Getdin, Azər elinin bir yaralı nisgili oldun,

“Həqqə doğru nə qaranlıq isə, el məşəli oldun”.

Dedigin hurilərə indi gedib sevgili oldun,

Əbədiyyət gülü oldun [4, s.69].

Lirik poeziyada olduğu kimi epik şeirdə də Şimali Azərbaycan və Türkiyədəki ədəbi prosesin təsiri duyulurdu. Bu da səbəbsiz deyildi. XX əsrin sonlarında internet xidmətlərinin və sosial şəbəkələrin bütün dünyada olduğu kimi Cənubi Azərbaycanda da yayılması, müxtəlif saytlardan, eyni zamanda bir sıra ədəbi saytlardan istifadə və bloqlarda tanışlıq bu təsirin əhatə dairəsinin genişlənməsinə təkan verirdi. Tədqiqatlar

bir daha göstərir ki, XX əsrin sonlarında Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatında həm lirik, həm də epik şeir öz növbəsində inkişaf etmiş, yayılmış, müasir və yeni obrazlar aləmi meydana çıxmış, həyatı tərənnüm etmişdir.

1979-2019-cu illər Güney Azərbaycan şeirinə yeni və daha cəsarətli bir nəfəs, müasir düşüncə və yaradıcılıq tərzı gəlđı. Həmin illərdə Güney Azərbaycan şeirində xalq adət-ənənələri, milli-mənəvi dəyərlər xalqın milli taleyinə, milli ruhuna, folkloruna bağılı olan sənətkarlar tərəfindən yaşadıılır, gələcək nəsillərə və bu nəslin nümayəndələrinə ötürülürdü. Dövrün yazarlarının yaradıcılığında mükəmməl bir yaradıcılıq meyli meydana çıxmışdı.

Görkəmli ədəbiyyatşünas Vüqar Əhməd özünün “Cənubi Azərbaycan poeziyası” (1950-2010) kitabında bu barədə yazır: *“1950-1980-ci illərdə Cənubi Azərbaycanda yaranan poeziya, klassik poeziyanın və şifahi xalq ədəbiyyatının təcrübəsini və ənənələrini davam etdirərək istər mənzum dramlarda, poemalarda, süjetli şeirlərdə, istər siyasi-ictimai və fəlsəfi parçalarda, istərsə də lirikada Azərbaycan şeirinin bütün əsas şəkillərindən – üçlük, dördlük, beşlik (müxəmməs), altlıq (müsəddəs), bayatı, çarpaz, gəraylı, rübai, tərkibbənd, müstəzad, qəzəl, türki, nəğmə, şərqi və sairə növlərdən çox müvəffəqiyyətlə və yaradıcı şəkildə istifadə etmişdir”* [26, s.243].

Bir sözlə, 1979-2019-cu illər Güney Azərbaycan poeziyasının, lirik və epik şeirinin meydana çıxmasında müxtəlif ictimai-siyasi proseslərin və məlum tarixi hadisələrin, şovinst rejimin xalqımızın başına açdığı bəlalardan, ağırı-acılardan doğan hisslərin təsirini aşkar görmək mümkündür. Bu poetik fikir axınını diqqətlə təhlil edib araşdırıldıqda şahidi oluruq ki, həmin dövrdə yaranan və meydana çıxan ədəbi nümunələri bir-biri ilə eyniləşdirən həm də forma və vəzn eyniliyi, oxşarlığıdır.

Nəzərə almaq lazımdır ki, inqilabdan sonra yaranan və meydana çıxan bədii ədəbiyyatda, daha doğrusu, poeziyada əsas problemlərdən biri dil məsələsi idisə, digər vacid bir problem də vəznlə bağılı idi. Vəzn və ölçü problemi təkə ideyanı ifadə etməkdə çətinlik yaratmırdı, eyni zamanda, yeni ədəbi növ və janrların meydana çıxmasını ləngidirdi, ədəbiyyatın işini çətinləşdirirdi. Doğrudur, İrən inqilabından sonra meydana çıxan ədəbi nəsil öncə də qeyd etdiyimiz kimi, öz sələflərindən bəhrələnsələr

də, yeni forma və janr axtarışlarına da baş vurmuşdular. Bu məsələdə dünya ədəbiyyatının təsiri də əhəmiyyətli rol oynamışdı.

Qeyd etdiyimiz kimi 1979-2019-cu illər Cənubi Azərbaycan şeiri dil problemi ilə yanaşı, vəzn problemi də yaşamışdır. Bunun əsas səbəblərindən biri inqilabdan əvvəl və sonrakı dünyagörüşü, ədəbi fikir və ifadə tərzində olan fərqli cəhətlər idi. Fərqli düşüncə tərzinin meydana çıxması poeziyaya da öz təsirini göstərmişdi. Yaranan boşluqlar dolmalı, ədəbiyyat özünəməxsus şəkildə yenilənməli, yeni forma və məzmununda inkişaf etməli idi. Bir sıra şairlər əksər hallarda özlərindən əvvəl ədəbiyyatda iz qoymuş sənətkarların yolunu gedib, yaradıcılıq metodunu mənimsəyib, onların üsullarını, söz və ifadələrini, poetik tapıntıları təkrarlamaqdan irəli gedə bilmədilər. Lakin digər qrup şairlər köhnəni təkrarlamaq yolunu seçmədilər. Onlar poeziyada janr və forma axtarışları edib, ənənəvi vəzn üzərində yeni cığır açdılar və modern məktəb yaratdılar. Bu məktəbin formalaşmasında isə mətbuatın rolu böyük idi.

“Əski nəsillər türkcə düşünüb, farsca yazırdılarsa, sonrakı nəsil, əksinə, farsca düşünüb türkcə yazırdı. Bu, xalqın faciəsi idi, taleyin qara hökmü idi, ondan qaçmaq mümkün deyildi. Güneydə hər dövrün ziyalılarının öz borcu, funksiyası olub. 1978-1979-cu illər İran inqilabının ardınca meydana çıxan ziyalılar (başda Cavad Heyət, Həmid, Nitqi, Məmmədəli Fərzanə, Məmmədtağı Zehtabi olmaqla) xalqa ana dilində danışmağı, yazmağı, öyrətdilər. “Varlıq” jurnalı bu yöndə bir məktəb oldu. Sonralar “Yarpaq” (Eyvaz Taha), “Dilmanc” (Əlirza Sərrafi), “Yaşmaq” (Səid Muğanlı) bu yola çıxdı, yeni ədəbi nəsli yönləndirdi” [47, s.20].

Poeziyadakı vəzn problemlərindən danışarkən, həm epik, həm də lirik şeirdə işlənən vəznlər haqqında bunu demək lazımdır ki, Şimali Azərbaycanda olduğu kimi 1979-2019-cu illər Cənubi Azərbaycan poeziyasında da hər üç şeir vəznindən – heca, əruz və sərbəst şeir ölçülərindən məharətlə istifadə olunmuşdur.

Ümumiyyətlə, Güney Azərbaycanda poeziyanın inkişafı və yayılması üçün həyat materialı həmişə bol olmuşdur. 1979-cu il İran inqilabı da mədəni həyatın gedişində xüsusi bir canlanma, oyanış yaratdı.

“1978-1979-cu illər İran inqilabından sonra yaradıcı ziyalılarda millətsevərlik, türkcülük hissləri daha da gücləndi. Xalqın uzun illər yaddaşında qalıb yaşayan aşığı

yaradıcılığına, dastanlara, qəzəl janrına geniş meydan açıldı. 1980-1990-cı illərdən başlayaraq, ədəbi prosesdə canlanma baş verdi. Ədəbiyyatda yeni nəsil, yeni dalğa gəldi” [71, s.214].

Dünya xalqlarının əksəriyyətinin yazılı ədəbiyyatlarında olduğu kimi, Azərbaycan ədəbiyyatına da folklor, şifahi xalq yaradıcılığı təsir göstərmişdir. Bu təsir həm poeziyada, həm də nəsrə də aydın hiss olunmaqdadır. Folklor yazılı ədəbiyyatımızın inkişafında, formalaşmasında və yayılmasında mühüm rol oynamışdır. Milli-mənəvi dəyərlər, xalq ağız ədəbiyyatı və xalq danışığı dili bütün tarixi dövrlərdə, xüsusən də XX əsrin ikinci yarısında meydana çıxan yazılı ədəbiyyata əsaslı təsir göstərmişdir. Ədəbiyyatın əsas vəzifələrindən biri insanı və cəmiyyəti mədəniləşdirmək, tərbiyələndirməkdirsə, digər vəzifəsi də milli-mənəvi dəyərləri qorumaq, onları gələcək nəsillərə çatdırmaqdır.

Əvvəlki dövrlərdə olduğu kimi İran inqilabından sonra yenə də Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatında poeziya başlıca mövqedə idi. Yeni ədəbiyyatda başlıca yeri və mövqeyi yenə də poeziya tuturdu. Çətinliklə olsa da, yeni bir ədəbi nəsil formalaşmışdı. Düzdür, bu nəsil həm dil, həm də vəzn problemi yaşayırdı. Eyni zamanda ədəbiyyatda yeniləşmə prosesi də özünü göstərirdi. Buna rəğmən müasir Güney Azərbaycan poeziyasının əsas və aparıcı istiqaməti lirikadır. Bir sıra görkəmli şairlər məhz lirika sahəsində fəaliyyət göstərir və bir-birindən dəyərli əsərlər yaratmışlar.

İran inqilabından sonra yaranan şeirlərin bir qismi üsyan, çağırış ruhlu əsərlər digər qismi isə birbaşa milli-mənəvi dəyərlərə və xalq yaddaşına bağlı idi. Yazarlar, eyni zamanda, poeziyanın dil və üslubca inkişafında yeni forma və məzmun axtarışlarına səy göstərirdilər. Bu istiqamətdə əsas yük İran inqilabından sonrakı mərhələdə mühacir həyatı yaşayan şairlərin çiyinlərinə düşürdü:

Bahar Bərdəli bu xüsusda yazır: *“70-90-cı illərdə mühacir şairlər artıq müdrik yaş həddinə çatmışdılar. İndi onların poeziyasında həyat, dünya, ölüm, olum kimi fəlsəfi düşüncələr əsas yer tuturdu. Yüksək pafoslu, inqilabi-romantik şeirlər öz yerini sakitcə həyat fəlsəfəsinə güzəştə gedirdi. Dünyanın hər üzünü görmüş, taleyin bəxş etdiyi ağrı-acıları yaşamış bu şairlər təbii ki, onun amansızlığını, vəfasızlığını, hər bir*

insan üçün ötəri, ani olduğunu da poetik dildə deməliydilər. Və hər kəs bu fəlsəfi yüklü şeirləri öz duyduğu, düşündüyü, gördüyü kimi qələmə alırdı” [9, s.78].

Görkəmli dilçi, akademik Tofiq Hacıyev göstərilən zaman kəsimində Azərbaycanın şimalı ilə cənubundakı dil təzahürlərini müqayisə edərək dil normaları haqqında yazırdı: *“70-80-ci illərdə Cənubi Azərbaycanın mətbuat orqanlarında Şimal normasının əlamətlərinə xeyli yer verilir. Bu Şimalda ədəbi normanın ciddiliyini, saflığını görən cənublu mühərrirlərin şüurlu hərəkətinin nəticəsidir”* [48, s.366].

Yeni nəslə təmsil edən yazarlar özlərindən əvvəl yaradıcılıqla məşğul olmuş sənətkarların yaratdığı əsərlərin təsirindən və sınağından çıxaraq Güney şeirini forma və məzmunca yeniləşdirmək, zənginləşdirmək istəyi ilə yazıb-yaradır, milli ruhlu əsərlər ərsəyə gətirməyə çalışırlar. Lirik şeirlə yanaşı, epik şeir, epik poeziya da inkişaf edirdi.

XX əsrin 70-80-ci illərində Güneydə Azərbaycan dilinə qoyulan qadağalar, Azərbaycan dilində yazılan əsərlərin çap olunmaması, bu əsərlərin nəşr məhdudiyyəti böyük bir uçurumun və boşluğun yaranmasına gətirib çıxardı. Bütün bu qadağalara və məhdudiyyətlərə baxmayaraq, XX əsrin sonlarında Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatında qəzəl janrının yeni nümunələri meydana gəlməyə başladı. *“Öz kökünü ərəb poeziyasında tapan qəzəl janrı, məlum olduğu kimi bütün Şərqdə, o cümlədən, Azərbaycan məkanında ən çox sevilən poetik janrlardan birinə çevrilmiş və daim bütün Şərq poeziyasında olduğu kimi, Azərbaycan poeziyasında da ön sıralarda gedən janrlardan biri olmuşdur”* [26, s.363].

İnqilabdan sonra yaranan poeziyada əvvəlki dövrlərdəki kimi şairlərin daha çox müraciət etdiyi qəzəl janrı xalq kütlələrinin zövqünü daha çox oxşayırdı. Lakin hər qəzəl Vahid, Şəhriyar qəzəli səviyyəsinə yüksələ bilmirdi. *“XX əsrin sonlarında bir çox sənətkarlar qəzəl janrında öz qələmlərini sınaqda. Onlardan biri Əbülfəz Əzimidir. Əbülfəz Əzimi (Dada) 1967-ci ildə Bədustan Bilurdi kəndində anadan olmuşdur. “Dada” təxəllüsü ilə şeirlər yazır. Müxtəlif mövzularda maraqlı qəzəllər yazmışdır. Onun poeziyasında klassik şeir ənənələri ustalıqla qorunub saxlanılır. Şairin “İlahi eşq” qəzəlini bir neçə beytinə fikir verək:*

İlahi! Bu nə hikmətdi, yanır pərvanə eşqindən,

Olub qərq məhəbbət dəl, qaçır hər yana eşqindən.

Gəlibdi imtahan versin mani eşqdə dildən,

Çıxıbdır təcəlləyə içib peymanə eşqindən.

İradə eyləyib görsün cəlvəsin bir gün,

Gedib huşdan, çıxıb başdan, olub divanə eşqindən...” [18, s.483-484].

Qəzəl janrında yazılmış bu şeirdə şairin özünəməxsus dəsti-xətti, deyim tərzini özünü göstərir. Məsələn, Əbülfəz Əziminin başqa bir qəzəlinə baxaq:

Yarım məni qürbətdə avarə qoyub getdi,

Bir ahilə sinəmdə min yarə qoyub getdi.

Yalvardım həbibini sən, dərdin demə ağyarə,

Dərdim dedi namərdi ağyarə, qoyub getdi.

O küsməzdi məndən, küsdürdüm özüm şayəd,

Ümidi qalib dildə mehparə qoyub getdi...

...Tək qaldın əcəb Dada! Dəryayı qəmə dalmış,

Aləmdə olan məhrəm əsrarə qoyub getdi [18, s.485-486].

Buradan belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, 70-80-ci illərdə Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatında qəzəl janrı yeni bir xətt üzrə inkişaf edib, formalaşmış və yeni bir tərzdə meydana çıxıb.

1980-ci illərdə Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatına yeni bir ədəbi nəsil, yeni bir nəfəs gəldi. Poeziyada bir-iki gənc yazar gözə dəysə də, şeirdə liderlik orta nəslin əlində idi. Şəhriyarın qoyduğu izlə gedən bu nəslin əsas davamçıları öz ustalarının ədəbi məktəbinin müəyyənləşdirdiyi və meydana gətirdiyi cığırla irəliləyir, epik şeirin yeni formalarını kəşf etmək üçün axtarışlar aparır, yeni söz demək uğrunda çalışırdılar. Bu dövr haqqında nikbin danışmaq olar. Epik şeirin ümumi mənzərəsini gözümüz önünə gətirdikdə Şəhriyar ədəbi məktəbinin davamçılarından Əlirza

Purbozorg Vafinin, Bəxtiyar Muğanoğlunun, Abbas Barizin, Mahmud Sadıqpur Şaminin, Abbas Kəriminin və s. sənətkarların irəlində getdiyinin şahidi oluruq. Əlirza Purbozorg Vafinin “Eynaliya salam”, Abbas Barizin “Eldayağına salam”, Mahmud Sadıqpur Şaminin “Kənd cevizi” poemalarında Şəhriyarın “Heydərbabaya salam” poemasının təsiri aydın duyulmaqdadır. Esmira Fuad “XX əsr Güney Azərbaycan epik şeiri” kitabında yazır: “... Əlirza Purbozorg Vafinin “Eynaliya salam” poeması da “Şəhriyar – Heydərbaba” məktəbindən qaynaqlanaraq yarandı. Şairin müqəddiməsindən aydın olur ki, Şəhriyarın “Heydərbabaya salam”ına yazılmış nəzirələr işərisində ən çox təqdir etdiyi poemalardan biri məhz “Eynaliya salam” olmuşdur” [45, s.126].

Bəli, “Heydərbabaya salam” poemasında yazılmış nəzirələr çoxdur. Onların əksəriyyəti xalq tərəfindən sevilmiş və geniş oxucu auditoriyası qazanmışdır. Bu əsərlərin bir çoxunda diqqəti cəlb edən süjetlər, xalq həyatının maraqlı təsviri, cəlbedici və yaddaqalan epizodlar az deyildir.

Abbas Barizin Şəhriyarın “Heydərbabaya salam” poemasına nəzirə yazdığı “Eldayağına salam” poemasının bir bəndinə fikir verək:

*Mən yatardım, anam oyaq qalardı,
Keçmişlərin bir-bir yada salardı,
Qəm saz ilə mənə lay-lay çalardı,
Anaların laylasının nəvəsi,
Uşaqların ruhlarının səfəsi... [14, s.231]*

Bu nümunələr sırf xalq şeiri üslubunda yazılmış gözəl əsərlərdir və maraqlısı da odur ki, elə bil eyni sənətkarın qələmindən süzülüb gəlib. Bu misralarda xalq həyatına, adət-ənənəsinə xüsusi yer ayrılır, folklor tərzini nəzərə çarpır və elə bu da oxucu tərəfindən maraqla qarşılır. Bu əsərlər haqqında düşünməyə, təhlil etməyə, fikir söyləməyə dəyər. Ümumiyyətlə, Cənubi Azərbaycan epik şeirinin tarixinə nəzər salsaq, epik poeziyanın çox maraqlı inkişaf yolunu keçdiyinin şahidi oluruq.

Esmira Fuadın da göstərdiyi kimi: “1980-2000-ci illər Güney Azərbaycan ədəbiyyatında Urmu gölü, Urmıya şəhəri və bu şəhərin görkəmli elm və sənət xadimlərinin bədii obrazlarına da yer verilir, bu mövzular poema yaradıcılığına da

sirayət edirdi. M.Ş.Şami “Məşrutə inqilabında Urmiyənin nəqşi poemasında azadlıq yolunda sınaqlardan çıxıb, Məşrutə inqilabında qan-can verən Zərdüştün qəhrəmanlara səngər olan odlar, sular şəhərinin başına gələn bəlalardan, qanlı-qadalı olaylardan söz açır” [45, s.126].

Məsələn, Ülkər Ucqar (Munirə Əkbərpüran) şeirlərinin birində rejimin qəsdli şəkildə Urmiya gölünü qurutmasını aşiqin qumral gözlərinə bənzətmə edərək həm yüksək sənətkarlıq nümayiş etdirmiş, həm də hakim rejimə qarşı eyhamı açıq-aşkar dilə gətirmişdir:

Sənin iki qurtumluq qumral gözüünə

Necə inanım?

O yekəlikdə

Urmi gölü

İlğimmış

Əlimi atanda duza çıxdı..!

Dalıram inanmıram..!

Cumuram, inanmıram..!

Boğuluram, inanmıram... [61]

Müasir Cənubi Azərbaycan epik şeirində daha çox nəzəri cəlb edən forma və struktur dəyişikliyi vardır. Bu ədəbiyyat nümunələri sırasında biz cənublu qardaşlarımızın xalqımızın Qarabağ itikisinə mərsiyə deməsi ilə də qarşılaşırıq. 1990-cı illərin epik şeirində müharibə, qaçqınlıq, işğal olunmuş torpaqların ağrı-acısı, ölüm düşüncələri və s. ilə bağlı müxtəlif mövzulara, əsərlərə rast gəlinir. Eyni mənərə 2000-ci illər ədəbiyyatında da yaşanır. Bu əsərlər içərisində Əli Daşqının “Əsir torpaq” (Qarabağ poeması) poeması xüsusilə diqqətəlayiqdir. Əsər bir neçə bölmədən ibarətdir. Əsərin birinci bölməsi Şuşa haqqındadır. Poemanın Şuşa bölməsinin bir neçə misrasına diqqət yetirək:

Gözəl Şuşa!

Dərələri tam sehirli,

Zİrvələri qoşa-qoşa

Kim qoyar ki, mən də qıyam

Yem olasan qurda-quşa?!.. [84, s.527]

Epik şeirə müraciətin özünün bir sıra mühüm qanunauyğunsuzluqları və tələbləri vardır. Eyni zamanda, epik növdə yazılan janrların özünəməxsus vəzifələri və ölçüləri vardır. Əli Daşqının “Əsir torpaq” poemasında bu qanunauyğunluqlar gözlənilmiş, ortaya Qarabağ həsrətli, Qarabağ haraylı bir poema çıxmışdır. Əsərdə şair narahatdır, kədərli, dərddir. Qəhrəman Şuşanın işğalı ilə barışa bilmir. Bu onu ağrıdır, incidir, ruhunu narahat edir. Sonrakı misralarda şair çiyinlərinə daha ağır yük götürür. Çəkdiyi kədərin üstünə bir də xəcalət gəlir. Şair Natəvanın ruhundan, Üzeyirdən, Xandan, Seyiddən, Bülbüldən utanır:

Cabbarı yada salanda

Nətavandan utanıram!

Üzeyirə üz tuturam,

Xana, Seyidə baxıram

Bülbül gəlir xatirimə

Düşürəm ölüm-dirimə

Görən

Oxuyacaq Xarıbülbül

Quşların toy-düyünündə?

Oynayacaq öz nəslinin balaları

Ölsəm də mənim yerimə?!.. [84, s.527]

Əli Daşqının Qarabağ hadisələrinə özünəməxsus yanaşma tərzini olan özəl baxışı var. Onun adına bir daha əmin olursan ki, Cənubi Azərbaycan ədəbi prosesinin davamçıları və iştirakçıları onsuz da çətinliklərlə və məhrumiyyətlərlə bol olan həyatlarında Qarabağ məsələsinə də biganə qalmamış, əllərində olan sülh silahı Qarabağ dərdinə də münasibət bildirmiş, haqq-ədalətdən yerini tutmasını arzulamışlar.

Əli Daşqının adını çəkdiyimiz “Əsir torpaq” poemasının digər bölmələri də ermənilər tərəfindən işğal olunmuş Azərbaycan ərazilərinə, şəhər və rayonlarına həsr olunmuşdur. Müəllif eyni zamanda torpaqlarımızın azad olunacağına, erməni faşistlərinin tapdağı altından qurtulacağına inanır:

Türk bac verməz...

Qala qurar hündür dağlar zirvəsində,

Qartal kimi!

Türk çəkinməz,

Dayaq olar gözü yaşlı, bağı qüssə ilə dolu

Oğlu ölmüş analara... [84, s.599]

Əli Daşqın türkün gücünə inanır, “*türk bac verməz*”, “*türk çəkinməz*” kimi ifadələr işlətməklə xalqda özünəinam hissi oyadır, özünəqayıdış ruhunun aşılmasına çalışır, mübarizlik əhval-ruhiyyəsinin meydana çıxmasına çalışır.

Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatında milli-mənəvi dəyərlərə daha çox sadıq qalan poeziya diqqəti cəlb edir. Ədəbiyyatımızın Şimal qolundan fərqli olaraq, cənublu şairlər şeirin klassik kanonlarına daha çox əməl edir və xalq şeir üslubuna daha çox meyil göstərirlər. Şair-tədqiqatçı Vüqar Əhmədinin ədəbiyyatımızın ümumi mənzərəsinə nəzər slaraq gəldiyi qənaət bu baxımdan diqqətəlayiqdir: “*Məlum olduğu kimi, xalqın ruhunun, zövqünün zənginliyinə dəlalət edən və mənəvi aləminin təzahür forması olan poeziya olduqca mürəkkəb bir sənətdir. Azərbaycan poeziyasının rüşeymi isə bilavasitə bayatılarda, xalq məsəllərində, ağılarda, gəraylılarda olduğu üçün ümumxalq bədii təfəkkürünün məhsuludur. Heç şübhəsiz ki, bayatılar, gəraylılar, qoşmalar bir adamın, iki adamın iştirakı ilə yaranmamışdır, yüz minlərlə insanın iştirakı ilə yaranmışdır. Bu poeziya bədii sözün ibtidai təşbehlər və oxşatmalar şəklindən daha dolğun, daha mürəkkəb ifadə vasitələrinə doğru təkamülü nəticəsində formalaşmışdır. Daha doğrusu, xalqın içindən seçilmiş insanlar zaman-zaman əllərinə qələm alıb bunu fərdi təxəyyüllərdən də süzgəcdən keçirib öz istedadlarına uyğun olaraq gözəl şəkildə vücuda gətirmişlər*” [26, s.234].

İran inqilabı ərəfəsində və ondan sonra meydana çıxan Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatında, xüsusən də poeziyanın yeni nümunələrində də ənənəvi sarsıntı, məyusluq, kövrəklik, dünyadan narazılıq və izzət ab-havası özünü göstərirdi. Ədəbi əsərlərdəki yenilik Azərbaycan dilinin ən gözəl ifadələrinin poeziyaya gətirilməsi, klassik ərəb-fars ibarələrinin türk qarşılıqları ilə əvəz olunması idi. Şairlər həm klassik poeziya ənənələrinə sadıq qalır, eyni zamanda, ədəbiyyata türk leksik-semantik vahidlərini gətiridilər.

1988-ci ildən başlayaraq, xüsusən də XX əsrin 90-cı illərində Qarabağ savaşı, işğal olunmuş torpaqların ağrı-acısı, qaçqınların və məcburi köçkünlərin ürəkağrıdıçı yaşayış tərzini, vətənin birliyi və bölünməzliyi məsələsi, yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, Əli Daşqın kimi vətənpərvər yazarların yaradıcılığında xüsusi yer tuturdu. Cənublu şairlərin Güney dərdinə bir də Qarabağ nisgili əlavə olunmuşdu.

“Mübarizə ideali, həqiqi mənəvi və əxlaqi dəyər, haqq axtarışında olan Güney şairləri bu gün də üzüntülərlə dolu bir yol gedir, azadlıq və qurtuluşun Vətəndə bərpa ediləcəyi günün gəlməsini gözləyirlər. Onların amalı Güney Azərbaycanın milli azadlığı, o taylı-bu taylı Azərbaycanın milli-mənəvi bütövlüyü uğrunda mübarizədir.

Atilla Maralanlı “Qarabağ ürəyimdir” poemasında oxucunun gözləri qarşısında təkcə Azərbaycanın Güneyinin deyil, Quzeyinin – Qarabağın da tarixini vərəqləyir. Burada xalqın keçməkeşli tarixinə bələdliyi şairin köməyinə gəlir” [45, s.248].

1980-1990-cı illərdə Cənubi Azərbaycan poeziyasında vətənpərvərlik mövzusunda yaranan yeni əsərlər tarixi əsaslara söykənirdi. Tarixin yaddaşından süzülüb gələn həqiqətlər bədii əsərlərə köçürülür, xalqa çatdırılırdı. 1990-cı illərdən sonra Cənubi Azərbaycanda türkcə və ya Azərbaycan türkcəsində yaranan ədəbi nümunələrin sayı getdikcə artmağa başladı.

İnqilabdan sonra Cənubi Azərbaycanda son dərəcə coşqun ictimai-siyasi hadisələrin baş verdiyi dövrdə yeni-yeni yazarlar və sənətkarlar, söz sənətləri meydana çıxdılar ki, onların bir çoxunun yaradıcılığında məhz Şəhriyarın dəsti-xətti, əsərlərində onun irsinin təsiri açıq-aydın duyulmaqda idi. “Heydərbabaya salam” poemasının forma ənənəsi müasir şairlərin yaradıcılığında özünü göstərməklə yanaşı, Şəhriyar şeirinin məzmununu yeni da formada meydana çıxırdı. Ədəbi axtarışlarla zəngin bu dövrün gənc yazarlarının çoxu özlərini Şəhriyar ədəbi məktəbinin davamçıları hesab edirdilər. 1990-cı illərdə də bu ənənə davam edirdi. Ümumiyyətlə, istər fars dilində, istərsə də Azərbaycan dilində yazılmasından asılı olmayaraq, Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatında yaranan əsərlərdə həmişə Azərbaycan ab-havası, Azərbaycançılıq ideyaları, klassik Azərbaycan şairlərinin təsiri və cığırı açıq-aydın duyulmuşdur.

Şəhriyarşünas Esmira İsmayılova “Məhəmmədhüseyn Şəhriyarın anadilli poeziyasında milli yaddaş və onun yaratdığı milli özünüifadə ənənəsi” adlı dissertasiya

işində bu xüsusda yazır: “*M.Şəhriyar “Heydərbabaya salam”ına həsr olunmuş cavab və nəzirələr içərisində Məhəmməd Əli Saibi, Bulud Qaraçorlu Səhənd və Əlirza Purbozorg Vafinin poemaları daha çox bəyənmişdir*” [59, s.24].

Tədqiqatçı sözügedən dissertasiya işində Həbib Sahirin bu poemanın təsiri ilə qələmə aldığı “Məktəb xatirələri” əsəri üzərində xüsusi dayanır, burada təkcə müəllifin fərdi xatirələrinin deyil, həm də Güney Azərbaycan əhalisinin həyat və məişətinə bədii güzgü tutulduğunu və bu aynada “Vətənin keşməkeşli, müsibətli hadisələrlə zəngin tarixinin canlandırıldığını” qeyd edir [59, s.24].

Ümumiyyətlə, xatirə motivli poeziya örnəkləri, ələlxüsus da uşaqlıq xatirələrinin poeziyada canlandırılması Şəhriyardan sonrakı Cənubi Azərbaycan şeiri üçün xarakterikdir. Məsələn, Mihən Kərimi “Taysız sevgi (ana)” qəzəlini belə başlayır:

Qaytar məni uşaqlığa, qoy sinənə qoyum başım,

Gözlərinə toxunaraq, atəyinə töküüm yaşım [75, s.8].

Düzdür, klassik şairlərimizin əsərlərində tarixən məhəbbət mövzusu aparıcı olmuş, ön planda verilmişdir. Lakin Cənubi Azərbaycan poeziyasının mövzu dairəsi, əsasən, ayrılıq nisgili, vətən dərdi, dil kədəri, azadlıq, müstəqillik arzuları ilə bağlı olmuşdur. Bu cəhətdən deyə bilərik ki, çağdaş Cənubi Azərbaycan şairlərinin toxunduğu mövzular və qaldırdığı problemlər klassiklərin toxunduğu məsələlərdən fərqlənir. Çağdaş şairlərin öndəgedənləri artıq qəlibləşmiş köhnə forma və janrlardan uzaqlaşaraq yeni vəzndə və üslubda yazmaq yolunu seçiblər.

1990-cı illərdən başlayaraq internetin yayılmağa başlaması, eyni zamanda bir çox Cənublu şairlərin dünya ədəbiyyatı və mədəniyyəti ilə tanışlığı yeni müasir modern ədəbiyyatın formalaşmasına meydan açdı. Heca, əruz və sərbəst janrlarda şeirlər yazan, əsərlər ortaya qoyan cavan nəsil formalaşdı. Bu nəslin münayəndələri poeziya sahəsində yeni, xüsusi tərz yaratmağa çalışdılar. Onu da qeyd etməliyik ki, yazılan və ortaya çıxarılan əsərlərin hamsının mükəmməl əsər və ya sənət nümunəsi adlandırmaq olmaz. Çünki 1813-cü ildə Gülistan, 1828-ci ildə isə Türkmənçay müqavilələrindən sonra Güney Azərbaycanda yaşayan və yaradan soydaşlarımızın öz ana dillərində danışmasına, yazıb-yaratmasına qoyulan qadağalar, fars rejiminin şovinist siyasəti iki əsr müddətində mütəmadi davam etdirilmiş, bütün bunlar xalqın ədəbiyyatına da öz

mənfi təsirini göstərmişdir. Amma mövcud qadağalara və çətinliklərə baxmayaraq, çağdaş Cənubi Azərbaycan şeiri, yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, dünya ədəbi proseslərindən də bəhrələnərək formalaşır, gözəl əsərlər yaranmışdır.

Müasir Cənubi Azərbaycan poeziyasının tanınmış simalarından Rəsul Yunanın poetik nümunələrinə nəzər salaq. O, sevgisini özünəməxsus şəkildə tərənnüm edir. Onun “Səni düşünmək” şeirindən bir parçaya diqqət yetirək:

Səni, düşünmək

Həyatı düşünməkdir,

Torpaq altda

Dar-düdük bir qəbirdə.

Günəşi gözləməkdir

Qarlı gecədə... [47, s.168]

Bu şeiri oxuduqda ilk sətirlərdən başlayaraq oxucunu cəlb edir, onu yormur və asanlıqla yadda qalır. Şeirdə eyni zamanda bir axıcılıq, oynaqlıq, rəvanlıq vardır. Şeirinin digər misraları da yeni formada və eyni ritmdə davam edir:

... Sadəcə,

Keçmişimdən bunlar yadıma gəlir.

Pəncərədən

Eşiyə baxdığım günlərdən...

Sizin apartmanınız

Uzaqda idi –

Yerlə göy üzünü qovuşan yerdə... [47, s.168]

Bu şeirin ömrünün nə qədər uzun olacağını dəqiq demək mümkün deyil. Amma burada bir həqiqət var ki, 1990-cı illər Cənubi Azərbaycan poeziyasının nümayəndələrinin bir çoxu öz yaşlılarından fərqlənə bilmək üçün həm klassiklərin əsərlərinə müraciətlər edir, onlardan bəhrələnir, həm də dünya bədii fikrinə yaxınlaşmağa çalışır, müasir, modern şeirlər yazmağa çalışırdılar.

1990-cı illərdə meydana çıxan yeni ədəbi nəslin nümayəndələri özlərindən əvvəl gələn ədəbi nəsilədən fərqləndi və onlar həm Şimali Azərbaycan ədəbiyyatından, həm də dünya ədəbiyyatından bəhrələnərək fərqli poetik nümunələr yaratmağa çalışdılar və

bu yolda bir sıra uğurlu cəhdlər etdilər. İran və Cənubi Azərbaycanın ictimai həyatına, sosial-siyasi vəziyyətinə dərinlən bələd olan vətənpərvər şairlər xalqın arzu və istəklərini özündə ehtiva edən əsərlər yazmaq üçün meydana atıldılar. Düzdür, bu dövrdə İranda və Cənubi Azərbaycanda demokratik ab-havadan danışmaq olmazdı. Eyni zamanda, 1990-cı illərdə Azərbaycanın əzəli və əbədi torpaqlarının işğalçı Ermənistan tərəfindən zəbt edilməsi, işğala məruz qalması, işğal olunmuş rayonlarda yerli azərbaycanlılara qarşı insanlığa sığmayan vəhşiliklərin törədilməsi, əsirlərə qarşı Ermənistanın amansız rəftarı və bu məsələdə İranın Azərbaycan əvəzinə Ermənistanı müdafiə etməsi, Ermənistanın işğalçılıq siyasətini və terrorizmini dəstəkləməsi xalq arasında haqlı olaraq ciddi narazılığa və narahatlığa səbəb oldu. Xalq ədalətin tərəfində idi. Bu narazılıqlar kütləvi etirazların başlanması ilə nəticələndi. *“İlk kütləvi etiraz dalğası Cənubda 1992-ci ilin fevralında başladı. İran rəsmilərinin Qarabağ müharibəsinin gedişində Ermənistana arxa durub kömək etməsi və Şimali Azərbaycanın itkilər verməsinə etiraz olaraq tələbələr küçələrə çıxdı, mitinqlərə başladı və həmin hadisə tarixə kütləvi etiraz hərəkəti kimi daxil oldu. Bütün bu hadisələrin önündə mətbuat və ədəbiyyat dayanır və onu istiqamətləndirirdi”* [71, s.287].

Milli-mənəvi dəyərlərin qorunması, gələcək nəsillərə çatdırılması, bütün baş verən hadisələrə və problemlərə baxmayaraq, poeziyanın qarşısında duran əsas məsələ kimi qalırdı. Düzdür, 1978-1979-cu illər inqilabından sonra bu istiqamətdə müəyyən işlər görülmüş, az da olsa addımlar atılmışdır. 1990-cı illərdə isə ədəbiyyatda milli-azadlıq ideyaları, yenilik axtarışları, milli-mənəvi dəyərlərin qorunması istiqamətində aparılan işlərin əhatə dairəsi genişləndirilmişdir. Bu dövrün poetik nümunələrini diqqətlə araşdırdıqda həmin əsərlərdə vəzn problemi yaşanıldığının da şahidi oluruq. Bu da yeni formaların yaranmasını qaçılmaz edirdi.

Vüqar Əhməd “Cənubi Azərbaycan poeziyası (1950-2010)” adlı kitabında yazır: *“Şimali Azərbaycanda Sovetlər birliyi dönməndə geniş yayılan formalar Azərbaycan müstəqil bir dövlət olandan sonra öz mahiyyətini itirmiş, cəmiyyətin tarixi inkişafı ilə meydana çıxan mövzuları əks etdirə bilməmiş, bunların əvəzinə ədəbiyyatımızda yeni, ədəbi prosesə uyğun olaraq xalqın istəyi ilə formalar meydana çıxmışdır. Cənubi*

Azərbaycanda isə daim parçalanmış vətənin ağrı-acısını yaşamaqla, əvvəllər qəddar şah rejiminə qarşı, şah devrildikdən sonra, əsasən, sözlü mənalarla fars şovinizminə qarşı işlənən formalar meydana gəlmişdir” [26, s.356].

Yeni nəslə təmsil edən yazarlar mövcud Cənub şeirini forma və məzmunca yeniləşdirmək istəyi ilə yazıb-yaradır, ədəbi axtarışlarını davam etdirdilər. 1990-cı illərdə yaradıcılıqla məşğul olan bu yazarların əksəriyyəti yeni yaranan ədəbiyyatda öz paylarının olması üçün meydana atılmışdılar. Bu dövrdə Şimali Azərbaycanda olduğu kimi Cənubda da modern şeir əhəmiyyətli dərəcədə fəallaşmış, gənc şairlərin yaradıcılığında xüsusi yer tuturdu. Eyni zamanda nəzərə almaq lazımdır ki, XX əsrin 90-cı illərində ədəbi nəsillər arasında müəyyən anlaşılmazlıqlar da meydana çıxırdı ki, bu da bəzi gənc nəsil nümayəndələrinin yanlış cəhətləri idi. Pərvanə Məmmədli bu xüsusda yazır: *“Cənubi Azərbaycanda ədəbi-bədii ədəbiyyata gələn avangard nəsil sənət prinsiplərini şüar, tələb, bəyanatlarla irəli sürən daşlaşmış, kirəcləşmiş mövqeləri birdəfəlik, kökündən qoparmağa çalışırdı.*

Bu dövr şairləri şeirdə düşüncə dəyişiklikləri yaratmaqla əsərlərində insan, cəmiyyət və onun problemlərindən bəhs etməklə ədəbi mühitdə digərlərinə örnək oldular. Bir çox şairlər şeirin formasında dəyişikliklər etməyə, ideya və məzmunu yeni formada ifadə etməyə çalışdılar” [71, s.216].

Bu bölümdə Güney Azərbaycan poeziyasında milli-mənəvi dəyərlər və vəzn problemi məsələlərinə nəzər saldıq. Belə bir qənaətə gəldik ki, poeziya müasir tələblərə cavab verə bilmək üçün mürəkkəb və çoxşaxəli hadisələr aləminə baş vurmalı, milli-mənəvi dəyərlərə söykənməli, ictimai tərəqqiyə xidmət edə biləcək keyfiyyətləri üzə çıxarmalı, sənətkarlığın çoxçalarlı, min rəng və boyalı sirlərinə yiyələnəməlidir. Meydana çıxan əsərlər əruz və heca vəznlərinin tələblərinə tabe olmalı, mövcud qanunauyğunluqlar gözlənməlidir. Yalnız yüksək idealın sənətkar zəhməti ilə, sənətkarlıq sirləri ilə vəhdətinin gözəl bədii əsər nümunələri yaradacağına ümid bağlamaq olar. Cənub həyatında, cənub ədəbi mühitində bu tələblərə zəngin və əvəzsiz zəmin vardır.

3.2. Poeziyada poetika məsələləri

Artıq qeyd etdiyimiz kimi, İranla Rusiya arasında 1813-cü ildə bağlanmış “Gülüstan” və 1828-ci ildə bağlanmış “Türkmənçay” müqavilələrindən sonra ikiye parçalanmış xalqın ədəbiyyatı da taleyi kimi bölünmüş, vahid ədəbi proses halında deyil, Şimal və Cənub qanadlarına bölünərək iki müxtəlif istiqamətdə inkişaf etmiş, meydana çıxmışdır. Zaman keçdikcə Şimali Azərbaycanda yaşayıb-yaradan yazarlar Rus və Avropa ədəbiyyatından bəhrələnərək yeni tipli əsərlər yaratmağa nail olsalar da, Cənublu soydaşlarımız bu seçimdən məhrum qalmış, İran rejiminin qadağalarından və tələblərindən kənara çıxma bilməmişdilər. Onların yaradıcılığı uzun müddət klassiklərin ortaya qoyduqları bədii əsərlərin təsirindən uzaqlaşma bilməmiş, oxşar nümunələr şəklində yaranmış, klassik divan ədəbiyyatı səviyyəsində davam və inkişaf etmişdir. Bu təsir uzun müddət Cənublu soydaşlarımızın əsərlərində hiss olunmuş, aydın şəkildə nəzərə çarpmışdır. Düzdür, bu illər ərzində Şimali Azərbaycan ədəbiyyatında yaranan əsərlər haqqında da sovet ideologiyasının istəklərindən kənar idi, – deyə bilmərik. Elə Şimali Azərbaycanda da yaranan ədəbi əsərlər müəyyən senzura nəzarətindən və tələblərindən keçir, sonra ictimaiyyətə təqdim olunurdu. Amma bu proses, təbii ki, Cənubi Azərbaycanda daha ciddi olmuş, konkret qadağalar şəklində ortaya çıxmışdı.

Bu barədə Esmira Fuad “XX əsr Güney Azərbaycan epik şeiri” kitabında yazır: *“XX əsr Güney Azərbaycan ədəbiyyatı anadilli və farsdilli poetik mətnlər də daxil olmaqla, ideya-məzmun, forma, janr, sənətkarlıq və üslub baxımından bədii fikir tariximizin ayrıca bir mərhələsi kimi xarakterizə olunur. Bu mərhələdə, xüsusilə də XX əsrin 20-ci illərinin əvvəllərindən 80-ci illərədək Güney Azərbaycanda yaranan anadilli ədəbiyyat bəzi istisnalar olmaqla, siyasi basqı və təzyiqlər altında, əksər hallarda isə gizli şəkildə yayılmış, Şimali Azərbaycanda yaranan ədəbiyyatın ideya əsasını isə sovet ideologiyası, marksizm-leninizm təlimi və onun müxtəlif istiqamətlərdə təzahür edən fikir cərəyanları təşkil etmişdir”* [45, s.13].

Torpaqlarımızın bölüşdürülməsindən uzun illər keçməsinə baxmayaraq, Azərbaycanın qabaqcıl ziyalıları, vətənpərvərlər o sahili bu sahilə birləşdirmək üçün yollar axtarmağa başlamışlar. Bütöv Azərbaycan ideyası və amalı uğrunda mübarizə

aparan, milli birliyi qorumağa nail olmaq üçün ədəbiyyatla, şair və yazıçılarla bərabər siyasi xadimlərdən də danışarkən Ümummilli lider Heydər Əliyevin adını mütləq çəkməliyik.

Musa Qasımlı haqlı olaraq yazır: *“İkinci Dünya müharibəsi illərində gənc yaşlarından xüsusi xidmət orqanlarında işə başlayan Heydər Əliyev Cənubi Azərbaycanda da fəaliyyət göstərərək azərbaycanlıların hüquqlarının qorunmasında, siyasi və ictimai təşkilatların yaradılmasında, müstəqillik, birlik ideyalarının formalaşmasında, Şimala birləşmək istəklərinin gücləndirilməsində mühüm rol oynamışdır”* [64].

Bu günkü Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatında müşahidə olunan poetik özəlliklər və yeniliklərdən danışarkən ötən əsrin 80-ci illərindən Güney poeziyasında öz sözünü demiş yazarlardan söhbətə başlamalıyıq. Çünki bütün çətinliklərə və məhrumiyyətlərə baxmayaraq, çağdaş Cənub poeziyasında yeni cəhdlər məhz həmin illərdən ortaya çıxmağa başlamışdır.

“Hər bir xalqın, eləcə də hər bir dövrün poeziyasına onun özünəməxsus poetik qanunlar çərçivəsində baxılması tələb olunur” [67, s.5].

1980-ci illərdə yaranan poeziya başlıca olaraq əruz və heca vəzninin müxtəlif formalarında öz əksini tapmışdır. Cənubi Azərbaycanda və İranda baş verən ictimai-siyasi proseslərin təsiri ilə ədəbiyyatda taleyüklü məsələlərə, xalq həyatına, insana münasibətdə baxışlar dəyişmiş, bu da poeziyaya öz növbəsində təsirini göstərmişdir. Ölkədəki vəziyyət Cənubi Azərbaycan şeirinə öz mövzularını gətirmişdir. Bu dövrdə yaranan şeirlər gül-bülbül, yar vəfasızlığı və sevgi şeirləri deyil, daha çox xalqın narazılığını, qəzəb və nifrətini əks etdirirdi. Ədəbiyyatda milli ruh, vətəndaşlıq mövqeyi, çağırış, vətənpərvərlik duyğusu güclənmişdir. 1980-ci illərin əvvəllərindən başlayaraq ictimai-siyasi dəyişikliklərin, ölkədəki narazılıqların, dövrün ədəbiyyatımızın qarşısında qoyduğu vəzifələri Cənubi Azərbaycan poeziyası daha çevik və cəld həyata keçirirdi.

Ümumiyyətlə, ədəbiyyatın poetikası onun dövrün ictimai-siyasi hadisələri, cəmiyyəti düşündürən məsələləri özündə əks etdirdiyi zaman meydana çıxır.

Sabir Əmirov haqlı olaraq yazır: *“1978-ci ildə İslam İnqilabının qələbəsinin*

sonra ədəbi hərəkət yeni canlanma dövrünə qədəm qoydu. Bu illərin ədəbi hərəkətinin başlıca xüsusiyyəti irticanın sıxıntılı günlərində yaranmış əsərlərin üzə çıxması, yazıçı qələminə, anadilli ədəbiyyata müəyyən həddə qədər sərbəstlik verilməsi ilə xarakterizə edilir.

Bu illərin poeziyasında vətən, dil, milli varlıq, qardaş həsrəti kimi mövzular ön plana çəkildi. Mətbuat səhifələrində yeni imzalar görünməyə başladı. Bu adlar poetik aləmə yeni ab-hava gətirdilər. Saplaq, İmran Səlahi, Qəhrəman Xətibi, Ülyani, Qaflanlı, Nəsir, Həbib Fərşəbəf və digərləri yeni enerji ilə yazıb-yaratmağa başladılar. Əziz Səlamı Əlirza Miyanalı, Eldar Muğanlı, Hacı Herisli, Həsən İldırım, Hadi Qaraçaylı, Zülfüqar Kəmalı kimi şairlər böyük həvəslə poetik karvana qoşuldular. Bunların əsərlərində yüksək əhval-ruhiyyə, vətən və el sevgisi, milli mənlik və mədəniyyətə məhəbbət aparıcı motivi təşkil etdi” [31, s.229].

Ana dilinin sıxışdırılmasına qarşı etiraz nidası ucaldan vətənpərvər ədiblərimizdən biri də 1966-cı il təvəllüdü Hadi Qaraçaydır. O, “Barışa inanma, Fərihcəm!..” kitabında ana dili probleminə toxunmuşdur. Sənətkar iyirmi ilə yaxın qütbətdə yaşasa da, özünü bir an belə Vətəndən ayrı hiss etməyib, qütbəti vətəndən üstün tutmayıb. H.Qaraçay ona qucaq açan, mühacir olduğu eli bədii obrazlarla oxucunun gözü qarşısında belə canlandırır:

Şəhrin bu başında mənəm

Alçaq tavanların kiçik pəncərəsində.

Şəhrin o başında

Küçələri pul qoxuyan

Dillərini bilmədiklərim [93].

O, müsahibələrinin birində rejimin iç üzünü açıb göstərərək deyir: “*İranda siyasi hakimiyyət bizi türklüyümüzdən uzaqlaşdıran bir sistemin üzərində qurulduqdan , fars dili və mədəniyyətini təbliğ etmək üçün ümumiyyətlə türkün köklərini aradan qaldırmaq lazım oldu. Çünki bunun varlığı o sistemə bir təhlükədir. Türk varlığı və türklərlə əlaqəli olan hər şeyi aradan qaldırmaq üçün belə bir siyasi sistem seçildi” [51].*

Humanistliyi tam mənada fəlsəfi və ya əxlaqi bir quruluş bilsək, deyə bilərik ki, Hadi Qaraçay bütün mənalarda insanpərvər, humanist şairdir. Şeirlərində insanların alın yazısına inam ifadə edən şair həyatın keşməkeşli sınaqlarında onlara xoşbəxtlik və səadət diləyir. Onun “Səadət”, “Dostum” şeirləri bu baxımdan fərqlənir. Şair yalnız insanlara yox, təbiətin üç ünsürü ilə (yel, torpaq, su) səmimiləşərək onları özünə yaxın bir yoldaş bilir və dərini bölüşür. Bu da ən çətin anda yurduna, axar suya, ağaca müraciət edən “Dədə Qorqud” qəhrəmanlarını xatırladır.

Qadamı yellərə verirəm,

Aparır.

Ağrımı çaylara verirəm,

Götürür.

Dərdimi torpağa verirəm,

Çəkir... [105]

Bu baxımdan 1979-2019-cu illər Cənubi Azərbaycan şeirinin özünəməxsus xüsusiyyətləri və qanunauyğunluqları var.

Tədqiqat bizə belə bir nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, qeyd olunan dövrdə əvvəlki dövrlərdən fərqli olaraq, şairlər gözəl sənət nümunələri yaratmaqla bərabər, şeirlərində bədii təsvir və ifadə vasitələrindən, məcazlardan məharətlə istifadə etmiş və bu da onların yaratdıqları əsərləri daha mükəmməl və oxunaqlı etmişdir. Gəlin Həmid Nitqinin 1983-1994-cü illər aralağında yazmış olduğu “Köçmüş karvanlar izində” şeirinin “Təbrizim” hissəsindən bir neçə misraya baxaq:

...Budur,

Nazlı-nazlı durur

Önümdə

Canlı, cavan, təzə, şən,

Qızıl dağlar ətəyinə söykənən

Gəlin kimi al ipəkli Təbrizim,

Bal pətəkli

Gül-çiçəkli Təbrizim... [52, s.113]

Bu misralarda Təbriz nazlı gözələ bənzədilib. Bundan başqa “qızıl dağlar” birləşməsində gözəl epitet yaradılmışdır. Dağların ətəyinə söykənən Təbriz ifadəsində yaradılan metafor göz oxşayır, ürəyə xoş gəlir.

Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli tədqiqatçısı Pərvanə Məmmədli Güney ədəbiyyatında türkçülük meyillərindən danışarkən Təbrizli Əlini yada salır, onu “*İranda türkçülüğün ideoloqu*” adlandırır. Şairin Arazın hər iki tayında yaşayan azərbaycanlıların “Azəri” adlandırılmasına etiraz etdiyini, cənubluların da “türk” adlandırılmasını tələb etdiyini belə çatdırır: “*Özğələri bizə türk deməkdən çəkinmirlər, vəli özümüzünkülər cin bismillahdan qorxan kimi üşünürlər, çünki ya özlərinə etimad nəfsləri yoxdur və ya başqa yerlərdən dəstür və ya diktə belədir*” [70, s.157-158].

Son illərin Cənub şeirində türk bədii təfəkkürü, türkçülük meyilləri, türkçülük amalının inkişaf etdiyini, formalaşdığını görürük. Şair Bəhram Elçinin Şamludan tərcümə etdiyi “Nazlının ölümü” buna misal ola bilər:

Nazlı bənövşədi

çiçəklənərək:

– Qış bitdi...

müjdəsini

Veribən getdi [22, s.40].

Əhməd Şamlunu öz müasirləri ilə birləşdirən xüsusiyyətlərdən biri onun türkçülük, vətən düşüncəsi baxımından anadilli şairlərlə eyni mövqedə çıxış etməsi idi. Sabir Əmirov “Cənubi Azərbaycan milli-demokratik ədəbiyyatı (1941-1990-cı illər)” mövzulu doktorluq dissertasiya işində yazır: “*Əhməd Şamlunun əsərləri ilə müqayisə üçün Azərbaycan dilli poeziyadan nümunələr seçmək lazım gəlsə idi, Həbib Sahir, Səhənd, Sönməz, Şami, Haşım Tərhan, Saplaq, Abbas Bariz, İmran Səlahi, Barışmaz və neçə-neçə digər qələm sahiblərinin poetik xəzinələrindən kifayət qədər incilər tapmaq olardı*” [31, s.246].

Tədqiqat göstərir ki, XX əsrin 80-ci illərindən sonrakı dövrün Cənubi Azərbaycan poeziyası onun vətənpərvər nümayəndələrinin yaradıcılıq əzmi sayəsində bütün mənəvi qadağalara, yasaqlara baxmayaraq, vahid Azərbaycan ədəbiyyatının parçası olmağı bacarmışdır. Bunda güclü siyasi liderin – Heydər Əliyevin danılmaz xidmətləri

və Şimali Azərbaycanda yaşayıb-yaradan şair və yazıçılarımızın əməyi var. İran İslam İnqilabı zamanı və ondan sonra Cənubi Azərbaycan poeziyasında müşahidə olunan milli-mənəvi yüksəliş əslində XX əsrin 70-ci illərindən başlayaraq Şimali Azərbaycanda başlanan yeni mədəni intibahın məntiqi davamı idi. Belə ki, Cənublu şairlər Şimaldakı qardaşlarının səslərinə səs verir, onlardan bəhrələnir, ilham alırdılar.

1979-2019-cu illərin ədəbi prosesi özünəməxsus poetik xüsusiyyətlərə malikdir. Fars rejiminin Cənubi azərbaycanlılara qarşı yeritdiyi məkrli siyasət, qoyulan qadağalar, bu rejimə qarşı açıq və gizlin etirazlar, mübarizələr dövrün ədəbiyyatına da təsir göstərdi, eyni zamanda poeziyasını rəngarəng etdi. İran inqilabından sonra milli azadlıq ideali və mübarizə əzmi Cənubi Azərbaycan şeirində xüsusi bir mözvu kimi meydana çıxdı. Zamanın ictimai-siyasi hadisələri və şovinst rejimin qarşıya qoyduğu məhrumiyyətlər nəticəsində meydana mütərəqqi fikirli yeni şairlər və yazarlar gəldi. Həmin şairlər istibdadın zülmündən qorxmayaraq, çəkinmədən birbaşa üsyan ruhlu şeirlər yazmağa başladılar. *“Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatında istibdad dövründə ağır terror və repressiyalara baxmayaraq, xalqın narazılıq, nifrət və qəzəb duyğusunu əks etdirən şeirlər, hekayələr və s. yazılmış, folklor nümunələri toplanmışdır. Təbii ki, bu əsərlərin əksəriyyəti işıq üzü görməmiş, bəziləri isə məhv edilmişdi. Sandıq ədəbiyyatı adı qazanmış bu əsərlərin ələ düşəni İran inqilabından sonra yeri gəldikcə çap olunur, oxuculara çatdırılırdı”* [71, s.214-215].

İran İslam İnqilabından sonra folklora, milli-poetik ənənələrə qayıdış qəzəl, qoşma, gəraylı, bayatı, rübai, məsnəvi və s. kimi janrların şairlərin yaradıcılığında müraciət etdikləri əsas janrlara çevrilməsinə yol açdı. Dünya ədəbi təcrübəsində olduğu kimi Cənubi Azərbaycan şeirində də hüriyyət, azadlıq, vətən və millət idealları başlıca yer tutdu. Bu dövrdə söz deyən şairlərin əksəriyyəti azərbaycançılıq, türkçülük ideologiyasından çıxış edirdilər.

Digər tərəfdən, 1979-2019-cu illər ərzində yazıb-yaradan şairlər ölkədə baş verən tarixi hadisələrin tərkib hissəsinə və iştirakçısına çevrildilər. Bu dövrün poeziyası və onu ərsəyə gətirən söz sənətləri, şair və yazıçılar tarixdə baş verənlərə biganə qala bilməzdilər. Bütün bu proseslərdən danışarkən, eyni zamanda yaranan poeziya nümunələrini poetika baxımından da araşdırmaq lazım gəlir.

Görkəmli ədəbiyyatşünas Mikayıl Rəfili yazırdı: *“Poetika, əsasən, ədəbiyyatı, poeziyanın, yaxud şeirin məzmununu, qanunauyğunluqlarını, üsul və qaydalarını, texnikasını, formasını və b. mahiyyətini aydınlaşdırır”* [79, s.9-10].

İran inqilabından sonra yaranan poeziyanın da məzmununu, başlıca olaraq, heca və əruz vəzninin müxtəlif formalarında təzahür etmişdir. Dövrün şair və yazarlarının yaradıcılığında Vətən mövzusu və Vətən məhəbbəti xüsusi yer tutmuşdur. Eyni sözləri Cabir Vələdpur Müjdənin yaradıcılığı haqqında da deyə bilərik. Onun qələmindən süzülüb gələn misralar yaralı Vətənin başına gətirilən müsibətlərdən, zümlərdən xəbər verir:

Sidq ilə hər kim edibdir sənə xidmət vətənim,

Verdi torpağına busə tapıb izzət vətənim.

Həmlə ver üstdə bir düşmən qəddar oldu

Torpağın xəvan cavan ilə gülnar oldu.

Kərbəla vəqəsi səndə də təkrar oldu,

Peykərin üstünə çox dəydi cərahət vətənim... [18, s.312].

Vətənin başına gətirilən müsibətlər, əzablar göstərilən illər ərzində qələm sahiblərini çox düşündürmüş, narahat etmişdir. *“Kərbəla vəqəsi səndə də təkrar oldu”*, – deyən şairin ürəyi, qəlbi, şan-şan olur, Vətənin, elin, yurdun dərdinə üzülür, bağı yazılır.

Bu əhval-ruhiyyə həmin illərin bir çox şair və yazıçılarının əsərlərində özünü göstərir.

“Ədəbiyyatın gücü, əsl poetikası cəmiyyəti düşündürən məsələlərə vaxtında cavab verməsi ilə ölçülür.

Poetika, bir də hadisələri yaradan, həyatın axınına istiqamət verən insanların daxili aləmlərinə, onların mənəvi dünyasına bələdlik deməkdir” [32, s.33].

İran rejiminin qəti qadağaları dövründə azərbaycançılıq və türkçülük ideologiyasından çıxış edərək bədii əsər yaratmaq böyük cəsarət və qorxmazlıq tələb edir. İran inqilabından sonra dövrün öndə gedən yazarları məhz bu mövqedən çıxış etdilər və əsl qəhrəmanlıq nümayiş etdirdilər.

“Güney azərbaycanlılar ictimai-siyasi sahədə milli istək və arzularını reallaşdırı

bilməsələr də, 1978-1979-cu illər İran inqilabı mədəni həyatın gedişində xüsusi bir canlanma, dirçəliş mərhələsinin yaranmasına səbəb oldu...

1978-1979-cu illər İran inqilabından sonra yaradıcı ziyalılarda millətsevərlik, türklük hissləri daha da gücləndi. Xalqın uzun illər yaddaşında qalıb yaşayan aşiq yaradıcılığına, dastanlara, qəzəl janrına geniş meydan açıldı...” [47, s.11-12].

Güney Azərbaycan ədəbiyyatının inkişaf etməsində mühacirətdə və sürgündə yaşayan, yazıb-yaradan sənətkarların da müstəsna rolu olmuşdur. Ümumiyyətlə, Cənubi Azərbaycan mühacir poeziyasından danışarkən Hökümə Billurinin adını mütləq çəkməliyik. Hökümə Billuri Cənubi Azərbaycan mühacir poeziyasının yaradıcılarından biridir. Hökümə Billurinin poetik yaradıcılığı spesifik xüsusiyyətləri ilə seçilir:

Sən silah götürəndə götürdüm silah,

İrəli deyəndə irəli getdim,

Vuruş deyəndə vuruşdum.

Əkdimsə də, dərmədim barını,

Xəzanına, qışına dözdümsə də,

Görmədim baharını [10, s.15].

Bu şeirlə tanış olanda, hələ İran inqilabından illər öncə yazılmasına baxmayaraq, şeirdəki üsyan ruhunun şahidi oluruq.

Hökümə Billurinin həyatı və yaradıcılığı haqqında tədqiqat işi aparan Bahar Bərdəli yazır: *“Beləliklə, xalqın taleyi, Azərbaycanın bütövlüyü, onun vahid dili, məktəbi kimi məsələlər və bundan doğan mübarizlik, üsyankarlıq, şairənin yaradıcılığından ana xətt kimi keçir və bu ana xətt – qırmızı xətt onu bütün həyatı boyu tərk etmir” [9, s.47].*

Hökümə Billurinin qələmindən süzülən sevgi, məhəbbət şeirləri də poetik məzmununa görə gözəl sənət nümunələridir. Ayrılığın, didərginliyin ağrı-acısına dözüb tab gətirən Hökümə xanım sevgi şeirlərində də fikirlərini ifadə edərkən çətinlik çəkmir:

Göylərə nəzər sal hər səhər çağı,

Günəş oyadanda daşı-torpağı,

Hər səhər seyrə dal dərəni-dağı,

Gəzək bu dünyanı, gəzək sevgilim! [11, s.165]

Dünyanı gəzmək arzusu, Vətənin hər qarışını seyr etmək, Vətən sevgisi bu şeirdə də Hökümə xanımı tərək etmir, çünki bu hisslər illər boyu formalaşmış, onun ruhuna, varlığına hopub.

“Bu gün Güney Azərbaycanın çağdaş şairləri, yaradıcı gənclik “Füzulinin, Əliəğa Vahidin qəzəllərilə deyil, birbaşa Əlirza Nabdil Oxtayın, Nazim Hikmətin, eləcə də dünya miqyasında tanınmış, mənimsənmiş şeir, poeziya dəyərlərinin qapısından girərək” (H.Qaraçay) şeir, poema, yaxud hekayə-öykü, roman yazmağa başlayırlar.

Dünyada dinsiz-imansız dinçilərdən savayı, heç nədən, heç kimsədən qorxmadan söz meydanında Vətən naminə, azad Təbriz uğrunda savaşırlar” [44, s.49].

Cənubi Azərbaycan şeirinin, poeziyasının bu gününə nəzər saldıqda şairlərin əsas məqsəd, qayə, amal kimi qarşılıqlarına ana dilində yazmaq məsələsini qoyduqlarının şahidi oluruq. Bu, demək olar ki, Vətənin ikiyə bölünməsi anından şairlərin və yazıçıların, ümumiyyətlə, qələm sahiblərinin ən birinci vəzifələrindən olmuşdur. Öz ana dilində yazmağa üstünlük verən qələm sahibləri bu dili qorumaq uğrunda əllərindən gələni etməyə çalışmışlar. M.Arifin ana dili haqqında çox maraqlı bir fikri var: *“... Hər xalqın yaratdığı ən müqəddəs bir nemət, ən zəngin mənəvi xəzinə onun dilidir”* [3, s.271].

Çağdaş Cənubi Azərbaycan poeziyasına xas olan xüsusiyyətlərdən biri də şairlərin yaradıcılığında satirik meyillərin güclənməsi oldu. Bu da aydındır ki, M.Ə.Sabir, M.Ə.Möcüz kimi “ağsaqqalları” olmuş satirik şeir, təbii ki, it-bat ola bilməzdi. Cənubi Azərbaycan satirik şeirində “Molla Nəsrəddin” kimi qocaman dərgilərin əvəzsiz rolunu unutmamaq olmaz. “Molla Nəsrəddin”in ətrafında toplaşan klassik sənətkarların yaradıcılığı çağdaş Güney satirik şeirinə təsirsiz qala bilməzdi. Çağdaş Güney poeziyasında satirik şeirin gözəl nümunələrini yaratmış qələm sahibləri arasında Məcid Səbbağə (Yalqız), Həmid Arəşi Azad, Məhəmməd Riza Şövkəti, Əli Ətaiyyə, Məhəmməd Hüseyn Təhmasibpur və s. şairlərin adını çəkə bilərik. Bu sənətkarlar həyatda baş verən mənfiliklərə, özbaşınalılıqlara, xalqa zülm edən rejimə və

s. qarşı kəskin mövqedə dayanmış, onları satirik dillə tənbeh etmişlər. Bir nümunəyə baxaq. Yalqız deyir:

*Birdən itimin qurd dayısı gəlsə səfərdən,
Biz eyləməsək bir quzu qurban, nə deyərlər?
Damadıza eyləməsək peşkəş açan,
Bir sirf kilometrli peykan, nə deyərlər?
Biz əmqızıya toy payılıq almasaq indi,
Bir təxtə bitə məxməli kaşan nə deyərlər?* [29, s.81]

Gülüş hədəfinə çevrilən mövzuarın əhatə dairəsi geniş, həm də rəngarəngdir. Fars rejiminin törətdiyi bəlalərin ifşası, İranda Azərbaycan dilinə qoyulan qadağalara etiraz, dil məsələsi və s. Yalqızın satiralarının hədəflərindəndir:

*Ayılın, ey Vətən övladı, gəlin bir üz-üzə,
Seriyaalarda bu dil aşkara lağ olmadadır.
İstəyirlər ki, oyatmaq adıma yuxladalar,
İranda azəri övladı oyaq olmadadır.
Ölməyib Yalqız hələ, türk dilinə xor baxalar,
Xainin başına hər ləhzə çomaq olmadadır* [29, s.84].

Cənubi Azərbaycan ədəbi prosesinin davamçıları bu gün də baş verən hadisələrə münasibət bildirir, ədəbi hərəkətdə yaxından iştirak edirlər.

“Çağdaş Güney Azərbaycan poeziyasında satirik qələmilə küllü çalanlar kifayət qədər olmuşdur. Bunların sırasında hər iki Azərbaycanı təmsil edən, (atası Bakılı, anası Ərdəbilli) ürək xəstəliyi ilə əlaqədar həyatdan tez köçən, həm satirik şair, həm də satirik nəsr əsərləri yaradan İmran Səlahi, Tənqidi və satirik şeirlərilə tanınan, sosial mühitdən daha çox yazan Şəhrək, Nəccaroğlu, bütün yaradıcılığını yalnız satiraya həsr etmiş Nəsir Paygüzari və onlarla şairlər var ki, onlar cəmiyyətin haqsızlığına, köhnə adət-ənənələrə həddən-ziyadə bağlı olanlara, hər zaman iti baxışları, sərt qələmləri ilə cavab vermişlər” [29, s.86].

Araşdırmalardan da məlum olduğu kimi, 1978-1979-cu illər İran inqilabı millətin, xalqın arzu və istəklərini, tələbərini gerçəkləşdirə bilməmişdi. Elə buna görə də uzun illər Cənubi Azərbaycan poeziyasında, Güney şeirində şikayət, narazılıq motivli şeirlər

yazılmış, qələmə alınmışdır. Düzdür, sevindirici haldır ki, bütün bu çətinliklərə baxmayaraq müasir Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatında, eyni zamanda, yeni düşünülməli, çağdaş modern şeirlər də yaranmışdır. Bu da öz növbəsində çağdaş Cənub şeirinin uğuru sayıla bilərdi. Vüqar Əhməd müasir Güney Azərbaycan poeziyasının uğurlarından danışarkən məzmun və forma vəhdətini diqqət mərkəzinə çıxarır: *“Meydana gələn yeni məzmunun köhnə formaya qarşı çıxması, məzmunla forma arasındakı ziddiyyət, yeni məzmunun yeni formada ifadə olunması, yeni-yeni ədəbi formaların meydana gəlməsi öz növbəsində ədəbiyyatın inkişafıdır”* [27, s.12].

Dünyada baş verən hadisələr heç vaxt ədəbiyyatdan təsirsiz ötürməyib. Söz adamları tarix boyu global həyatda baş verən olaylara münasibət bildirmiş, onları öz yaradıcılıqlarında işıqlandırmışlar. Cənubi Azərbaycanda da belə oldu. 1980-ci illərdə millətsevərlik, türkçülük, milli mənlilik hissləri coşub-daşan ədəbi nəsil 1990-cı illərdə həm də Avropa modern şeirini mənimsədi. Hətta bu meyil o qədər güclü oldu ki, tez bir zamanda modern şeirin onlarla tanınmış nümayəndələri meydana çıxdı.

Pərvanə Məmmədli tərtibçisi və ön sözün müəllifi olduğu “Güney Azərbaycan ədəbiyyatı antologiyası”nda yazır: *“Çağdaş, modern şeirə körpüsəlanların önündə gedənlərdən biri Səhər xanım Rəiszadədir. Bu poetik hərəkəti açıq şəkildə ilk öncə Süleymanoğlu, Nigar Xiyavi, Nasir Merqatı, Nadir Əzhəri, Əziz Səlamı, Hadi Qaraçay, Səid Muğanlı, Heydər Bayat, Saleh Ətəyi, bir qədər sonra İlqar Müəzzinzadə, Məihə Əzizpur, Xosrov Bərişan, Elşən Böyükkənd, Ramin Cahangirzadə, Aydın Araz, Rəsul Yunan, Solmaz Məmmədrizayi, Türkan Urmulu, Ramin Cabbarlı, Məsud Haray, Ülkər Ucqar, Şəlalə Cavanşir, Ərsan Ərel, Duman Ərdəm, Aydın Araz, Zaman Paşazadə, Zibə Kərbasi yaratmağa səy göstərir və adını çəkə bilmədiyim digərləri bu yolda yeni cığırda irəliləyirlər”* [47, s.14].

Siyasi rejimin eybəcərliklərini, xalqın aşağı təbəqələrinin ağır yaşayışını, vətənə məhəbbəti təsvir edən şeirlərlə bərabər, eyni zamanda yeni modern ruhlu əsərlər də yarandı. 1990-cı illərdə yaranan poetik nümunələrdə diqqəti cəlb edən başlıca cəhət həm də müəlliflərin müasir mövzulara meyil göstərməsi oldu. Həmin çağlarda təzə söz demək üçün çalışan yeni nəslin nümayəndələrindən olan Rəsul Yunan sanki sözlə *“Yalqız adamın rəsmi”*ni çəkməyə çalışır:

Uzun bir küçədir
Və onun dibində olan
Bağlı qapı –
Yalqız adamın rəsmi
Rəsmdə görünməyən
Paslı pianodur
Yalqız adamın rəsmi.
Əsər yeldir
Solğun ay
Yalqız adamın rəsmi –
Bütün kədərlərin rəsmidir...
Qələbəlik [47, s.169].

Çağdaş Güney Azərbaycan şairlərinin yaradıcılığı ilə tanış olanda son illər Cənub şeirində poetizmin sürətlə dirçəlişinin şahidi olursan. “*Uzun bir küçədir yalqız adamın rəsmi*” – burada gözəl bənzətmə – təşbeh yaradılmışdır. Poetikada bu və ya digər dərəcədə diqqət mərkəzində olan məsələlərdən biri bədii təsvir və ifadə vasitələrindən məqsədəuyğun şəkildə istifadədir ki, biz bu şeirdə onu görə bilirik.

Ümumiyyətlə, poetikanın ədəbi-bədii və elmi-nəzəri müddəalarına böyük inamla cavab verə biləcək əsərlər sırasında onlarla çağdaş Cənubi Azərbaycan şairinin adını çəkə bilərik.

Rəsul Yunan 1968-ci ildə Urmiya gölünün kənarındakı bir kənddə anadan olmuşdur. Şair, yazıçı, tərcüməçi və dramaturqdur. Şairin çoxlu kitabları nəşr olunub, o cümlədən “Xoş günlər, sevgilim”, “Buz otelinin pilləkənlərində pianonu endirmək” şeirlər topluları, “Qar tarlasında daxma” (hekayə toplusu) və s. kitabları mövcuddur. Farsca və türkcə yazdığı əsərlərində Vətən, məhəbbət, həqiqət axtarışı, insanın səmimi duyğuları ön plana çəkilir. Cənubi Azərbaycan şairləri arasında ən çox tanınan sənətkarlardan biri olan Rəsulu sevdiren onun yüksək ustalıqla yazdığı postmodernist şeirləridir.

میداند تاریکی فقط

است روشن چقدر ماه

میداند خاک فقط
است مهربان چقدر آب دستهای
را نان دقیق معنی و
میداند گرسنه فقط
میدانم من فقط
زیبایی قدر چه تو
Ancaq qaranlıq bilir,
Ay nə qədər işıqlıdır.
Ancaq torpaq bilir,
Suyun əlləri necə mehribandır!
Çörəyin dəqiq mənasını
Ancaq ac adam bilir.
Ancaq mən bilirəm,
Sən necə də gözəlsən!... [104]

Dini-siyasi rejimə qarşı ən fəal mübarizə aparanlar arasında İlqar Müəzzinzadənin adını çəkmək olar, şairin türklük, azərbaycançılıq ideyalarını çəkinmədən ifadə etməsi onun həbs edilməsinə və müntəzəm nəzarətdə saxlanmasına səbəb olmuşdur. Eyni zamanda xalqın rifahının aşağı səviyyədə olması, millətin səfalət içində yaşaması şairi dərinədən narahat edir. “Qəbz” öykücüyündə haqqı dediyinə görə həbs edildiyini görürük: “Məni qandalladılar. Niyə ki, telefon qəbzini paylayanla bir fərqi varidi; o millətin dövlətə borclu olduğunu gündüzlər qapılara atırdı; mən isə dövlətin millətə borclu olduğunu, gecələr..!” [76]

Siyasi rejimin təzyiqlərinə ən çox məruz qalan şairlərdən biri də Məsud Haraydır. O, 1974-ci ildə Xoy şəhərində anadan olmuşdur, müasirlərindən onu daha çox fərqləndirən cəhəti şeirlərini daha kəskin şəkildə ifadə etməsi, vətənin azadlığı uğrunda fikirlərini qorxmadan dilə gətirməsidir, bu səbəbdən dəfələrlə həbs olunan şair ölkəni tərk etməyə məcbur olmuşdur, “Ankara” şeirində Vətəndən uzaqda olmasını qeyd edən sənətkar ana yurdunda işgəncələrə məruz qalmasını üstüörtülü şəkildə ifadə edir. O, kimsənin bu haqsızlığı bilməsini istəmir:

Vətəndən uzaqdayam

*O qədər də uzaq deyil.
Ankaradayam yəni.
Qar yağır.
Buradakı çisginliyin qucağındakı ağacların,
Bəbələr kimi üşüyür əlləri.
Amma mən
Əlcəklərimi onlara verəməm!
Axı
Dırnaqları çəkilməmiş barmaqlarımı,
Kimsə görsün istəməm [95].*

Bu şeirdə əlcək zalımın zülmünü ört-basdır etdiyi kimi məzlumun da ismətini qoruyur.

Bütün Güney şairləri kimi mədrəsədə ana dilində deyil, fars dilində təhsil alması onun sonralar doğma dilinin müdafiəsinə qalxmasına səbəb olub. Məsud Haray ana dilinin müdafiəsi uğrunda apardığı mübarizədə öz yoldaşlarının bu məsələ ilə bağlı səsinə çıxarmamasına kəskin etirazını bildirir.

*İçimdə özgürlük həvəsindən
Düşmənlərim hürkür,
Yoldaşlarım qorxur.
Bilməm,
Yoldaşlarımı düşmən,
Yoxsa
Düşmənlərimmi dost.
Yalnız
Düşmənlərimlə eyni yerdə deyiləm.
Bir tək
Qorxaq dostlarımı bilməm [102].*

Ümumiyyətlə, M.Harayın “Qurşun və şeir” kitabı Ankarada çap olmuş, qadağalara məruz qalmış dilimizin hayqıran səsidir.

Nadir Əzhəri 1965-ci ildə Tehranda ərđəbilli bir ailədə dünyaya gəlmişdir. Bir neçə şeir kitabı, “Ayaqüstü xatirələr” romanı və “Yelena” adlı poemasında rəngarəng mövzulara müraciət etmişdir. Onun “Yelena” poeması Cənubi Azərbaycan şairlərinin yaradıcılığı fonunda seçilir. Əsərin baş qəhrəmanı Yelena əvvəlcə humanist və sədaqətli insan obrazı, əsərin sonunda isə vəfasız sevgili, hətta sıradan bir fahişəyə bənzəyən qadın kimi təqdim olunur. O, sənətkar təfəkküründə qarşılaşdırılan həqiqi və xəyali sevgilinin qarşılaşdırılmasından doğan surətdir.

Kitabın əvvəlində Nadir Əzhəri kişinin və qadının natamamlıq hissini, yarımçıqlığı və ümitsizliyini qələmə alır.

Əzhərinin digər nadir əsərləri kimi, bu əsərinin üz qabığında da məşhur ekspressionist rəssamın “Edvard Munkun” tablosu həkk olunub.

Digər güneyli ədiblər kimi Nadir Əzhəri də Təbriz mövzusunda əsər yazmışdır. “Təbrizin yelləri” şeiri bu qəbildəndir. Bu poetik nümunədə şairin səmimi duyğuları, aşiqin qəlbinin hərarəti əksini tapıb:

*Gecə əsəndə yelləri Təbrizin
dostların get-gəlindən əmin oluram.
“və yelin gətirdiyi səsdə
itməyəcəyimə də...”
Gözlərim qaranlığa öyrənməmiş
qələmi nərdivan kimi saxlayıram,
Nıqqıldayaraq çiyinə çıxıram
sözcüklərin
heyrat adlı tozlu bacadan göz qoyuram:
... gedib-gəlir də ayaqqabıları,
yoldaşların...!
Hərəklərindən Ərkin asılıdır, hələ də
yüz illik asılmışları, Təbrizin,
əlim çatmır endirəm yoldaşımı, hələ də...
Gecə əsəndə yelləri Təbrizin
qurşunun səsində buluram birisini.*

Gecə əsəndə yelləri Təbrizin

dosların get-gəlindən

Ah əmin oluram...! [89]

Göründüyü kimi, Nadir Əzhəri burada Təbrizin yelləri obrazından azadlıq uğrunda mübarizəyə qalxan mücahid yoldaşlarını təqdim etmək üçün yardımçı vasitə kimi istifadə edir. Məsələn, şair deyəndə ki, Təbrizin yelləri əsəndə “*dosların get-gəlindən əmin oluram*” o, məsləkdaşlarının azadlıqda və salamat olmasından xəbər tutmasını çatdırmaq istəyir. Əfsus ki, Təbriz küləyi əsəndə bəzən asılmış cəsədlərin qoxusunu gətirirdi.

Uğurlu “kibriti” hekayələr müəllifi olan Məlihə Əzizpur çağdaş Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatının modernist və bəzilərinin fikrinə görə, postmodernist nümayəndələrindən biridir. Əsərlərində poetik axar və uğurlu ədəbi axtarışlarının nəticəsindən formalaşan fikirləri onun yüksək yaradıcılığından və istedadından xəbər verir. Güneydəki xalqımız üçün vacib olan ictimai məzmun, özünəməxsus poetik obrazlar, orjinal, yeni bədii təsvir və ifadə vasitələri onun əsərləri üçün səciyyəvi xüsusiyyətlərdir.

Dolu gedir,

Boş qayıdır gəmilər.

Boş gedib,

Dolu dönür gəmilər.

Ürəyimi aparırlar, gətirirlər.

Gəmilər

Və

Hardasan batmış,

Bir balıqçının xəyalında dalmış

Qoca körfəz.

Yaxud başqa bir nümunə:

Mənə bir küçə bağısla,

Tam dənizə açılsın gözü.

Martılar keçsin xəyalından

Səhər-axşam

Və uzaqdan gələn

Gəmilərin səsi ilə

Döyünsün ürəyi.

Mənə bir küçə bağışla!

Yolçuların ayaq səsi oyansın.

Mahnı səsi ilə oyansın

Və bir sevda xəyalı ilə oyansın.

Mənə bir küçə bağışla!

Gözlərindən

ürəyinə

Keçə biləcəyim

Bir küçə... [42]

1967-ci ildə Ərdəbildə anadan olan şair və yazıçı Saleh Ətəyi ilk şeirlər toplusunu 1998-ci ildə “Bəlkə daha deyəmmədim” adı ilə nəşr olunmuşdur, eləcə də Ətəyinin türkcə “Mənim adlarım” romanı işıq üzü görüb.

Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biri də Aydın Arazdır. Arazın şeirləri sərbəst şeir formasında yazılsa da, onun yeni toplusunda klassik formada olan bəzi şeirlərə də rast gəlinir. Onu “Yasaq sözcüyüm” və “Adamlar qayıdırlar, yoxsa gedirlər” kimi əsərlərində zəmanədən şikayət, dil qayğısı, məhrumiyyətlərə məruz qalan soydaşlarının kədəri əks olunmuşdur, bu baxımdan şairin kədəri ictimai məzmun daşıyır, o doğma dilinə sevgisini, onu daim yüksəklərdə saxlayacağını, yaşadacağını dilə gətirir:

Bir otobusdur, şair,

Sözcük daşıyır...

Hər sözcük bir müsafir

və şeirlər duraqlardır.

Hər şeir bir sözcüyün sonu...

*Hey... mənim yasaq sözcüyüm, sevdiyim,
Qal! Duraqsız müsafirim,
Səni ömür boyu daşıyacağam [86].*

Bu şeirdə də “avtobus” simvolundan istifadə olunur. Öz yolu ilə gedən avtobus yasaq edilən dil ilə müqayisə olunur. Şair çapı qadağa olunan anadilli şeirləri dayanacağı olmayan misafirə bənzədir. İctimaiyyətə çatdırılması mümkün olmayan poetik nümunənin isə yalnız müəllifinin ömrü qədər yaşaya biləcəyinə təəssüflənir.

Ümumiyyətlə, Saleh Ətəyi original bənzətmələri ilə yadda qalan sənətkardır. Araz çayını Çin səddinə və Berlin divarına bənzədən şair bəzən fikrini açıq dilə gətirməkdən də çəkinmir, bir xalqı ikiye bölən sərhədlərin təkə ölkə hüdudunda deyil, mənəvi aləmdə də baryerlər yaratdığına heyfislənir:

*Aramızda
Yapdığımız Çin divarı,
Aramızda
Yapmadığımız Berlin divarı,
Aramızda Araz.
Aramızda sarı güllər budağı
Aramızda hər nə ayırır bizi
bir-birimizdən! [5]*

Rejim əleyhinə şeirlər yazan, ədəbi və ictimai fəaliyyətlərinə görə zindana düşən Güney şairlərindən biri də Səid Muğanlıdır. Onun “Qucağın əmniyyət, gözün terrorist” adlı əsəri Azərbaycan ədəbiyyatsevərləri tərəfindən rəğbətlə qarşılanıb. Şeirlərində türk dilinin qadağalara məruz qalması, Vətənin acı haləti, yurddaşlarının təzyiqlərlə üzləşməsinə qarşı kəskin etiraz bildirilir. Güney Azərbaycan mədəniyyətinə verdiyi töhfələrə görə ona Azərbaycan yazarları tərəfindən ilin ən fəal gənci adı verilmişdir. S.Muğanlı böyük ədib, yazıçı Əli Əhmədi Urmulunun vəfatı ilə əlaqədar “Su səpilmiş küçələr gözü yaşlı qaldı” adlı məqaləsində üzüntüsünü bildirir. “Bağışla dilim” şeirində isə şairin türk dilinə sevgisi ifadə olunur:

*Buranı yox,
Burada yaşaya bilmədim.*

*Başqa bir vətən axtarıram
Ölmək üçün!
Səni yaza bilmədim
Bağışla dilim,
Məni bağışla
Başqa bir dil öyrənirəm
yaza bilmək üçün!
Dağlıram bu şəhərdə
Sevirəm, sevilə bilmirəm
Xırdaca mahnı gəzirəm getmək üçün!
Bağışla anam,
Səni sevə bilmədim
Başqa bir qadın axtarıram sevmək üçün [88].*

Bu şeirdə də “ana”, “vətən”, “dil” məfhumları qeyri-ənənəvi bədii obraz kimi istifadə olunur. Şair maraqlı priyom istifadə edərək iqrar etmək istədiyi fikri inkar cümləsi ilə ifadə edir.

1974-ci ildə Təbrizdə dünyaya gələn, İslam inqilabından sonra ailəsinə edilmiş təzyiqlə səbəbindən anası və bacısı ilə birlikdə ölkədən qaçmaq məcburiyyətində qalan Ziba Kərbəsinin poeziyası da səmimiyyət, müsbət instinktlər və insani duyğularla doludur. Dil oyunlarından qaçan və oxucusunu real həyat təsvirləri ilə poeziyasına cəlb edən istedadlı şair “Nəfəs” adlı kitabında örtülü danışmaq əvəzinə, səmimiyyət və məhəbbət duyğuları ön plana çəkilir.

Qadın duyğularını ifadə edən səmimilik, ictimai məsələlərə fərdilik, həssaslıq və tamamilə yeni obrazlardan istifadə Kərbəsinin gözəl poetik dünyasının xüsusiyyətləridir. Onun şeirlərində də Cənubi Azərbaycan poeziyası üçün orijinal simvollar diqqəti cəlb edir:

*Eşqimizin göyləri
Sevgimizin göyləri buludludur
qoy yağsın.
Eşqimizin göyləri yağmurludur*

qoy ağlasın.

Sonra göy qurşağını

boynuma as.

Çünkü yağdım bütün buludlarımızı.

Ağladım bütün yağmuru.

Bax...

Könlümün yaşılığında qızılgül bitmiş [87].

İlk baxışda məhəbbət lirikası nümunəsi kimi görünən poetik nümunədə şair qadınların məcburi qaydada özlərini qapamasına etiraz edir. Bu etiraz inqilab səviyyəsinə yüksəlir. “Məxməli rəngli bahar istəyi” də məxməli inqilaba işarədir.

Qeyd etməliyik ki, 2000-ci illərdə Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatında meydana çıxan ədəbi nəsilin nümayəndələrindən Səttar Dadgahın, Məhəmməd Novinin (Baraz), Səkinə Pürhəsənin, Dalğa Xatınoğlunun, Mustafa Şeyxporun, Solmaz Məhəmmədrzayinin, İsa Zeyninin, Aydın Arazın, Mehsa Mehdilinin, Duman Ərdəmin, Ramin Cabbarlının, Xosrov Barışanın, Qədir Cəfərinin və b-ları haqsızlıqlara daha açıq etiraz etməyi bacarmışdır. Bu şairlər içərisində Mehsa Mehdilinin yaradıcılığı, xüsusilə diqqəti cəlb edir.

Mehsa Mehdili 1983-cü ildə Səlmas şəhərində anadan olub. Urmiya Dövlət Universitetində tələbələr arasında milli-siyasi çalışmalarda fəallıq göstərib. Bu səbəbdən İran təhlükəsizlik qüvvələri tərəfindən dəfələrlə təhdid olunub və 2008-ci ildə universitetdən xaric olunub. 2009-cu ildən Türkiyədə siyasi mühacir həyatı yaşayır. Mehsa Mehdili “Təbriz” şeirində fars rejiminin başımıza gətirdiyi faciələrə qarşı özünəməxsus şəkildə etiraz edir:

Özümü itirdiyim yerdəyəm,

Santım-santım tapılmağım gəlir,

Sürgünlüğündə Təbrizin,

Mısığın sallamış adresər.

Dustaq qoxulu xiyabanarında

Şəhidlərinə darıxır daş ürəyi,

Özgürlüyün darıxdığı hər yerdə Təbriz var.

Təbrizsizləyən hər boğazda

Lallığını yaşayır

İnsanlığın uzun dili.

Urmuda,

Qarabağda,

Urumçuda

Və Təbrizdə... [47, s.299]

Şair sıxıntısını, dərini, qəmini, kədərini bu şəkildə göstərməyə, ifadə etməyə çalışır. Məhrumiyyətlərlə, qadağalarla, əzab-əziyyətlə, işgəncələrlə dolu həyatın səmərəsi elə bu cür şeirlərinin yaranmasıdır.

İnqilabdan sonra Güney ədəbiyyatına həm postmodernist formada, həm də klassik tərzdə yeni xüsusiyyətlər qazandıran şairlərdən biri də Xosrov Barışandır. O 1983-cü ildə Təbrizdə anadan olmuş, uşaq yaşlarından qələmini işə salmışdır. “Yağış saniyəsi”, “Mən sənə məcburam”, “Dünyamız danışanda”, “Dovşan”, “Gözəl quşum” və digər bir neçə kitabın müəllifidir. Onun şeirlərində zəmanədən şikayət, insanpərvərlik, azadlıqsevərlik, dərin humanizm, haqqı müdafiə və şərlə mübarizə əsas yer tutur. Məsələn, aşağıdakı şeirdə xalqımızın gec-tez öz haqlarını bərpa edəcəyinə inam hissi ifadə olunur:

Nə diktatörəm mən, nə də ki başda tacım var.

İnsan kimi, azad yaşamaq tək amacım var.

Nə kimsəni tabe edərək zorla bac allam;

Nə də, verəcək kimsəyə dünyadə bacım var.

Yarram yalanı, haqqı yazınca, çün əlimdə;

Musa kimi ferövnə qənim bir ağacım var.

Şərr ilə savaşa yaralansam, nə qənim var.

Şerim kimi könlümdə sağaldan əlacım var.

Yar, bunca əzazil, lato lüt, övbaş içində;

Əmniyyət olan bir qucağa ehtiyacım var.

Yerdə gəzərəm göy üzünü əl-ələ versək;

Nə mutlu mənə, göy qapısında sıxacım var [57].

Duman Ərdəm 1983-cü ildə dünyaya gəlmişdir. Təbriz şəhərində yaşayıb-yaradan şairin şeirləri ərəbcə, farsca və Türkiyə türkcəsinə çevrilib. O, hal-hazırda aylıq “Ban” dərgisinin baş yazarıdır. Duman Ərdəmin nəşr olunan kitablarında mövzu müxtəlifliyi olsa da, tənqidi mahiyyəti ilə seçilir [13]. “Öp ölümünü” (1990), “Kola qutusunda it ölüsü” (1991), “Sonuncu sufi” (2013), “Elifnamə” (2017), “Şəhnaz” (2021) kitabları ona Cənubi Azərbaycanda böyük şöhrət qazandırmışdı. Duman Ərdəm Güneydə ən çox oxunan və öncül imzalardandır. Yaradıcılıq dəsti-xətti ilə mənsub olduğu ədəbi nəsildə hamıdan seçilir. Onun şeirlərində qarşısına çıxacaq hər şeyi sındırmaq meyli görünür. Şair belə fikirləşir ki, heç nə tənqid olunmayacaq dərəcədə ülvi deyil. Rəmzlərdən istifadə onun şeirləri üçün xarakterikdir. Məsələn, aşağıdakı şeir parçasında olduğu kimi milli musiqiyə, ədəbiyyata, ana dilinə qoyulan qadağa “avtobus radiolarında yalnız hava proqnozunun eşidilməsi” şəklində mətnaltı qaydada ifadə edir. Bahar əslində gözəlliklər, azadlıq rəmzi olsa da, bu şeirdə qadağaların hökm sürdüyü epoxanın simvoluna çevrilir. Şair qadağalar dövrünün bitəcəyinə inamını bildirir:

Bütün fəsillər

Bütün buludlar, adamlar, böcəklər ...

Tənha itlərin nəfəslərindən doğarlar.

Həmən getmə, həmən qal

Yoxsa bilirəm, bilirəm,

Bütün otubus radiolarında

Təkcə hava idarəsi danışar.

Əziz həmvətənlər! Bu bahar tez bitəcək –

Həmən getmə, həmən qal [20].

Dövrün poeziyasının poetikasından danışarkən müraciət olunan formaların məzmununa hansı səviyyədə cavab verməsi məsələsinə də diqqət yetirilməlidir. Bu baxımından 2000-cı illər ədəbi nəslinin Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı poetikasına verdiyi töhfələr də onların yaradıcılığında öz əksini tapmışdır.

Poeziya müasir tələblərə cavab vermək üçün mürəkkəb və çoxşaxəli hadisələr aləminə baş vurmali, cəmiyyətdə baş verən ictimai-siyasi prosesləri əks etdirməlidir. İran inqilabından əvvəl də, sonra da biz Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatında bu məsələlərin şahidi olduq.

Mövzu ətrafında apardığımız tədqiqat və mövcud araşdırmalara söykənərək o nəticəyə gəldik ki, əsas antik yunan ədəbiyyatından gələn poetika məsələləri bu gün də qüvvədədir, lakin müəyyən dəyişikliyə, təkamül və inkişafa məruz qalır, yenilənir, müasirləşir. Hazırda Güney Azərbaycan poeziyasında sevilə-sevilə tərənnüm və təsvir olunan mövzular meydana çıxır. Bu gün həm də poetik baxımdan ədəbi hərəkatın keçdiyi yollarda dərin iz buraxan qələm sahiblərinin meydana çıxdığının şahidi oluruq. Bu qənaətə gəlirik ki, Güney Azərbaycanda bu gün ədəbi hərəkatın inamla öz yürüşünə başlaması yaradıcılıq aləminə çox uğurlu nəticələr verəcək.

Bu fəslin ayrı-ayrı paragraflarında əldə edilən əsas müddəalar uyğun elmi əsərlərdə əksini tapmışdır [34; 37; 39; 101].

NƏTİCƏ

Dissertasiyada müasir Cənubi Azərbaycan poeziyası, onun inkişaf yolları, 1979-2019-cu illər arasında gedən ədəbi proses araşdırılmışdır. Tədqiqat işində XX əsrin 80-ci illərində Güney Azərbaycanda baş verən ictimai-siyasi canlanma təhlil olunmuş, həmin illərdə yazıb-yaratmış Cənub şairlərinin əsas əsərlərinin məzmunu açıqlanmış, dövrün yetişdirməsi olan ədəbi hərəkat barədə fikir və mülahizələr irəli sürülmüşdür.

Tədqiqat işində Çağdaş Güney şairlərinin irsində klassiklərimizdən təsirlənmələr, müasir Şimali Azərbaycan, Avropa və Amerika ədəbiyyatlarından bəhrələnmələr də diqqətə çatdırılmışdır.

Dissertasiyada mühacirət həyatı yaşayan şairlərin həyat və yaradıcılıqları da araşdırılmış, onların şeirləri təhlil olunmuş, 1979-2019-cu illərin ədəbi mənzərəsini əks etdirən yeni axtarışlara əsaslanan mülahizələr təqdim edilmişdir.

Tədqiqat zamanı əldə olunan əsas elmi-nəzəri qənaətlər aşağıdakı bəndlər şəklində qruplaşdırılmışdır:

- Müasir Cənubi Azərbaycan poeziyası XX əsrin 20-ci illərində Şimali Azərbaycanda gedən yeni ədəbi meyillərlə bağlı inkişaf etmiş, ədəbi əlaqə şəraitində yenilənmiş və daha da qüvvətlənmişdir. Güney poeziyasının məzmun və forması yalnız eyni yerdə ilişib qalmamış, XX əsrin 40-cı illərində milli hərəkatla bağlı daha da inkişaf etmişdir. 1946-cı ilin dekabr ayında Azərbaycan Milli Hökumətinin süqutundan sonra siyasi repressiyalara, təqiblərə və mühacirətə məcbur edilən cənublu ədiblərin fəaliyyətində yeni axtarışlar olmuş, 1978-1979-cu il İran İslam İnqilabından sonra milli ədəbi proses öz inkişafının yeni dövrünə qədəm qoymuşdur.

- 1979-cu il 16 yanvarda Məhəmməd Rza şah Pəhləvinin İrandan qaçması və şah rejiminin yıxılması ilə daha rahat şəraitdə yazıb-yaratmaq ümidi ilə qələmə sarılan şair və yazıçılarımız öz arzularını, istəklərini ifadə etməyə, xalqın arasında milli ruhu yüksəltməyə çalışır və milli birliyə çağırışlar edirdilər. Elə həmin illərdə fəaliyyətə başlayan mətbu orqanlar Cənublu həmvətənlərimizin ən mötəbər tribunalarına çevrildi. Poeziyanın önündə gedən Məhəmmədhüseyn Şəhriyar, Bulud Qaraçorlu Səhənd, Yəhya Şeyda, Həbib Sahir, Kərim Sönməz, Həsən Məcizadə (Savalan),

Məhəmmədağı Zehtabi, Həmid Nıtqi, Haşım Tərhan, Alov, Savalan Valeh, Müzəffər Dirəfşi, Qaflantı, Saplaq, Şəhrək, Məhəmmədəli Məhzun, Türkoğlu, Aydın, Daşqın və başqa qorxmaz şairlərin “Varlıq”, “Dədə Qorqud”, “Çənlibel”, “Koroğlu” və s. mətbuat orqanlarında dərc etdirdikləri şeirləri demokratik və üsyan ruhlu ədəbiyyatın ilk müjdəçiləri oldu. Belə bir cəhət nəzəri xüsusilə cəlb edir ki, adları çəkilən qələm sahiblərinin əsərlərində türkçülük, azərbaycançılıq meyli, eyni zamanda üsyankar ruh çox qüvvətli olmuşdur. Bu dövrdə yaranan poeziyanın özəyini vətənpərvərlik, azadsevərlik, mübarizlik, milli dəyərlərə qayğı, doğma dilə məhəbbət, folklora, şifahi xaq ədəbiyyatına diqqət kimi yüksək ideallar təşkil etmişdir.

- Mövcud ictimai-siyasi vəziyyətdən asılı olaraq, susmaq məcburiyyətində qalan ədəbiyyat indi daha çox xalqın istəyinin tərcümanı ola bilmişdi. 1979-cu il inqilabı ilə poeziyaya yeni mövzular da gətirmişdi. Amma bir məsələni də nəzərə almaq lazımdır ki, inqilabdan sonra yaranan və meydana çıxan bədii ədəbiyyatda, daha doğrusu, poeziyada əsas problemlərdən biri dillə bağlı idisə, digər bir problem də vəznə bağlı idi. Vəzn və ölçü problemi təkcə ideyanı ifadə etməkdə çətinlik yaratmırdı, eyni zamanda, yeni ədəbi növ və janrların meydana çıxmasını ləngidir, ədəbiyyatın işini çətinləşdirirdi.

- Ötən əsrin 80-ci illərində Güneyli yazalar anadilli poeziyada milli-mənəvi dəyərlərin mühafizəçisi mövqeyində çıxış edirdilər. İnqilabdan öncə bu əsərlərin əksəriyyəti fars dilində yazılırdısa, inqilabdan sonra, əsasən, Azərbaycan dilində yazılmağa başladı.

- 1990-cı ildən sonra Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatında yeni bir canlanma oldu. 1991-ci ildə Azərbaycan Respublikasının öz müstəqilliyini yenidən bərpa etməsi və sərhədlərin açılması Arazın hər iki tayında ədiblərin daha rahat ünsiyyətinə yeni zəmin yaratdı. 1990-cı illərdə Güney Azərbaycan poeziyasında modern şeir əhəmiyyətli dərəcədə fəallaşdı, yeni şeir şəkilləri, forma və məzmun axtarışları meydana çıxdı. 1990-cı illərin modern şeiri Bəxtiyar Əlimuradinin, Fəranək Fəridin, Ərsan Ərelın, Rükəyyənin, Vai Gözətinin, Nəsrin Şirdilin, Əzim Ağayinin və digər çağdaş şairlərin qələmi ilə yeni inkişaf pilləsinə yüksəldi.

Dissertasiya işində əldə edilən nəticələr əsasında aşağıdakı təkliflər irəli sürülür:

1. Cənubi Azərbaycan poeziyası barədə tədqiqatları bundan sonra da davam etdirməyə böyük ehtiyac vardır. Mövcud tədqiqatda Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatının İran İslam İnqilabından sonrakı dövrü kompleks şəkildə araşdırılsa da, Hərəkətin Məhəmmədhüseyn Şəhriyar, Bulud Qaraçorlu Səhənd, Kərim Sönməz, Həbib Sahir, Haşım Tərən, Həmid Nitqi, Əlirza Nəbdil, Abbas Bariz, Mədinə Gülgün kimi görkəmli nümayəndələrinin yaradıcılıqları ayrıca elmi tədqiqat əsəri üçün kifayət qədər material verir.

2. Cənubi Azərbaycan poeziyasını həm bu sahələrdə, həm də tarixi keçmişimiz üzrə sistemli araşdırmalar aparandan sonra, eyni zamanda, tarixi həqiqətlər obyektiv işıqlandırıldıqdan sonra daha düzgün tədqiq etmək olar.

3. Cənubi Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında, Cənubi Azərbaycanla bağlı məsələlərdə Heydər Əliyevin rolu, onun ümummilli lider kimi Güney ədəbiyyatına və Güneyli şairlərin məişətinə, Cənubi Azərbaycanda yaşayan ədəbiyyat adamlarına diqqət və qayğının göstərilməsi məsələlərinin geniş şəkildə işıqlandırılması, tədqiq olunması bir vəzifə kimi ədəbiyyatşünaslığımızın qarşısında durmaqdadır.

4. Güney ədəbiyyatı nümayəndələrinin əsərlərini silsilə şəklində nəşr etmək Cənubdakı ədəbiyyatın həm təbliği, həm də tədqiqi baxımından faydalı ola bilər.

5. Azərbaycan Respublikasının təhsil müəssisələrində – orta məktəblərdən tutmuş ali məktəblərə qədər – Güney ədəbiyyatının tədrisini genişləndirmək milli birliyimizi qorumaq üçün zəruri vəzifələr sırasındadır.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. Anama oxşarlığımıdır ana dilim / URL: <https://profliqa.blogspot.com/2013/02/anama-oxsarlgmdr-ana-dilim.html?m=1>
2. Arğış, H. 80 il hekayəmiz Cənubi Azərbaycan nəsr antologiyası / H.Arğış. – İstanbul: Beyoğlu, – 2012. – 400 s.
3. Arif, M. Seçilmiş əsərləri: [üç cildə] / M.Arif. – Bakı: Elm nəşriyyatı, – c.1. – 1967. – 618 s.
4. Asim Ərdəbili. Qanlı səhər, transfoneliterasiya / ön söz və nəşrə hazır.: S.Xəyal – Bakı: Ekoprint, – 2017. – 88 s.
5. Ay dolu, mən dəli! – Güneydən şeirlər / URL: <https://kulis.az/xeber/edebi-tenqid/xeber-15345>
6. Azərbaycan tarixi: [yeddi cildə] (1941-2002-ci illər) / məsul red. Qaffarov, T. – Bakı: Elm, 2008. – c. VII. – 608 s.
7. Bayramzadə, S. Heydər Əliyevin azərbaycançılıq ideyasında Cənubi Azərbaycan // Metafizika. – 2021. № 4 (16). s. 141-150.
8. Belinski, V.Q. Seçilmiş əsərləri / tərc. əd. Ə.Ağayev, C.Məmmədov, M.Cəfər – Bakı: AzSSR EA, – 1948. – 271 s.
9. Bərdəli, B. Cənubi Azərbaycan mühacir poeziyası (1947-1990) / B.Bərdəli. – Bakı: Elm və təhsil, – 2012. – 116 s.
10. Billuri, H. İstərəm: şeirlər və poema / H.Billuri. – Bakı: Azərnəşr, – 1969. – 314 s.
11. Billuri, H. Nə qəribə dünya var imiş / H.Billuri. – Bakı: Azərbaycan, – 1997. – 224 s.
12. Cavanşir, Ş. Torpaq altında qalan dilimiz / URL: <https://ishiq.net/?p=3788>
13. “Cənub ədəbiyyatı”nda Duman Ərdəm / URL: <https://modern.az/az/news/41639/>

14. Cənubi Azərbaycan antologiyası: [dörd cilddə] / tərt.ed. Z.Əkbərov, M.Abbasov, T.Əhmədov, R.Qasımova, T.Məmmədova, X.Quliyeva, N.Rizvan, B.Abdullayev – Bakı: Elm, – c.4. – 1994. – 404 s.
15. Cənubi Azərbaycan antologiyası: [dörd cilddə] / tərt.ed. Z.Əkbərov, T.Əhmədov, B.Abdullayev [və b.] – Bakı: Elm, – c.3. – 1988. – 552 s.
16. Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı antologiyası (üç cilddə) / tərt.ed. M. Mənafi, Z.Əkbərov, R.Qasımova. – Bakı: Elm, – 1981. – c.1. – 383 s.
17. Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı antologiyası. Poeziya / – Bakı: Çəşioğlu, – 2019. – 656 s.
18. Cənubi Azərbaycan şeiri antologiyası / tərt. ed. V.Əhməd, D.Rzayeva – Bakı: Ecoprint, – 2018. – 671 s.
19. Cənubi Azərbaycan tarixinin öçerki / red. hey. Ə.S.Sumbatzadə, Ş.Ə.Tağiyeva, O.S.Məlikov – Bakı: Em, – 1985. – 311 s.
20. Duman Ərdəm dörd sərbəst şeir / URL: <http://bulaq.arzublog.com/post/52581>
21. El oğlu. İllərin qanadında / transfoneliterasiya, ön söz və nəşrə hazır.: S.Xəyal – Bakı: Ecoprint, – 2019. – 104 s.
22. Elçin, B. Nazlının ölümü // – Təbriz. Azərbaycan jurnalı, – 2000. № 2, – s. 78.
23. Əbulfəzl Mühibbi Fazil. Mən günəşi gətirmişəm / transfoneliterasiya, ön söz və nəşrə hazır.: S.Xəyal – Bakı: Ecoprint, – 2018. – 88 s.
24. Ədəbi proses – 78: nəsr, poeziya, dramaturgiya, tənqid / red. M.Quluzadə, M.Cəfər, K.Talıbzadə, Q.Qasımzadə, Q.Yaşar – Bakı: Elm, – 1980. – 151 s.
25. Ədəbiyyatın yüksək borcu və amalı (Nitqlər, məruzələr, çıxışlar) / tərt.ed. V.Quliyev. – Bakı: Ozan, – 1999. – 496 s.
26. Əhməd, V. Cənubi Azərbaycan poeziyası (1950-2010) / V.Əhməd. – Bakı: MBM, – 2014. – 419 s.
27. Əhməd, V. Cənubi Azərbaycan poeziyasında yeni mərhələ (2001-2010- cu illər) / V.Əhməd. – Bakı, – 2010. – 84 s.
28. Ələkbərli, N. “Kitabi-Dədə Qorqud” Azərbaycan ədəbiyyatında // – Bakı: Azərbaycan, – 1999. № 9 – s.13-17.

29. Əlincəq, Ə.R. Müasir Cənubi (İran) Azərbaycan şeiri (1960-2005) /filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dis. / – Bak, 2013. – 136 s.
30. Əliyeva, Q. Eldar Muğanlı – “duyguları üşüyən, nəğmələri dara çəkilən” şair // 525-ci qəzet. – 2022, 10 fevral. – s.14-15.
31. Əmirov, S.N. Cənubi Azərbaycan milli-demokratik ədəbiyyatı (1941-1990-cı illər): / filologiya elmləri doktoru dis. / – Bakı, 2001. – 290 s.
32. Əmirov, S.N. Cənubi Azərbaycan milli-demokratik ədəbiyyatı (1941-1990-cı illər): / filologiya elmləri doktoru dis. avtoreferatı / – Bakı, 2001. – 54 s.
33. Əsədov, S.A. 1970-80-ci illər Cənubi Azərbaycan poetik nümunələrində milli-mənəvi dəyərlər // – Bakı: Dil və ədəbiyyat, – 2023. № 1 (121), – s.184-187.
34. Əsədov, S.A. Cənubi Azərbaycan poeziyasının İran İslam İnqilabından sonrakı dövrdə ümumi mənzərəsi (mühacir sənətkarların yaradıcılığı əsasında) // – Bakı: Filologiya məsələləri, – 2023. № 8, – s. 490-498.
35. Əsədov, S.A. Cənubi Azərbaycanda 1979-cu il inqilabından sonrakı ictimai-ədəbi mühit // – Bakı: Filologiya məsələləri, – 2022. № 13, – s.416-425.
36. Əsədov, S.A. Heydər Əliyev və Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı // Heydər Əliyev və mədəniyyət siyasəti mövzusunda beynəlxalq elmi-nəzəri konfransın materialları, – Bakı: – 2023, – s.211-214.
37. Əsədov, S.A. XX əsrin 80-ci illərindən sonrakı Cənubi Azərbaycan poeziyası vahid Azərbaycan ədəbi prosesinin parçası kimi // – Bakı: Dil və ədəbiyyat, – 2023. № 2 (122), – s.120-122.
38. Əsədov, S.A. XX əsrin ikinci yarısında Cənubi Azərbaycan poeziyasında ana dili məsələsi // – Bakı: Filologiya məsələləri, – 2023. № 4, – s.247-252.
39. Əsədov, S.A. XX əsrin sonlarında Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatında forma və məzmun yenilikləri // – Bakı: Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri, – 2023. № 3, s.130-138.
40. Əsədov, S.A. İki sahilin ümidi – Heydər Əliyev // Heydər Əliyev və Əlyazmalar İnstitutu mövzusunda elmi-nəzəri konfransın materialları, – Bakı: – 7 iyul, – 2023, – s. 74-79.

41. Əsədov, S.A. İran İslam İnqilabından sonrakı illərdə Cənubi Azərbaycan poeziyasında mənəvi yasaqlara etiraz // – Bakı: Əlyazmalar yanmır, – 2022. № 2 (15), – s.41-50.
42. Əzizpur M. Mənə bir küçə bağışla / URL: <https://muhez.org/sevilmeyi-dusunme-sevmeyi-oyren-v2.html?page=41>
43. Fəriba İbrahimi Afaq, Sabaha yol / transfoneliterasiya, ön söz və nəşrə hazır.: S.Xəyal – Bakı: Ecoprint, – 2018. – 52 s.
44. Fuad, E. Güney Azərbaycanda çağdaş ədəbi proses (2011-2014) / E.Fuad. – Bakı, – 2016. – 176 s.
45. Fuad, E. XX əsr Güney Azərbaycan epik şeiri / E.Fuad. – Bakı: Elm və təhsil, – 2016. – 371 s.
46. Gülgün, M. Seçilmiş əsərləri / M.Gülgün. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2004. – 224 s.
47. Güney Azərbaycan antologiyası (Çağdaş dövr) / tərt. ed. və ön söz P.Məmmədli – Bakı: TEAS Press, – 2015. – 362 s.
48. Hacıyev, T. Seçilmiş əsərləri / T.Hacıyev. – Bakı: Elm, – 2017. – c.1. – h.2. – 360 s.
49. Hacıyeva, Y. İran İslam inqilabından sonra cənubi azərbaycanlıların ana dili uğrunda mübarizəsi (1979-2005) / Y.Hacıyeva. – Bakı: Adiloğlu, – 2017. – 306 s.
50. Hacızadə, H. Demokratiya: Gediləsi uzun bir yol / H.Hacızadə. – Bakı: Əbilov, Zeynalov və oğulları, – 2001. – 446 s.
51. Hadi Qaraçay: Azlıqları təhqir edənlərlə aramıza sərhad qoymalıyıq [Audio-Müsahibə] / URL: <https://www.amerikaninsesi.org/a/hadi-qaracay/3007211.html>
52. Həmid Nitqi (Aytan). Seçilmiş əsərləri / tərt. ed. və öz söz. S.Nəbioğlu – Bakı: AVRASIYA PRESS, – 2005. – 152 s.
53. Hüseyinov, B. XX əsr fars şeirində ənənə və novatorluq / B.Hüseyinov. – Bakı: Elm, – 1975. – 340 s.
54. Xədicə Məhəmmədi, Sözdən yaranmış aləm / nəşrə hazırlayan: S.Xəyal – Bakı: Ekoprint, – 2016. – 48 s.

55. Xiyav, K. Şeirlər / URL: <https://mesiha.blogspot.com/2008/07/kiyan-xiyav-seirlr.html?m=1>
56. Xiyavi, N. Kimsə qorxmasın... // Ədəbiyyat qəzeti. – 2014, 31 oktyabr. – s.15.
57. Xosrov Barışan URL: <https://t.me/xosrovbarisan>
58. İbrahimov, M. Ümid və kədər poeziyası // – Bakı: Azərbaycan, – 1988. № 4. – s.132-138.
59. İsmayılova, E.X. Məhəmmədhüseyn Şəhriyarın anadilli poeziyasında milli yaddaş və onun yaratdığı milli özünüifadə ənənəsi /filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dis. avtoreferatı. / – Bakı, 2023. – 30 s.
60. Kərimi, H. Qələmdir Qələm // Mahnı jurnalı, – Urmiya, – 2014, – s. 34.
61. Qanadsız kişilər / URL: <https://www.azadliq.org/a/24370055.html>
62. Qaraçorlu, B. Elimin dayağı, yurdumun fəxri Heydər müəllimə // Ədəbiyyat qəzeti. – 1974, 28 iyul. № 4 (5394) – s. 7.
63. Qarayev, Y. Ədəbi üfüqlər / Y.Qarayev. – Bakı: Gənclik, – 1985. – 286 s.
64. Qasımlı, M.C. Heydər Əliyev və Cənubi Azərbaycan // Azərbaycan. – 2022, 8 dekabr. № 268 (9147). – s. 8.
65. Qasımlı, M.C. Heydər Əliyev və Cənubi Azərbaycan // Azərbaycan. – 2022, 10 dekabr. № 270 (9149). – s.6.
66. Qasımlı, M.C. Heydər Əliyev və Cənubi Azərbaycan // Azərbaycan. – 2022, 11 dekabr. № 271 (9150). – s.5.
67. Quliyeva, M. Klassik şərq poetikası. – Bakı: Yazıçı, – 1990. – 123 s.
68. Məhəmmədhüseyn Şəhriyar. Heydərbabaya salam / Şəhriyar Məhəmmədhüseyn. – Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, – 1964. – 24 s.
69. Məhəmmədhüseyn Şəhriyar. Seçilmiş əsərləri / tərt. ed. və ön söz. İ.Həbibbəyli – Bakı: Çarşıoğlu, – 2004. – 272 s.
70. Məmmədli, P. Cənubi Azərbaycan: ədəbi şəxsiyyətlər, portretlər / P.Məmmədli. – Bakı: Sabah, – h.1. – 2015. – 200 s.
71. Məmmədli, P. Cənubi Azərbaycanda ədəbi-bədii prosesin inkişaf mərhələləri / P.Məmmədli. – Bakı, – 2021. – 318 s.

72. Məmmədli, P. Güney Azərbaycanda ədəbi sürec / URL: <http://genderi.org/guney-azerbaycanda-edebi-surec1979-2014-ci-iller.html>
73. Məmmədov, A. Nəsrin poetikası / A.Məmmədov. – Bakı: Elm, – 1990. – 200 s.
74. Məmmədova, A.Ə. Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatının inkişaf mərhələləri (1946-1990-cı illər, şeir və nəsr) / filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dis. / – Bakı, 1993. – 344 s.
75. Mihən Kərimi, Misilsiz sevgi / transliterasiya və ön söz: S.Xəyal – Bakı: Ekoprint, – 2016. – 80 s.
76. Müəzzinzadə, İ. Üç öykücük və bir şeir / URL: <https://www.azadliq.org/a/24700373.html>
77. Nadirpur, N. Məşrutə inqilabından sonra fars şeirində baş vermiş dəyişikliklərə bir baxış / N.Nadirpur. – Bakı: Elm və həyat, – 1953. – 382 s.
78. Nitqi, H. “Min ilin sonu” / H.Nitqi – İstanbul: Ötükən, – 2010. – 280 s.
79. Rəfilı, M. Ədəbiyyat nəzəriyyəsinə giriş / M.Rəfilı. – Bakı: API-nin nəşriyyatı, – 1958. – 275 s.
80. Səhənd. Seçilmiş əsərləri / Səhənd. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2006. – 280 s.
81. Səma, G. Sözüümüz sözdür / G.Səma. – Bakı: Elm və təhsil, – 2019. – 359 s.
82. Sönməz. Şeirlər [üç cildə]: // AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun əlyazma fondu. C-1125. – c.1. – 97 vərəq.
83. Sönməz. Şeirlər [üç cildə]: // AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun əlyazma fondu. C-1125. – c.2. – 197 s.
84. Sözdən asılan arzular – XX əsrdə Güney Azərbaycan poemalarından ibarət antologiya / nəşrə hazır. E.Fuad – Bakı: Elm və təhsil, – 2016. – 848 s.
85. Şükürova, E.F. Haşım Tərlan / https://turuz.com/storage/shiir-2019/2354-Hashim_Terlan-Esmira_Fuad_Shukurova-16s.pdf
86. Tanıyaq və tanıdaq: Aydın Araz / URL : <https://525.az/news/157184-taniyaq-ve-tanidaq-aydin-araz>
87. Tanıyaq və tanıdaq: Əlirza Bəxşi, Ziba Kərbasi URL: <https://525.az/news/134621-taniyaq-ve-tanidaq-elirza-bexsi-ziba-kerbasi>

88. Tanıyaq və tanıdaq: Səid Muğanlı / URL: <https://525.az/news/135272-taniyaq-ve-tanidaq-seid-muganli>
89. Tapılmayan sərxoş /URL: <http://www.anl.az/down/meqale/525/2019/aprel/647022.htm>
90. Tudə, Ə. Mühacir qeyrəti. Əsərləri: [20 cildə] / Tudə.Ə. – Bakı: Azərbaycan, – c.12. – 2018. – 352 s.
91. Tudə.Ə. Təbriz yolu. Əsərləri: [20 cildə] / Ə.Tudə. – Bakı: Azərbaycan, – c.10. – 2017. – 336 s.
92. Ucqar, Ü. Şeirlər / URL: <https://mesiha.blogspot.com/2009/04/ulkr-ucqar-seirlr.html?m=1>
93. Vətən Hadi Qaraçay şeirində / URL: <http://zangin.blogfa.com/post/593>
94. Yəhya Şeyda / URL: <http://cobanyildizi.blogfa.com/1390/08>
95. Yuxularıma gələndə də saçlarını topla – Güneydən şeirlər / URL : <https://kulis.az/xeber/seirler/yuxularima-gelende-de-saclarini-topla-guneyden-seirler-46028>

Türk dilində

96. Doulatabadi, F. Hamit Nutkinin şiirlerine bir bakış // Nevrid-i Azərbaycan. – 1995, 22 aralık. – s.5.
97. Güney Azərbaycan kadınlarının sesi: Hamide Reiszade Seher / URL: <http://www.dibace.net/dunyadan/guney-azerbaycan-kadinlarinin-sembol-sesi-hamide-reiszade-seher/>
98. Hemide Reiszade Seher / URL: <https://www.antoloji.com/a-saire-seher-erdebili-hanim-ruscadan-transkribe-edilmistir-siiri/>
99. _Yavuz, A. Azeri edebiyatı araştırmaları / A.Yavuz. – İstanbul: Dergah yayınları, – 1994. – 514 s.

İngilis dilində

100. Asadov, S.A. The journal “Varlig (Existence)” and South Azerbaijan literature //
Тероии, школы и концепции устойчивого развития науки в современных
условиях, Сборник статей по итогам, Международной научно-практической
конференции, – Волгоград: – 3 мая, – 2023, – pp.78-80.

Ukrayna dilində

101. Асадів, С.А. Поезія південного Азербайджану в 80-90-х роках ХХ століття
// – Київ: Вісник науки та освіти, – 2023. № 2 (8), – с.52-63.

Fars dilində

102. (تانبېمې کيتاب) هارای مسعود / شعر و قورشون / URL : <https://yeniqapi.com/?p=4856>
103. سه شعر از لاله جوانشیر/برگردان زیبا کرباسی / URL:
http://www.asar.name/2000/07/blog-post_8214.html
104. است روشن چقدر ماه داند می تاریکی فقط / URL : <https://n-poems.blogspot.com/1391/11/11/post-366/>
105. مصری حسین/ شعرینده قاراچای هادی وطن / URL: <https://zangin.blogfa.com/post/593>